

İÇİNDEKİLER

Araştırma/Research

Savunma Çalışmaları

Defence Studies

Çağlar KURÇ

90-108

Ahmet Refik ve Askeri Tarihçilik

Ahmet Refik and Military Hystography

Ahmet ÖZCAN

109-117

Savaş Oyunlarının Tarihi ve Kullanımı Üzerine bir Değerlendirme

An Analysis in the History and the Utility of Wargaming

Mehmet Fatih BAŞ

118-149

Rus Vilayetlerinde Mukim Müslümanların Osmanlı'nın Savaşa

Girişine Tepkileri ve Çarlık Hükümetinin Aldığı Tedbirler (1914)

Reactions of Muslims Residing in Russian Provinces to the Ottoman's Entry into the War and the Measures Taken by the Tsarist Government (1914)

Tibet ABAK

150-169

Crete in the Aftermath of the 1877-78 Turkish-Russian War

1877-78 Türk – Rus Harbi Sonrasında Girit

David BARCHARD

170-199

**TURKISH
JOURNAL OF
WAR STUDIES**

**TÜRK SAVAŞ ÇALIŞMALARI
DERGİSİ**

TÜRK SAVAŞ ÇALIŞMALARI DERGİSİ

TURKISH JOURNAL OF WAR STUDIES

Cilt/Volume: 1 • Sayı/Number: 2 • Ekim/October 2020

E-ISSN: 2717-7432

TJWS

Türk Savaş Çalışmaları Dergisi uluslararası ve hakemli bir dergidir. Yayımlanan makalelerin sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir.

Turkish Journal of War Studies is a peer-reviewed and international journal. Authors bear responsibility for the content of their published articles.

Yayın Sahibi/Owner

Mesut UYAR

Yönetim Yeri/Head Office

Antalya Bilim Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dekanlığı

Antalya Bilim University School of Business and Social Sciences

Yayın Türü/Type of Publication

Yaygın Süreli Yayın/International Periodical

Yayın Dili/Language

Türkçe ve İngilizce /Turkish and English

Yayın Periyodu/Publishing Period

Altı ayda bir Mart ve Ekim aylarında yayımlanır/Biannual (April & October)

Yayın Kurulu/Editorial Management

Baş Editör/Editor-in-Chief

Mesut UYAR, Antalya Bilim Üniversitesi, Antalya

Yardımcı Editör/Associate Editor

Emrah ÖZDEMİR, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Çankırı, Türkiye

Dil Editörü/Language Editor

Bilge FİLİZ, Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye

Yayın ve Danışma Kurulu/Editorial Board

Sir Hew STRACHAN, University of St. Andrews, Scotland, U.K.

A. Kadir VAROĞLU, Başkent Üniversitesi, Ankara, Türkiye

Serhat GÜVENÇ, Kadir Has Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

Ahmet ÖZCAN, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Çankırı, Türkiye

Gültekin YILDIZ, Milli Savunma Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

Fatih YEŞİL, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, Türkiye

Edward J. ERICKSON, Antalya Bilim Üniversitesi, Antalya, Türkiye

İletişim/Correspondence

Doç. Dr. Emrah ÖZDEMİR

Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Uluslararası İlişkiler Bölümü Uluyazı Kampüsü Çankırı, Türkiye

Telefon: +90 (376) 218 95 00 / 7448

Web: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/tws>

Elektronik posta: cozdemir2002@gmail.com

 WORLD of
JOURNALS

 ASOS
indeks

TJWS

İletişim/Correspondence

Doç. Dr. Emrah ÖZDEMİR

Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü Uluyazı Kampüsü Çankırı, Türkiye
Telefon: +90 (376) 218 95 00 / 7748

Web: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/tws>

Elektronik posta: cozdemir2002@gmail.com

İçindekiler/ Table of Contents**Araştırma Makaleleri/Research Articles****Savunma Çalışmaları**

90-108

Defence Studies

*Çağlar KURÇ***Ahmet Refik ve Askeri Tarihçilik**

109-117

Ahmet Refik and Military Histography

*Ahmet ÖZCAN***Savaş Oyunlarının Tarihi ve Kullanımı Üzerine bir Değerlendirme**

118-149

An Analysis in the History and the Utility of Wargaming

*Mehmet Fatih BAŞ***Rus Vilayetlerinde Mukim Müslümanların Osmanlı'nın Savaşa Girişine Tepkileri ve Çarlık Hükümetinin Aldığı Tedbirler (1914)**

150-169

Reactions of Muslims Residing in Russian Provinces to the Ottoman's Entry into the War and the Measures Taken by the Tsarist Government (1914)

*Tibet ABAK***Crete in the Aftermath of the 1877-78 Turkish-Russian War**

170-199

1877-78 Türk – Rus Harbi Sonrasında Girit

David BARCHARD

Savunma Çalışmaları

Defence Studies

Çağlar KURÇ¹

Araştırma Makalesi

¹ Doktor – Öğretim Görevlisi,
Bilkent Üniversitesi Uluslararası
İlişkiler Bölümü

ORCID: 0000-0001-6191-1834

**Sorumlu yazar/Corresponding
author:**

Çağlar KURÇ

E-posta/E-mail:

caglarkurc@gmail.com

Geliş tarihi/Received:

16 Eylül 2020

Revizyon talebi/Revision

Requested:

07 Ekim 2020

Son revizyon /Last revision:

24 Ekim 2020

Kabul tarihi/Accepted:

25 Ekim 2020

Atıf/Citation:

Kurç, Çağlar. "Savunma
Çalışmaları". *Türk Savaş Çalışmaları
Dergisi* 1, no. 2 (2020): 90-108.

Özet

Savunma Çalışmaları, askeri teknik alanla, politik ekonomi arasında bir köprü görevi gören ve devletlerin savunma politikalarını inceleyen alandır. Savunma Çalışmaları, savunmaya bütüncül yaklaşım sergilemekte, salt teknik kararlar olarak görülen, ya da sunulan kararların altında yatan karmaşık seçimleri ortaya çıkarmaktadır. Bu odak noktasına rağmen, Savunma Çalışmaları, Stratejik ve Savaş Çalışmalarıyla eşanlı kullanılmaktadır. Alanın karşılaştığı tek sorun bu değildir. Savunma Çalışmaları sivil kurumlara birkaç istisna dışında nüfuz edememiştir. Askeri kurumlarda kendine otonom bir alan elde edebilen Savunma Çalışmaları özellikle Türkiye’de , aktif veya emekli asker kökenlilerin hakimiyetindedir. Alanın askerlerin hakimiyetinde olması askerlerin olduğu kadar sivillerin de alana yaklaşımlarından kaynaklanmaktadır. Bir diğer sorun ise, Savunma Çalışmalarının askeri teknik seviyeye çoğunlukla mühendisler tarafından indirgenmesidir. Savunma Çalışmaları salt teknik seviyeye indirildiği derecede özünden uzaklaşmaktadır. Alanın yegane özelliği olan politik ekonomiyle askeri teknik alanın arasındaki köprü görevi görmezden gelinmektedir. Bu çalışma, Savunma Çalışmalarının yaşadığı sorunları alanın çerçevesinde inceleyerek ve bu alandaki temel soruları ortaya koymayı, böylece giderilmelerine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Savunma Çalışmaları, Savunma Politikası, Savunma Bütçesi, Savunma Tedariki, Askeri Lojistik

Abstract

Defence Studies is the field that acts as a bridge between the military-technical field and the political economy and examines the defence policies of states. Defence Studies takes a holistic approach to defence, revealing complex choices that are either seen or presented as purely technical decisions. Despite its unique focus, it is usually used synonymously with Strategic and War Studies. Yet, this is not the only problem facing the field. With a few exceptions, Defence Studies have not been able to penetrate civil institutions. Defence Studies has an autonomous institutional place only in the military institutions, thus, especially in Turkey, the field is dominated by active and retired soldiers. The fact that the area is dominated by soldiers is due to the attitudes of both civilians and soldiers. Another problem is that engineers mostly reduce Defence Studies to the military-technical level. As the field is reduced to the technical level, it moves away from its *raison d'être*; acting as the bridge between the political economy and the military-technical field. This study will examine the problems experienced by Defence Studies while delineating the framework of the field and laying out the fundamental questions in the field, thus aiming to contribute to the resolution of the problems.

Key Words: Defence Studies, Defence Policy, Defence Budget, Defence Procurement, Military Logistics

GİRİŞ

Savunma Çalışmaları, aynen Uluslararası İlişkiler gibi Birinci Dünya Savaşı sonunda doğmuş, Soğuk Savaş döneminde olgunlaşmış bir alandır. Birinci Dünya Savaşı'nın Birleşik Krallık üzerindeki olumsuz etkileri, siyasetçileri ve askerleri hem imparatorluğun geleceğin uluslararası sistemindeki yerini, hem de savaşın değişimi üzerinde düşünmeye yöneltmiştir. Birinci Dünya Savaşı, Birleşik Krallık'ın bütün kaynaklarının kullanılmasını gerektirmiş, savaş süresince imparatorluğun ve savaşın yönetiminin beklenmedik derecede karmaşık olduğu ortaya çıkmıştır. Savaşın değişen karakteri sadece gelecekteki ordunun nasıl kurulacağı sorununu ortaya çıkarmakla kalmamış, bu ordunun nasıl yönetileceği, nasıl hareket düzenleyeceği ve nasıl idame edileceği sorularını da beraberinde getirmiştir. Birleşik Krallık'taki siyasetçiler ve askerler, bu soruların cevaplarının imparatorluğun gelecekteki uluslararası sistemde nasıl konumlanacağını ve izleyeceği dış politikadan bağımsız olmadığını farkına varmışlardır. Bir başka deyişle, askeri faaliyetlerin (savaş, ordunun yapılanması, silah tedariki, savaşın yönetimi gibi) siyasi çerçeveye yakından ilişkili olduğu görülmüştür.¹ Bundan dolayı, hem askerlerin ve bürokratların bu ilişkinin farkına varmaları hem de aralarındaki işbirliğini geliştirmeleri için 1927'de *Imperial Defence College* (İmparatorluk Savunma Koleji) kurulmuştur ve Savunma Çalışmaları doğmuştur.

Kolej'in odaklandığı konular ve değişimi, bir noktada Savunma Çalışmaları alanının çerçevesinin belirlenmesinde de önemli bir rol oynamıştır. Kolej'e kuruluştaki dört temel görev verilmiştir. Birincisi, savunma politikası çerçevesinde hava, kara ve deniz kuvvetleri için ortak bir doktrin yaratılmasıdır. İkincisi, savaşın yaratabileceği olası sorunlar üzerinde araştırma yapılmasıdır. Üçüncü görev, stratejik sorunların olabildiğince geniş bir perspektifte incelenmesidir. Son olarak da savaşın sorunlarına daha bütüncül olarak bakabilen, özel savunma sorularını araştırabilen ve imparatorluğun gelecekte maruz kalabileceği tehlikeleri tahmin edip ölçebilen bir grup subay yetiştirmektir.² 1970'de ismi *Royal College of Defence Studies* (Kraliyet Savunma Çalışmaları Koleji) olarak değiştirilen Kolej, savaş ve siyaset ilişkisini irdelemeye devam etmiş, fakat gerek incelenen konular gerekse de Kolej'de eğitim alanlar değişmeye başlamıştır. Kolej'in isminin değişmesini takip eden ilk öğretim yılını öğrenciler, modern strateji, iktisat, modern karar alma yöntemleri, modern toplum sorunları, bilim ve teknoloji dersleri almanın yanında, Avrupa güvenlik sorunlarını da derinlemesine inceleyerek geçirmişlerdir.³ Dahası Kolej sadece asker ve bürokratlara değil, zaman içerisinde sivillere de açılmıştır. Bununla birlikte hem Kolej hem de Savunma Çalışmaları çok disiplinli bir alana dönüşmüştür. Fakat çok disiplinli olmak araştırma derinliği ve bilgi zenginliği sağlarken, aynı zamanda Savunma Çalışmaları için sorunlar da yaratmıştır.

Savunma Çalışmaları alanında yaşanan üç temel sorun vardır: Birincisi, yakın kuzenleri olan Strateji Çalışmaları ve Savaş Çalışmaları alanlarıyla karıştırılması, hatta bunların eşanlamlı olarak kullanılmasıdır. Bu sorun Soğuk Savaş yıllarında daha belirgin, günümüzde azalsa da devam etmektedir. İkinci sorun, Savunma Çalışmaları'nın, birkaç kurum hariç, sivil kurumlarda otonom bir alan olarak kendine yer edinememesidir. Bundan dolayı Savunma Çalışmaları çoğu üniversitede akademisyenlerin kişisel ilgi ve alakalarıyla var olmakta, çoğunlukla *think-tank*'lerin odaklandığı bir alana dönüşmüştür. Üçüncü sorun ise, Savunma Çalışmaları'nın askeri teknik ve uluslararası politik

¹ Andrew Douglas Stewart, *The Royal College of Defence Studies, 1927-2017* (Helion and Company, 2017), 11-18.

² Stewart, 18.

³ Stewart, 114.

ekonomi arasında oluşturduğu bağı yok sayılarak, mühendislerin alana egemen olmasıdır. Bu olgunun yarattığı en önemli olumsuzluk, savunma politikalarının aşırı derecede teknik seviyeye indirgenmesi ve politik ekonominin hiçbir etkisi yokmuşçasına tekil bir rasyonalite varsayılarak savunma konularının incelenmesidir. Bu da savunmayı siyaset üstüleştirilmekte, eleştirel yaklaşımları boğmakta ve savunma süreçleri üzerindeki sivil kontrolü güçleştirmektedir. Dahası, mühendislik odaklı yaklaşımlar doğal olarak savunma politikasını, orduyu, sivil ve askeri karar süreçleriyle savaşın karmaşıklığını ve öngörülmezliğini basite indirmektedir. Bu sorunlardan yola çıkan çalışmanın amacı Savunma Çalışmaları alanının konu zenginliğini ortaya çıkararak şekilde alanın tanımlanması ve tanıtılmasıdır.

Bu amaçla, ilk bölümde Savunma Çalışmaları'nın Strateji ve Savaş Çalışmaları alanlarından nasıl farklılaştığını inceleyecek ve Savunma Çalışmaları alanını oluşturan temel yapıtaşlarını tanımlayacağız. İkinci bölümde ise, Savunma Çalışmaları alanının alt konularına kısaca değinecek, hem temel yapıtaşlarıyla bu alt konuların ilişkilerini inceleyecek, hem de alt konuların birbirlerine olan bağlılıklarını ortaya koyacağız. Üçüncü bölümde ise Savunma Çalışmaları'nın yaşadığı genel ve Türkiye özelindeki sorunlarını inceleyeceğiz.

SAVUNMA ÇALIŞMALARINI TANIMLAMAK

Strateji, Savaş ve Savunma Çalışmaları alanlarını ortak noktalarının olması ve birbirlerini etkileyen sorunlara odaklanmalarından dolayı birbirinden ayırmak zor olabilmektedir. Bu üç alanın yegane ortak noktası savaş ve güç kullanımınıdır. Strateji Çalışmaları, en temel tanımıyla, askeri güç ve diğer zorlayıcı araçların siyasi bir hedefe ulaşmak için nasıl kullanıldığının incelenmesidir.⁴ Fakat, Richard Betts'e göre askeri gücün ve diğer zor araçların herhangi bir durumda neyi başarabileceğini anlamak için askeri teknoloji, organizasyon ve doktrin etkenlerine bakılması ve bu faktörlerin siyasi ve coğrafi koşullar içerisinde nasıl bir etki yarattığının incelenmesi gerekmektedir.⁵ Dahası, Duyvesteyn ve Worrall'a göre Strateji Çalışmaları aynı zamanda duyguların, kurumların ve stratejik hayal gücünün incelenmesini de kapsamaktadır.⁶ Bu bağlamda, Strateji Çalışmaları, siyasi süreçlerle askeri operasyonlar arasındaki ilişkiyi incelerken, bu ilişkiye etki eden ekonomik, psikolojik, sosyolojik ve coğrafi etkenlerin de düşünülmesini gerektiren bir araştırma alanıdır.⁷

Savaş Çalışmaları ise ilk başlarda operasyonlar ve taktiklere odaklanırken,⁸ zaman içerisinde genişleyerek savaşın karakteri ve doğasının ve savaşın toplumlara ve bireylere etkisinin incelendiği bir alana dönüşmüştür. Bu bağlamda Savaş Çalışmaları, savaşın değişen karakterine, savaşın toplumu ve toplumsal yapıları nasıl şekillendirdiğine, savaş ve siyaset arasındaki ilişkiye, savaş ve normlar arasındaki ilişkiye ve savaş ve kültür arasındaki ilişkiye odaklanan çok disiplinli bir alandır.⁹

⁴ Isabelle Duyvesteyn ve James E Worrall, "Global strategic studies: a manifesto", *Journal of Strategic Studies* 40, sy 3 (Mayıs 2017), 347.

⁵ Richard K Betts, "Should Strategic Studies Survive?", *World Politics* 50, sy 1 (Ekim 1997): 7.

⁶ Duyvesteyn ve Worrall, "Global strategic studies: a manifesto", 349.

⁷ John Baylis, "The Continuing Relevance of Strategic Studies in the Post-Cold War Era", *Defence Studies* 1, sy 2 (Eylül 2001): 4.

⁸ David J. Galbreath ve John R. Deni, "Introduction", içinde *Routledge Handbook of Defence Studies*, ed. David J. Galbreath ve John R. Deni, first (London & New York: Routledge, 2018), 1.

⁹ Oliver Schmitt, "Defence as War", içinde *Routledge Handbook of Defence Studies*, ed. David J. Galbreath ve John R. Deni, first (London & New York: Routledge, 2018), 18-28.

Bu tanımlardan Strateji ve Savaş Çalışmalarının ortak noktalarını, birbirlerinden yararlandıkları alanları ve nasıl farklılaştıkları görebiliriz. Savaş ve siyaset ilişkisi iki alanın ortak noktasını oluşturmaktadır. Fakat Strateji Çalışmaları, askeri güç ve diğer zorlayıcı araçların kullanılmasının ve bunların kullanım tehdidinin siyasi hedeflere ulaşmayı nasıl sağladığını incelemektedir. Strateji Çalışmaları askeri güç kullanımının etkilerini ve coğrafyanın buna olan etkisini daha çok Savaş Çalışmaları'nda üretilen bilgiden edinmektedir. Savaş Çalışmaları'nın ana odağı ise savaştır. Strateji Çalışmaları'nın alanına bazen nüfuz etse de bu odak Savaş Çalışmaları'nı tutarlı bir araştırma alanı yapmaktadır. Savunma Çalışmaları ise her iki alana da nüfuz etmektedir, çünkü savunma politikası hem savaş ve stratejiyi şekillendirmekte hem de onlar tarafından şekillendirilmektedir. Bundan dolayı Savunma Çalışmaları her iki alanın içerisinde bulunan etkenleri de incelemektedir.

Kolej'in kuruluş nedenlerinden ve dönüşümünden de görüleceği üzere, Savunma Çalışmaları askeri teknik alanla, uluslararası politik ekonomi arasındaki bağı kuran, sivil-asker ortaklığının temelini oluşturan bir alandır. Bu bağı aktörlerin, çoğunlukla da devletlerin silahlı çatışmaya nasıl hazırlandığını, önlediğini, kaçındığını veya nasıl savaştıklarını çok disiplinli bir incelemeye tabi tutarak kurmaktadır.¹⁰ Savunma Çalışmalarını tutarlı bir alan yapan ana öğe, alanın savunma politikalarının teknoloji, strateji ve güç dengeleri gibi faktörlerin etkisi altında zaman içerisinde nasıl değiştiği üzerine odaklanmasının kaybolmamasıdır.

Savunma politikaları ise hem savaştan hem de stratejiden doğrudan etkilenmektedir. Savunma politikaları tedarik edilen askeri malzemeyi, ordunun yapısını ve savunma sanayi oluşumunu şekillendirdiği derecede, askeri gücün seviyesini, buna bağlı olarak da kullanım şartlarını belirlemektedir. Dahası hangi askeri teknolojilere yatırım yapılacağını belirleyerek, yani tedarik ve savunma sanayi politikaları üzerinden ve/veya ordunun askeri teknolojileri yenilikçi şekillerde kullanmasını sağlayarak savaşın karakterinin değişmesinde öncü rol oynayabilir. Bütün bu kararlar en ideal durumda devletlerin hedefleri tarafından belirlenir. Diğer yandan, savaşın değişen karakteri, savunma politikalarına yön verebilir. Bir başka deyişle savunma politikaları hem içsel (devlet hedeflerinin yönlendirmesi) hem de dışsal (savaşın dönüşümünün devleti yönlendirmesi) etkenlerle şekillenebilmektedir. Sonuçta, savaş, strateji ve savunma politikaları arasında diyalektik bir ilişki vardır.

Bu ilişki Savaş, Strateji ve Savunma Çalışmaları'nın arasındaki ilişkiyi de belirlemektedir. Bu üç araştırma alanı aslında birbirini destekleyen bir ilişki içindedir ve birbirlerine çok yakındırlar. Tam da bundan dolayı, çoğu zaman birbirlerinin eşanlamlısı muamelesi görmektedir. Halbuki, ortak noktalar olmasına rağmen, odak noktaları birbirlerinden çok farklıdır ve bu farklı odak noktaları bu alanları birbirinden ayırarak her bir alanın kendine özgü çalışma sahasını yaratmaktadır.

Savunma Çalışmaları, savunma politikalarının değişimini ve bu politikaların savaşa ve orduya olan etkilerini askeri teknik ve uluslararası politik ekonomi arasında bir bağ kurarak inceler. Bunu yaparken de Savunma Çalışmaları, askeri teknik konularla, politik ekonomi arasındaki bağı hem uluslararası seviyede hem de yerel seviyede kurmaktadır. Bu tür bir yaklaşım savaşı bir bütün içerisinde görmemizi ve savunma politikalarının oluşumunu ve değişimini anlamamızı sağlamaktadır. Bundan dolayı da Uluslararası İlişkiler, Siyaset Bilimi, Kamu Yönetimi, İktisat gibi

¹⁰ Galbreath ve Deni, "Introduction", 1.

bir çok farklı alanda üretilen bilginin harmanlanması Savunma Çalışmaları'nın en önemli yapı taşı oluşturmaktadır. Savunma politikasıyla ilgili her hangi bir konunun analizi (savunma tedariki, lojistik, savunma sanayii, ordu yapılanması gibi) beş genel analiz alanı (ya da yapı taşı) göz önünde bulundurularak yapılmaktadır. Bunlar teknik araştırma ve geliştirme, yöneylem (ya da hareket) araştırmaları, sistem analizi, kavramsal analiz¹¹ ve politik ekonomi analizidir.

Teknik araştırma ve geliştirme analiz alanı bir silah sisteminin geliştirilmesi, üretilmesi ve teknik özelliklerinin incelenmesidir. Bu kategorideki inceleme silah sistemlerinin geliştirilme süreçlerini ve kabiliyetlerinin salt teknik bakımdan anlaşılmasını içermektedir.¹² Bu teknik yaklaşım bir silah sisteminin kullanıcıya katabileceklerinin sınanmasının ilk aşamasıdır. Mesela bir ülke C-130H Hercules'e nakliye uçağı satın almak istiyor. Bu nakliye uçağının o ülkeye hangi kabiliyetleri katabileceğini anlamak için uçağın temel teknik özelliklerine bakmak gereklidir. C-130H versiyonunun 300 knots hızla uçmaktadır ve saat başı 5000 pound yakıt harcamaktadır. Bu uçağın boş ağırlığı 85000 pound olup, maksimum kalkış ağırlığı 155000 pound'tur. Bu uçak maksimum 60000 pound yakıt alabilmektedir. Taşınacak yük ağırlığına göre uçağın menzili ters orantılı olarak değişmektedir. Çok düşük ağırlıklar hariç, ne kadar ağır yük taşınırsa, uçağın taşıyacağı yakıt azalacağından, menzil de azalacaktır. Eğer uçağın taşıyacağı yük 25000 pound ise, 45000 pound yakıt alacaktır. Bu yakıtla uçak yaklaşık 9 saat ya da 2700 deniz mili uçabilecektir.¹³ Bu veriler uçağın sağladığı temel kabiliyeti anlamamız için önemlidir. Bu özelliklerin operasyon planlamasını nasıl etkilediğini aşağıda bahsedilecek yöneylem (harekat) araştırmasında göreceğiz. Teknik araştırma ve geliştirme analiz, teknik verilerin ötesinde, bir silah sisteminin nasıl geliştirildiği, tasarlanırken nelere dikkat edildiği gibi konular da odaklanmaktadır. Bu noktada bir araştırmacı için gerekli olan bilgiler bunlardır. Analize doktrin, taktik, strateji ve politik ekonomik analiz eklenmez, sistemin fiyatı ya da verimliliği bu aşamada önemli değildir. Teknik araştırma ve geliştirme kategorisi temel teknik verilerin ortaya çıkarıldığı ve takip eden analize temel oluşturan kategoridir.

Yöneylem (harekat) araştırması ise bir silah sistemlerinin taktik doktrinle bulunduğu ve kullanım etkinliğinin değerlendirildiği kategoridir. Yöneylem (harekat) araştırması teknik analize dayalı olarak, sistemlerin ve askerinin nasıl en verimli şekilde kullanılacağını, hareket gereksinimlerini ve hangi taktik doktrinlerin kullanılması gerektiğine dair verileri sağlamaktadır. Buna dayanarak bir hareket için gereksinimler ve eldeki sistemlerin uygunluğu değerlendirilerek doktrinlerin uygulanabilirliği ortaya çıkarılmaktadır. Bu teknik analiz sırasında sağlanan veriler gelecekte tedarik edilecek silah sistemleri ve ekipmanlar için de istekler geliştirilmesine yardımcı olur. Mesela Amerika Birleşik Devletleri Kara Kuvvetleri'nin bir ağır tümenini konuş yerinde idame etmek için kaç C-130H uçağına ihtiyaç duyulacağı bu analiz içerisinde yer alacak bir sorudur. Bu soru çerçevesinde yukarıda bahsettiğimiz C-130H uçağının kabiliyetleri, yapılmak istenilen hareket çerçevesinde anlam kazanmaktadır. Bir tümen genellikle üç ya da dört tugay ve bazı destek birimlerinden oluşur. Bir ağır tugay¹⁴ günde 600 ton ikmal malzemesine ihtiyaç duymaktadır.¹⁵ Bir tümenin (4 tugaydan

¹¹ Alun Gwynne Jones ve John Hackett, "The Organization of Defence Studies", *Royal United Services Institution. Journal* 109, sy 634 (Eylül 1964): 100.

¹² Jones ve Hackett, 100.

¹³ Michael E. O'Hanlon, *The Science of War: Defense Budgeting, Military Technology, Logistics and Combat Outcomes* (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2009), 149.

¹⁴ Ana ekipmanları 58 M1A2 ana muharebe tankı, 109 Bradley zırhlı muharebe aracı, 43 zırhlı personel taşıyıcısı, 45 HMMWV, 23 kurtarma aracı, 451 genel maksat kamyonu, 218 kargo kamyonudur. O'Hanlon, 145.

¹⁵ O'Hanlon, 145.

oluşturduğunu varsayarsak) günlük ikmal malzemesi ihtiyacı 2400 ton olacaktır. Bunun yanında destek birimlerinde olan ve herhangi bir tugaya bağlı olmayan askerleri (6000 ila 8000 civarında ve tugaydaki askerlerin yarısı kadar tükettiklerini varsayarsak) eklediğimizde, bir tümenin yaklaşık günlük 3000 ton ikmal malzemesi ihtiyacı olabilir. Bu noktada günlük ne kadar yük taşınacağını; hareketin lojistik üstün ne kadar uzakta yapıldığı, uçuş süresi ve kargo yükleme ve indirme süreleri belirleyecektir. C-130H'ler taktik nakliye uçağı olduğundan dolayı en fazla 1000 deniz mili uzaklığındaki bölgelere kargo taşınması için kullanılmaktadır. Bir C-130H 1000 deniz mili uzaklığındaki mesafeyi 3.3 saatte alabilir. 4 saat havada kalacak şekilde yakıt yüklediğimizde (20000 pound), yaklaşık 50000 poundluk (22.7 ton) kargo taşıyabilir. Bir tümen yaklaşık günlük 3000 ton ikmal malzemesine ihtiyacı olduğuna göre, çok basit bir hesapla, bu tümenin havadan desteklenmesi için 132 adet C-130H'nin kullanılması gereklidir.¹⁶ Görüleceği üzere, yöneylem (harekat) araştırması çok teknik bir alan olmakla birlikte savunma politikası ve alt politikalarının değerlendirilmesinde (mesela tedarik politikası) ve bir ordunun kabiliyetlerini anlamada önemli bir yere sahiptir.

Sistem analizi, nicel analiz yönetimlerinin stratejik sorulara uygulanmasıdır. Tek başına hiçbir zaman savunma politikasını belirlememekle birlikte, sistem analizi temel olarak maliyet etkinliğine odaklanmaktadır. Maliyet etkinliğine odaklandığı için de ilk iki kategorideki tamamen askeri değerlendirmenin dışına çıkmaktadır. Sistem analizi karar alıcıların, siyasi etkenleri de göz önünde bulundurarak, savunma kaynaklarının etkin bir şekilde nicel veriler ışığında tahsis etmesini sağlamaktadır.¹⁷

Kavramsal analiz stratejik doktrinler altında yatan temel varsayımları ve kavramları inceler. Savunma politikası ve onun çerçevesinde belirlenen diğer politikalar bir ülkenin tehdit algısı ve gelecek beklentileri tarafından şekillendirilir. Bu bağlamda, kavramsal analiz iki farklı amacı gerçekleştirmektedir. Birincisi, ülkenin karar alıcılarına sunulmak üzere gelecek hakkında öngöründe bulunmaktır. Kavramsal analiz, uluslararası sistemde güç dengeleri nasıl değişecek, gelecekte hangi yeni tehditler ortaya çıkacak, savaşın dönüşümü nasıl olacak gibi sorulara cevap aramaktadır. Bu sorulara verilecek cevaplar çerçevesinde savunma politikası belirlenebilir. İkinci olarak, kavramsal analiz, bir ülkenin savunma politikası altında yatan geleceğe dair beklentileri, varsayımları ve algıları ortaya çıkararak, ülkenin savunma davranışlarını daha eleştirel bir pencereden inceleyebilir. Sonuçta, kavramsal analiz, askeri teknik alandan uzaklaşarak, savunma politikasının temel varsayımlarına odaklanır veya bu varsayımları inşa eder ya da eleştirel süzgeçten geçirerek analiz eder.

Son alan ise politik ekonomi analizidir. Politik ekonomi analizi, savunma politikasına ve alt politikalara şekil veren, teknik analizin ötesinde karar alıcıların ulaşmaya çalıştığı askeri olmayan hedeflerin analize dahil edilmesidir. Politik ekonomik hedefler devletin bütçesinin denkleştirilmesinden, teknolojik altyapının geliştirilmesine, milletvekillerinin temsil ettikleri bölgedeki askeri üretimin desteklenmesinden, yöneticilerin iç ve dış kamuoyu gözünde prestij elde etmelerine kadar geniş bir yelpazede olabilir. Politik ekonomi analizi, aynı zamanda, savunma

¹⁶ Burada çok basitleştirilmiş bir örnek verilmektedir. Bir uçağın kargo yükleme ve indirmede ve bakım ve yakıt yüklemeye harcayacağı zaman, uçağın günlük sortisini hesaplamada kullanılabilir. Bu da bir uçağın günlük ne kadar kargo taşıyacağını değiştireceği için gerekli uçak miktarını da etkileyecektir. Bu hesaplamalarla ilgili daha detaylı bilgi almak isteyenler şu kaynaklara bakabilir: *Logistics Handbook for Strategic Mobility Planning, SDDCTEA Pamphlet 700-2* (Scott Air Force Base, IL: Military Surface Deployment and Distribution Command Transportation Engineering Agency, 2011).

¹⁷ Jones ve Hackett, "The Organization of Defence Studies", 100.

politikalarının sadece teknik analizle belirlenmiş bir rasyonelitenin ürünü olmadığını, farklı rasyonelite düzlemleri üzerinde şekillenebilen bir alan olduğu gerçekliğini de ortaya çıkarmaktadır.

Savunma Çalışmaları bu beş genel analiz alanının bir araya gelmesinden oluşmaktadır. Sadece teknik analize (teknik araştırma ve geliştirme ve yöneylem araştırması) odaklanan çalışmalar, Askeri Bilim alanına girmektedir. Ama aslında askeri hareketler dahil, hiçbir savunma kararı salt teknik analize dayanılarak yapılmaz. Diğer yandan, teknik analiz ayağı olmadan politik ekonomi analizi de eksik kalmakta, hata yapılma olasılığı yükselmektedir. Bu nedenlerden dolayı, Savunma Çalışmaları bu beş farklı analiz alanının penceresinden savunma politikalarının ve onun tarafından şekillendirilen diğer politika ve yapıların incelenmesine karşılık gelmektedir.

SAVUNMA ÇALIŞMALARI'NIN ALT KONULARINA GİRİŞ

Savunma Çalışmaları, sadece savunma politikalarına odaklanmamaktadır. Savunma politikalarının şekillendirdiği birçok farklı alt politika ve yapı da bulunmaktadır. Bu noktada, savunma politikalarının açık ve net bir şekilde tanımlanmış olduğunu ve bu tanım çerçevesinde diğer politikaların tutarlı bir şekilde ilerlediğini varsayıyoruz. Fakat her ülkenin savunma politikası açık ve net bir şekilde kurgulanmayabilir, hedefler ve eldeki kabiliyetler arasında kopukluk olabilir, ya da hedeflere ulaşmak için kullanılması gereken araçlar mevcut olmayabilir. Bu durumda ise savunma politikasındaki sorunlar, diğer alanlarda tutarsızlıklara ve verimsizliklere yol açacaktır. Savunma Çalışmaları hem savunma politikalarının oluşturulmasındaki süreçleri, ödünleşimleri ve karmaşık kararları inceler; hem de savunma politikasının, diğer alanları nasıl etkilediğini inceler. Çünkü bir ülkenin savunmasına bütüncül olarak bakmak, bu farklı alt politikaların ve yapıların incelenmesini de gerektirmektedir.

Savunma Çalışmalarında öne çıkan öncelikli konular i) savunma bütçesi, ii) savunma tedariki, iii) askere alma ve asker sayısını muhafaza etme, iv) profesyonel askeri eğitim, v) askeri lojistik, vi) askeri doktrin, strateji, savunma ve stratejik kültür, ve sivil-asker ilişkileridir. Bu konuların yanında, Savunma Çalışmaları, farklı savaş tipleri, müşterek operasyonlar, barış operasyonları, kamuoyu-savunma ilişkisi, askeri dönüşüm, yeni askeri teknolojiler ve savaşın dönüşümü konularına da odaklanmaya başlamıştır. Yukarıda daha önce bahsettiğimiz üzere, Savaş ve Strateji Çalışmaları da benzer konulara odaklanmaktadır. Savunma Çalışmaları'nın bu konulardaki farkı, savunma politikalarını merkeze alarak ve daha önce Savunma Çalışmaları'nı tanımlarken belirttiğimiz beş temel analiz alanını konusuna göre kullanarak eldeki soruna yaklaşmasıdır. Bunu, Savunma Çalışmaları'nın öne çıkan konularından bazılarını inceleyerek gösterebiliriz.

Öne çıkan ilk konu olan savunma bütçesi araştırmaları, yıllık savunma harcamaları sayılarının altında yatan kompleks dağıtım seçimlerini inceler.¹⁸ Bu seçimler en genel seviyede, ülkenin kaynaklarının silahlarla diğer sivil faaliyetler arasında bölüştürülmesi kararıyla (silah veya tereyağ seçimi) başlar; bütçenin teçhizat ve personel harcamaları arasında bölüştürülmesine, farklı kuvvetlere düşen paya, yeni araç ve gereçlerden hangisine ne kadar harcanacağına kadar alt seviyelere iner. Ülkeler hangi planlama araçlarını kullanırsa kullansın, savunma bütçesine odaklanan çalışmalar kaynakların verimli kullanılıp kullanılmadığına ve seçimlerin hangi şartlar altında ve hangi

¹⁸ Keith Hartley, "Defence Budgets", içinde *Routledge Handbook of Defence Studies*, ed. David J. Galbreath ve John R. Deni (London & New York: Routledge, 2018), 53-71.

faktörler etkisinde yapıldığına bakar. Bu faktörler arasında siyaset çok farklı seviyelerde etki etmektedir. Öncelikle karşımıza kuvvetler arası rekabet çıkmaktadır. Her bir kuvvet savunma bütçesinden daha yüksek pay almaya çalışmaktadır; çünkü yüksek bütçe payı daha fazla yatırım, daha yeni silah sistemleri ve o kuvvetin nüfuzunu arttırması anlamına gelmektedir.¹⁹ Savunma şirketleri açısından ise savunma bütçesinin büyüklüğü karlılıklarının veya varlıklarının devam etmesi anlamındadır. Bu bağlamda, savunma şirketleri, savunma politikalarını sundukları ve sunabilecekleri sistemler etrafında şekillendirmeye çalışmaktadırlar ki, savunma bütçesi sundukları ürünlerin alımı için kullanılsın.²⁰ Karar alıcılar için de savunma bütçesinin güvenliğinin ötesinde faydaları bulunmaktadır. Askeri üsleri bulunduğu yerel ekonomileri doğrudan etkilemektedir. Bu üslerin bütçe kısıtlamasından dolayı kapatılması yerel ekonomileri, özellikle küçük şehirleri ve kasabaları derinden etkilemektedir. Bundan dolayı da, belli bölgelerin milletvekilleri için askeri üslerin açık kalması bir sonraki seçimdeki şanslarını doğrudan etkilemektedir. Benzer bir şekilde, silah sistemlerinin üretim yerleri de yerel ekonomilerde önemli yere sahip olabilir. Bundan dolayı da belli bir silah sisteminin fabrikasının açık kalmasını sağlamak, böylece o bölgedeki işsizlik oranını düşük tutmak yine milletvekilleri için önemli bir motivasyon olmaktadır. Bütün bu farklı motivasyonlar, savunma politikasının hedeflerinin ötesinde, aktörlerin kendi özel çıkarlarını ve/veya siyasi gündemlerini korumaya ve kollamaya çalışmasından dolayı ortaya çıkmaktadır fakat aynı sonucun çıkmasını isteyen bu aktörler arasında çoğu zaman dile getirilmeyen bir ortaklık doğmaktadır. Bu ortaklık bazen firmaların lobi faaliyetleri ya da sektörler arası geçiş yapan (devletten firmaya ya da firmadan devlete) kişiler tarafında meşru yollardan oluşturulabilmektedir.²¹ Bazı durumlarda ise bu ortaklık devlet elitleriyle onlara yakın iş insanları arasında kurulur.²² Bazen meşru bazen gayri meşru olarak ortaya çıkan bu ilişkiler ağı savunma bütçesini doğrudan etkilemektedir. Savunma bütçesinin nasıl şekillendiği diğer alanları da doğrudan etkilemektedir.

Savunma Çalışmaları'nın ikinci konusunu teşkil eden savunma tedariki, savunma bütçesinden doğrudan etkilenmektedir. Savunma bütçesini şekillendiren faktörleri ve daha fazlasını tedarik kararlarında ve süreçlerinde görebilmekteyiz. Savunma tedariki, silahlı kuvvetlerin görevini yerine getirmesi için gerekli olan malzeme ve hizmetleri alım sürecidir. Savunma tedarikinde temel konu, devletin savunma ve güvenlik hedefleriyle devletin elindeki kaynakları nasıl dengelediğidir. Savunma tedariki çok teknik bir şekilde incelenebilir. Ordunun gelecekte kullanmak istediği silah sisteminin istekleri teknik olarak bellidir. Savunma tedariki yapan kurumun, bu istekleri en maliyet etkin şekilde karşılayan adayı seçmesi beklenmektedir. En basit şekilde sistemlerin teknik özellikleri ve firmaların verdiği fiyat bilgisinin bu seçimi yapmada yeterli olduğunu düşünebiliriz ve hatta kararı kolaylaştırmak için yazılımlar kullanabiliriz. Fakat, savunma tedariki teknik olmayan birçok farklı etkenin de dengelenmesini gerektirmekte ve bu çok zor tercihler içermektedir. Devletler bir yandan en iyi silah sistemlerini almak isterken, diğer yandan eğer en iyi silah sistemini başka bir devletten

¹⁹ Harvey M Sapolsky, "Interservice Competition: The Solution, Not the Problem", *Joint Force Quarterly*, 1997.

²⁰ Frank Slijper, "The Emerging EU Military-Industrial Complex: Arms Industry Lobbying in Brussels", TNI Briefing Series (Amsterdam: Transnational Institute, Mayıs 2005).

²¹ Daha fazlası için: Gordon Adams, *The Politics of Defense Contracting: The Iron Triangle*, 3rd bs (New Brunswick & London: Transaction Books, 1986); Lauren Holland, "Who Makes Weapons Procurement Decisions?", *Policy Studies Journal* 24, sy 4 (1996): 607-24; Christopher M. Jones ve Kevin P. Marsh, "The Politics of Weapons Procurement: Why Some Programs Survive and Other Die", *Defense & Security Analysis* 27, sy 4 (2011): 359-73; Sidney Lens, *The Military-Industrial Complex* (Philadelphia: Pilgrim Press, 1970).

²² Metin Gürçan, "Turkey's Defense Industry Sees Rise of 'the President's Men'", *Al-Monitor*, 20 Kasım 2019, <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2019/11/turkey-rivalry-in-turkish-defense-industry-escalates.html>.

alırlarsa, o devlete bağımlı hale gelebilmektedirler. Başka bir devlete bağımlı hale gelmek istemiyorlarsa kendileri üretebilirler, fakat bu sefer de en iyi silah sistemine sahip olamayabilmektedirler. Dahası, eğer bir ülke bir silah sistemini kendisi üretmek istiyorsa, bu sefer de teknolojik altyapının seviyesi, o ülkenin ne yapabileceğini belirlemektedir. Başka bir ülkeden silah sistemi edinmek istenildiği zaman, uluslararası sistemin yarattığı avantajların ve kısıtlamaların da dikkate alınması gerekmektedir. Mesela silah alımı yapılan ülkenin siyasi ve askeri desteğinin kazanılabileceği gibi aynı ülke silahlarının kullanımına sınırlama getirebilir ya da ihracat yasakları getirerek müşteri ülkenin davranışlarını etkilemeye çalışabilir. Bazı durumlarda ise, en maliyet etkin seçenek, yani teknik olarak en iyisi ve maliyet olarak en ucuzu, en kötü seçeneklerden birisi olabilir, çünkü satın alan ülke sistemden tam verim alabilmesi sağlayacak, hatta sistemi idame ettirecek, altyapıdan ve insan kaynağından yoksun olabilir. Mesela Saab Gripen savaş uçağı satın alan Güney Afrika bu uçakların çoğunluğunu finansal nedenlerden dolayı kullanmayı bırakmak zorunda kalmıştır. Su-30 satın alan Uganda ve Angola'nın ise bu uçaklardan bakım sistemi kısıtlamalarından, eğitimdeki sorunlardan, havaalanını koruyacak hava savunma sistemi eksiklikleri ve kendi ve komşu hava sahasını gözetleyecek radar kapsamı olmadığı için tam verim alamayacaklardır.²³ Bu noktada, sistemi kimin ürettiği ve müttefiklik ilişkileri, alınmak istenilen silah sisteminin maliyet etkinliği hesaplarını altüst edebilmektedir. Bütün bu seçimler salt teknik analizin ötesinde, uluslararası silah üretim ağlarının nasıl çalıştığını, belli bir ülkenin sistem içinde gerek dış politika gerekse ekonomik güç olarak nerede olduğu ve muhtemel satıcılarla ilişkilerinin nasıl olduğunun değerlendirilmesini gerektirmektedir. Alınan kararların ne kadar verimli olduğu, hangi politik ekonomi faktörlerince etkilendiği ve hangi şartlar altında alındığı, aynen savunma bütçesinde olduğu gibi çok yönlü olarak değerlendirilmektedir.²⁴ Silah sistemleriyle ilgili sorunlar tedarik edildikten sonra da bu kez başka bir düzlemde, lojistik seviyesinde devam etmekte ve değerlendirilmektedir.

Askeri lojistik, Van Creveld'in tanımladığı üzere, orduların hareketini sağlamanın ve onların ihtiyaçlarının karşılanmasının pratik sanatıdır.²⁵ Askerlerin ve tedarik edilen her silah sisteminin amaçlarını gerçekleştirebilmeleri için sahada desteklenmeleri gerekmektedir. Bir başka deyişle, bir birliğin idamesi ve savaş kabiliyetlerinin devamlılığının sağlanması için belli ikmal malzemelerinin bu birliğe ulaştırılması gerekmektedir. İlk bakışta bu bir yöneylem (harekat) araştırması sorunudur. Yukarıda verdiğimiz örnekte olduğu gibi, yöneylem (harekat) analiziyle bir tümenin günlük ihtiyaçlarının kaç adet kargo uçağıyla operasyon alanına taşınabileceği sorusunu cevaplandırabiliriz.

²³ War is Boring, "Why Are African Countries Buying All These High-Tech Jet Fighters?", Medium, 27 Mart 2014, <https://medium.com/war-is-boring/why-are-african-countries-buying-all-these-high-tech-jet-fighters-55a07133bc79>.

²⁴ Savunma tedariki konusunda şu kaynaklara başvurulabilir: Tehmina Abbas, "Defence Procurement - understanding, indentifying and addressing corruption risks", içinde *Public Procurement 2014*, ed. Hans-Joachim Preiß (London: Getting the Deal Through, 2014), 8-10, http://ti-defence.org/wp-content/uploads/2016/03/2014-06_DefenceProc_PublicProc_Chapter.pdf; Gianni De Fraja ve Keith Hartley, "Defence procurement: theory and UK policy", *Oxford Review of economic policy* 12 (1996): 70; Keith Hartley, "Arms Industry, Procurement and Industrial Policies", içinde *Handbook of Defense Economics*, ed. Todd Sandler ve Keith Hartley, c. 2, 2 c. (Amsterdam: Elsevier, 2007), 1140-76; Holland, "Who Makes Weapons Procurement Decisions?"; James R Kurth, "The Political Economy of Weapons Procurement: The Follow-on Imperative", *The American Economic Review* 62 (1972): 304-11; Thomas McNaugher, "Weapons Procurement: The Futility of Reform", *International Security* 12 (01 Ekim 1987): 63-104; Mark C. Suchman ve Dana P. Eyre, "Military procurement as rational myth: Notes on the social construction of weapons proliferation", *Sociological Forum* 7 (1992): 137-61; Peter Spencer, "Confronting reality in defence procurement", *The RUSI Journal* 149, sy 2 (Nisan 2004): 52-54; William P. Rogerson, "Incentive Models of the Defense Procurement", içinde *Handbook of Defense Economics*, ed. Keith Hartley ve Todd Sandler, c. 1, 2 c. (Amsterdam: Elsevier, 1995), 310-46.

²⁵ Martin Van Creveld, *Supplying War: Logistics from Wallenstein to Patton* (Cambridge; New York: Cambridge University Press, 1977).

Aslında ordular operasyonlarını planlarken zamanlarının büyük bir kısmını lojistik faaliyetlerin planlanmasına harcamaktadır. Fakat askeri lojistik, orduların savaş sırasında konuşlandırılması ve idame ettirilmesinin çok ötesinde sorunlar da içermektedir. Askeri lojistik aynı zamanda küresel silah üretim ilişkileriyle de ilgilidir ve savunma tedariki konusunda olduğu gibi zor seçimlerin yapılmasını gerekli kılan bir alandır. Dahası, askeri lojistiğin nasıl ve kimin tarafından sağlanacağı son zamanlarda gittikçe daha fazla tartışılan bir konu haline gelmiştir.²⁶ Keza, lojistik konusundaki seçimler de, diğer konularda olduğu gibi politik ekonomik faktörler içermektedir ve hangi faktörün ne kadar etkili olduğu ve yapılan seçimlerin ne kadar verimli olduğu bu alanın temel soruları arasındadır. Askeri lojistik, bu durumda sadece ikmal malzemelerinin sahadaki birliklere nasıl ulaştırılacağına teknik analizinin ötesinde, farklı faktörlerin de düşünülmesini gerektiren, savunma politikası tarafından doğrudan etkilenen bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Savunma bütçesi, tedarik ve lojistik Savunma Çalışmaları alanının önemli fakat küçük bir kısmını oluşturmaktadır. Bu konulara kısaca bakmamız bile bu konuların ne kadar karmaşık ve zorlu seçimler içerdiğini, seçimlerin ise salt teknik analizle (ya da yöneylem araştırmasıyla) çözülemeyeceğini göstermektedir. Savunma Çalışmaları bu karmaşıklığı düzenlemeye, zorlu seçimleri sistematik bir şekilde incelemeye ve bunu teknik analizle politik ekonomi arasında bir bağ kurarak yapmaya çabalamaktadır. Zaten Savunma Çalışmaları'nın alan olarak gücü de bu bütüncül yaklaşımından gelmektedir.

TÜRKİYE'DE SAVUNMA ÇALIŞMALARI: GENEL VE ÖZEL SORUNLAR

Savunma Çalışmaları alanında yaşanan önemli sorunlardan biri, yukarıda da değindiğimiz üzere, Stratejik Çalışmalar ve Savaş Çalışmaları alanlarıyla eş anlamlı olarak kullanılmasıdır. Bu sorun günümüzde giderek azalsa da, hala bunları aynı araştırma alanı olarak görenler bulunmaktadır.

Bir diğer sorun ise, Savunma Çalışmaları, Stratejik ve Savaş Çalışmaları gibi, öncelikli olarak askeri kurumlarda otonom bir çalışma alanı olarak kabul edilmiş, sivil alana yansması birkaç istisna dışında çok sınırlı kalmıştır. Stratejik ve Savaş Çalışmaları alanlarının askeri kurumlarda daha baskın olması eleştirilmişse de,²⁷ Schmitt'e göre 2000'den sonra bu iki alan sivil kurumlarda daha çok yer bulmaya başlamıştır.²⁸ Fakat, Savunma Çalışmaları için durum pek fazla değişmemiştir.

Savunma Çalışmalarındaki ilk sivilleşme Imperial Defence College'in asker ve bürokrat odaklı eğitiminin zaman içinde diğer sivilleri de programa katacak şekilde değişmesidir. Sivillerin Kolej'e katılımının, okulun ve Savunma Çalışmalarının entelektüel ortamını zenginleştireceği düşünüldüğünden dolayı, Kolej dışarıya açılmış, gazeteciler ve savunma sanayi çalışanları okulun programlarına ilgi göstermiştir. Kolej'in dışarıya açılması aynı zamanda Savunma Çalışmalarındaki değişimi de ortaya koymaktadır. Kolej, King's College London'la kurduğu ortaklık sayesinde dışarıya bir nebze daha açılmış, King's College London altındaki Defence Studies Department (Savunma Çalışmaları Bölümü) tarafından açılan yüksek lisans programları, bürokratlar ve

²⁶ Son dönemde bu konudaki tartışma lojistik hizmetlerinin ordunun kendisinin mi yapması yoksa özel şirketler tarafından yapılmasının mı daha verimli olacağı sorusu etrafında dönmektedir. Bakınız: William D. Hartung, *How Much Money Did You Make on the War, Daddy?* (Milsons Point, N.S.W.: Bantam, Australia, 2004); Peter W. Singer, "Corporate Warriors: The Rise of the Privatized Military Industry and Its Ramifications for International Security", *International Security* 26, sy 3 (01 Aralık 2001): 186-220.

²⁷ Betts, "Should Strategic Studies Survive?"; Duyvesteyn ve Worrall, "Global strategic studies: a manifesto".

²⁸ Schmitt, "Defence as War".

askerlerin yanı sıra, sivillerin de bu alanda eğitim almasını sağlamıştır. King's College London'ın yanı sıra, Australian National University, Massey University, University of Ljubljana, University of Malaya, University of New South Wales ve Durham University'de de Savunma Çalışmaları alanında muhtelif lisans ve yüksek lisans programları bulunmaktadır. Türkiye'de ise Milli Savunma Üniversitesi'ndeki (MSÜ) Alparslan Savunma Bilimleri Enstitüsü Savunma Çalışmaları alanında yüksek lisans ve doktora programları yürütmektedir. Savunma Çalışmaları MSÜ dışında bir program olarak sunulmamakta, sadece belli üniversitelerde çalışan akademisyenlerin araştırma alanları örtüştüğü derecede var olabilmektedir.²⁹ Bu üniversitelerde Savunma Çalışmaları konuları Güvenlik ve Strateji Çalışmaları ve Uluslararası İlişkiler programlarının altında yine de sınırlı bir şekilde işlenmektedir.³⁰ Bundan dolayı da Savunma Çalışmaları'nın bir çok üniversitede kurumsal bir devamlılığı ve bütünlüğü olamamaktadır.

Savunma Çalışmaları daha çok araştırma merkezleri ve düşünce kuruluşlarında kurumsal bir yer edinmektedir. Savunma Çalışmaları alanında öne çıkan bazı araştırma merkezleri : RAND, IISS, RUSI, Norwegian Institute for Defence Studies, International Centre for Defence and Security ve Manohar Parrikar Institute for Defence Studies and Analyses'dir. Türkiye'de ise bu alanın en iyi örnekleri Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi'ndeki (EDAM) Güvenlik ve Savunma Çalışmaları Programı ve STM tarafından kurulan STMThinkTech'tir. Fakat, bu örneklerden görüleceği üzere, Savunma Çalışmaları çok sınırlı sayıda kurumda doğrudan çalışılmaktadır. Savunma Çalışmaları'nın kurumsal olarak yaygınlaşmaması, çoğu zaman akademisyenlerin ve uzmanların kişisel inisiyatiflerine bağlı olması ve çok disiplinli doğası, alanın sınırlarının çizilmesinde belli sorunlar ortaya çıkarmaktadır.

Savunma Çalışmaları alanında yaşanan üçüncü bir sorun ise, alanın temellerini oluşturan konular arasındaki bağların kopması ve bundan dolayı da bütüncül analize ulaşamamasıdır. Bir başka deyişle temel sorun, araştırmacıların teknik araştırma ve geliştirme ile yöneylem (harekat) analizine aşırı odaklanırken, özellikle politik ekonomi analizine hiç yer vermemeleridir. Alanı oluşturulan temeller arasındaki bağ ve özellikle politik ekonomi temelinin dahil edilmemesi, teknik analizin alanı ele geçirmesine neden olmaktadır. Bundan dolayı da alan, mühendislerin eline geçmekte ve savunma tekil bir rasyonalite üzerinden incelenmektedir.

²⁹ Yayınları Savunma Çalışmaları alanı içerisinde olan fakat üniversitelerinde Savunma Çalışmaları alanı bulunmayan akademisyenlerin küçük bir örneklemini: Dilek Barlas ve Serhat Güvenç, "To Build a Navy with the Help of Adversary: Italian-Turkish Naval Arms Trade, 1929-32", *Middle Eastern Studies* 38 (2002): 143-69; Serhat Güvenç ve Dilek Barlas, "Atatürk's Navy: Determinants of Turkish Naval Policy, 1923-38", *Journal of Strategic Studies*, 2003; Serhat Güvenç ve Lerna K Yanık, "Turkey's involvement in the F-35 program: One step forward, two steps backward?", *International Journal* 68, sy 1 (2012): 111-129; Çağlar Kurç, "The puzzle: Multi-vector foreign policy and defense industrialization in Central Asia", *Comparative Strategy* 37, sy 4 (2018): 316-330; Çağlar Kurç, "Between defence autarky and dependency: the dynamics of Turkish defence industrialization", *Defence Studies* 17, sy 3 (Temmuz 2017): 260-281; Sıtkı Egeli, "Making Sense of Turkey's Air and Missile Defense Merry-Go-Round", *All Açımlar* 8, sy 1 (30 Ekim 2018): 69-92, <https://doi.org/10.20991/allazimuth.470640>; Vahit Güntay, "Siber Uzay ve Güvenlik Politikası Üzerine Teorik Bir Yaklaşım", *Cyberpolitik Journal* 2, sy 4 (2018): 9-21; Mustafa Kibaroglu, "Isn't it Time to Say Farewell to Nukes in Turkey?", *European Security* 14, sy 4 (2005): 443-57, <https://doi.org/10.1080/09662830500528294>; Selami Sezgin ve Jülide Yıldırım, "The Demand for Turkish Defence Expenditure", *Defence and Peace Economics* 13, sy 2 (Ocak 2002): 121-128; Metin Gürkan, "Drone warfare and contemporary strategy making: Does the tail wag the dog?", *Dynamics of Asymmetric Conflict* 6, sy 1-3 (29 Ekim 2013): 153-67, <https://doi.org/10.1080/17467586.2013.859284>.

³⁰ Savunma Çalışmaları'nın Türkiye'deki kurumsal izinin düşük olması ve belli üniversitelerde diğer alanların altında işlenmesinden dolayı, bu alanın Türkiye'de altyapısının olmadığı bazen iddia edilmektedir. Bkz: *S400 Meselesinde Neredeyiz?* (EDAM, 2020), https://www.youtube.com/watch?v=LWhFtdBO_o&ab_channel=EDAM.

Türkiye’de yürütülen ve Savunma Çalışmaları olarak atfedilen çalışmalar (tezler ve yayınlar), bu alanın Türkiye’de nasıl tanımlandığını ortaya koymaktadır. YÖK Ulusal Tez Merkezi’ndeki konulara göre sunulan verilere göre, 939 tez (yüksek lisans ve doktora dahil) Savunma ve Savunma Teknolojileri konusunda hazırlanmışken, Siyasal Bilimlerde 8.141 ve Uluslararası İlişkiler’de 10.227 tez çalışması tamamlanmıştır.³¹ Fakat, Savunma ve Savunma Teknolojileri konu dizini aslında Savunma Çalışmaları alanında yapılan çalışmaları gerçek anlamda yansıtmamaktadır. 1975-2020 arasında hazırlanan 939 tezin diğer alanlarla olan ortaklıklarına baktığımızda, mühendisliklerin ağırlıkta olduğunu görmekteyiz. Savunma ve Savunma Teknolojileri konu başlığı altında hazırlanan tezlerin 257’si (%27) aslında farklı mühendislik alanlarında yapılan çalışmalardır. Sosyal bilimler ise bu alana çok az nüfuz edebilmiştir. Hazırlanan tezlerin 75’inin Uluslararası İlişkiler, 22’sinin Siyasal Bilimler, 50’sinin Kamu Yönetimi, 40’inin İktisat ve 9’unun Ekonometri alanlarıyla ilişkili olduğunu görüyoruz.³² Bu durum sadece Ulusal Tez Merkezi’nde kayıtlı tezler için geçerli değildir. Mühendislik alanında yapılan çalışmaların benzer bir ağırlığını Savunma Bilimleri Dergisi’nde yayınlanan makalelerde de görmekteyiz. 2002 yılından bugüne kadar dergide 252 makale yayınlanmış ve bunların 65’i (%26) aslında Savunma Çalışmaları araştırmasındansa farklı mühendislik alanlarındadır.³³ Her ne kadar mühendislik temelli çalışmalar silah teknolojileri hakkında olsa da, bu çalışmalar yukarıda tanımladığımız Savunma Çalışmaları’nın bir parçası değildir. Diğer taraftan bu teknik çalışmaların hem YÖK tarafından hem de Savunma Bilimleri Dergisi tarafından Savunma Çalışmaları’nın bir parçası olarak algılanması, Türkiye’de bu alanın nasıl anlaşıldığını da göstermektedir.

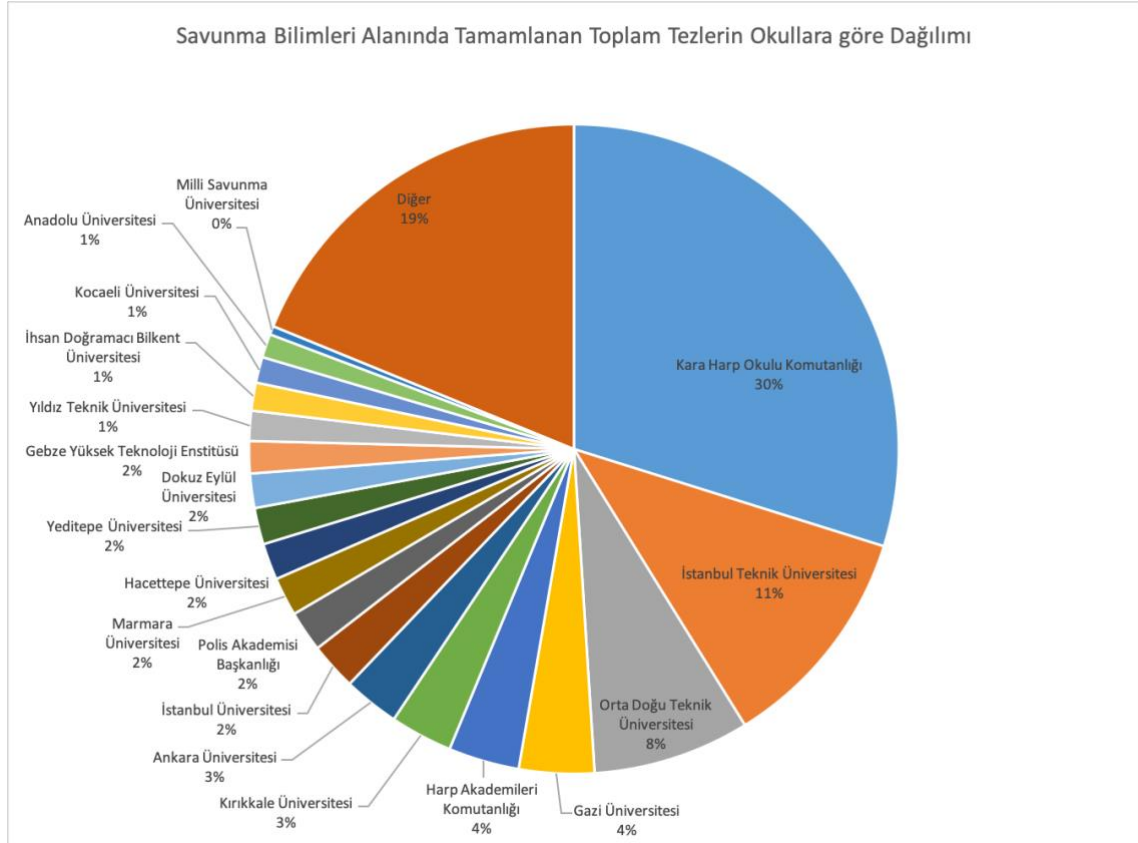
Türkiye’de Savunma Çalışmaları çok dar bir şekilde tanımlanmıştır. Savunma Çalışmaları ağırlıklı olarak teknik bir konu olarak anlaşılakta ve bunun doğal sonucu olarak da apolitik görülmektedir. Dolayısıyla teknik detaya aşırı odaklanılan bir alan olarak çalışılmaktadır. Savunma Çalışmaları olarak değerlendirebileceğimiz çalışmaların YÖK tarafından Savunma ve Savunma Teknolojileri konu dizini altına alınması ve mühendislik araştırmalarının önemli bir yüzdeyi oluşturması, alanın teknik yönüne olan vurguyu ortaya çıkarmaktadır. Mühendislik alanındaki araştırmaların böyle bir gruplandırmaya tabi tutulmasının ve bunun Savunma Bilimleri Dergisi’ne

³¹ 13 Ağustos 2020’de YÖK Ulusal Tez Merkezi tarafından yayınlanan istatistiklere göre. YÖK, “İstatistik”, Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi, erişim 13 Ağustos 2020, <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/IstatistikBilgiler?islem=3>.

³² YÖK, “Ulusal Tez Merkezi”, Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi, erişim 13 Ağustos 2020, <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>.

³³ Bu yayınların bazıları şunlardır: Çiğdem Susantez, “Vallier-Heydenreich Metodu ile Silahların Namlu İç Balistiğinin İncelenmesi”, *Savunma Bilimleri Dergisi* 19/1, sy 37 (04 Mayıs 2020): 73-94; Hayrani Ulutürk, Uğur Malayoğlu, ve Kadir Cihan Tekin, “Savunma Sanayisinde Aşırı Koşullara Maruz Kalan Hafif Yapısal Malzemelerin Yüzey Modifikasyonu”, *Savunma Bilimleri Dergisi* 18, sy 36 (06 Kasım 2019): 67-90, <https://doi.org/10.17134/khosbd.642140>; Levent Ürtekin ve Ömer Keleş, “Biyomedikal Uygulamalar İçin TiN Kaplı Ti6Al4V Alaşımının Mekanik Özelliklerinin Araştırılması”, *Savunma Bilimleri Dergisi* 18, sy 36 (06 Kasım 2019): 91-108, <https://doi.org/10.17134/khosbd.642142>; Tolga Demircan ve Erdem Özdemir, “Askeri Sistemlerin Yüksek Sıcaklıklara Çıkan Devre Elemanlarının Etkin Olarak Soğutulması”, *Savunma Bilimleri Dergisi* 18, sy 1 (07 Mayıs 2019): 27-54, <https://doi.org/10.17134/khosbd.561191>; Mustafa Bozdemir, “Havali Silah Sistemleri İçin Tek Parçalı Susturucu Tasarımı”, *Savunma Bilimleri Dergisi* 18, sy 1 (07 Mayıs 2019): 55-73, <https://doi.org/10.17134/khosbd.561195>; Oğuzhan Erbaş, “Kabarcıklı Akışkan Yataklı Bir Reaktörde Isı Geçişini Etkileyen Parametrelerin İncelenmesi”, *Savunma Bilimleri Dergisi* 18, sy 1 (07 Mayıs 2019): 161-75, <https://doi.org/10.17134/khosbd.561238>; Ayhan Aytaç vd., “AISİ 1008 1040 ve 4140 Çeliklerinde Isıl İşlem, Karbon Oranı ve Alaşım Elementlerinin Mikroyapı ve Mekanik Özelliklere Etkisinin İncelenmesi”, *Savunma Bilimleri Dergisi* 17, sy 2 (01 Kasım 2018): 139-65, <https://doi.org/10.17134/khosbd.477252>; Mustafa Kılıç, “Askeri Sistemlerde Nanoakışkan Uygulamalarının Sayısal İncelemesi”, *Savunma Bilimleri Dergisi* 17, sy 1 (25 Mayıs 2018): 101-30, <https://doi.org/10.17134/khosbd.427050>.

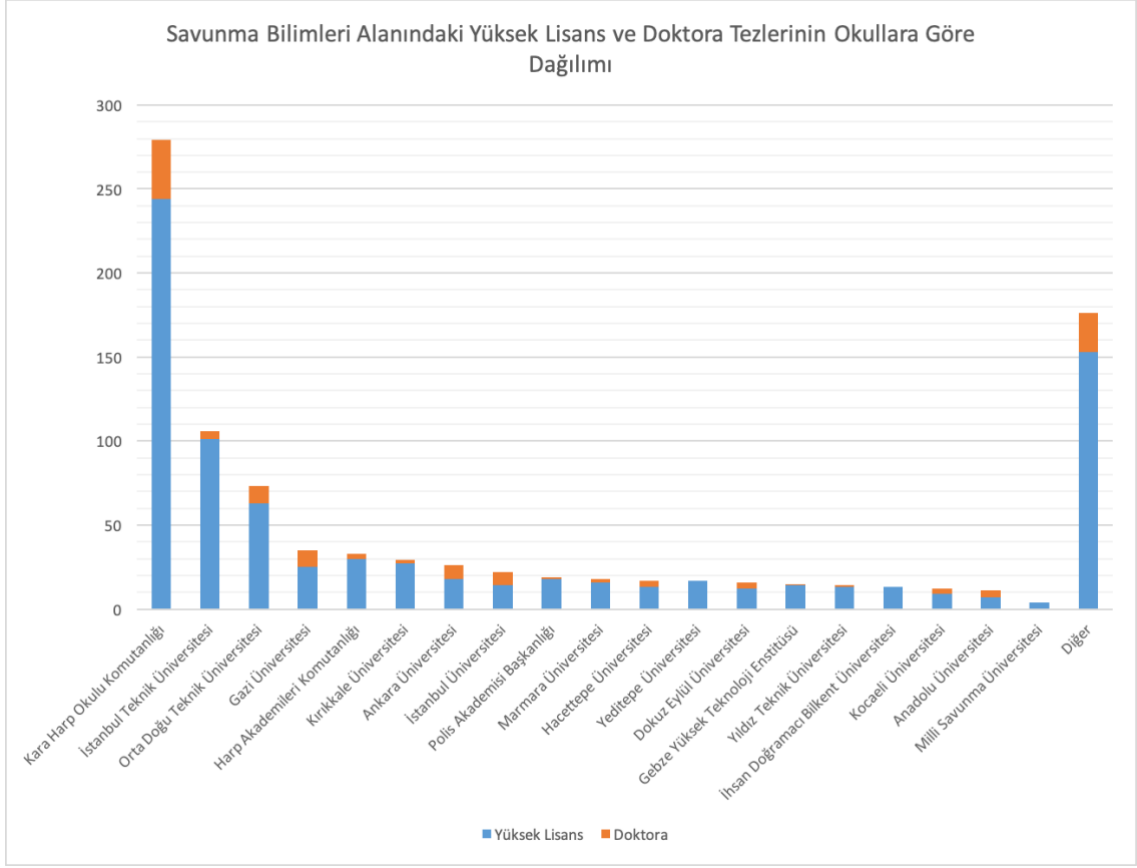
yansımalarının ötesinde, yapılan araştırmaların çok kısıtlı bir bölümü savunma kararlarının ortaya çıkısındaki politik ekonomi faktörlerini analizin bir parçası olarak değerlendirmektedir. Bu bağlamda öne çıkan bir diğer alan ise İşletmedir. İşletmeden alınan modeller savunmaya uygulanmaktadır. Dolayısıyla Savunma Çalışmaları olarak değerlendirebileceğimiz konulardaki, mesela tedarik, insan kaynakları, eğitim, güvenlik ve savaş, araştırmaların çoğunda karar alma süreçlerini siyasetten bağımsız olarak incelemekte, karar alma süreçlerindeki ya da savunma çıktılarındaki sorunlar teknik sorunlar olarak anlaşılmaktadır. Alanın genel olarak apolitik anlaşılması ve dolayısıyla bu şekilde çalışılmasının altında yatan temel sebep olarak alanın mühendis ve asker baskın olmasını gösterebiliriz.

Şekil 1. YÖK Ulusal Tez Merkezi verilerine göre Savunma ve Savunma Teknolojileri konusunda hazırlanan tezlerin okullara göre dağılımı.

Savunma Çalışmaları yaygınlaşmadığı ölçüde, bu alanda yapılan araştırmalar ağırlıklı olarak mühendis, asker ve asker kökenli akademisyenler tarafından yapılmakta; sivillerin, özellikle savunma politikası ve politik ekonomiyi bir araya getirmek isteyenlerin katkısı ise daha kısıtlı kalmaktadır. Askerlerin alandaki baskınlığı Türkiye’de yapılan yüksek lisans ve doktora çalışmalarında da görülmektedir. Şekil 1’de görüldüğü üzere, YÖK Ulusal Tez Merkezi’nde bulunan tezlerin (yüksek lisans ve doktora) %30’u Kara Harp Okulu’nda ve %4’ü ise Harp Akademileri’nde yazılmıştır. Geriye kalan tezler ise muhtelif sivil üniversitelerde tamamlanmış olup, hiçbir sivil üniversite TSK okullarının toplam üretimine yetişememiştir. Şekil 2’de de görüleceği üzere, Kara Harp Okulu hem Yüksek Lisans hem de Doktora tezlerinde diğer üniversitelerin açık ara önündedir. Kara Harp Okulu’nun en yakın iki takipçisinin de mühendislik fakülteleriyle öne çıkan İstanbul Teknik Üniversitesi ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi olması şaşırtıcı değildir. Bu üniversitelerde hazırlanan tezlerin çoğunluğunun aslında Savunma

Çalışmaları'ndan ziyade mühendislik temelli çalışmalar olduğu görülmektedir. Sivil üniversitelerdeki çok az sayıdaki tez çalışmasının, Savunma Çalışmaları alanı içerisinde olduğunu söyleyebiliriz.

Şekil 2. YÖK Ulusal Tez Merkezi verilerine göre Savunma ve Savunma Teknolojileri konusunda yapılan yüksek lisans ve doktora tezlerinin okullara göre dağılımı.

Türkiye’de Savunma Çalışmaları alanındaki yayınları yakından incelediğimizde, asker kökenli akademisyenlerin ağırlıklı olarak askeri doktrin, teknoloji, operasyon ve lojistik konularına, sivillerin ise savunma ekonomisi, sivil-asker ilişkileri, zorlayıcı diplomasi, nükleer silahlar, savunma ve güvenlik politikaları konularına yöneldiklerini görüyoruz. Dahası mühendislerin bu alanda baskın olmaları, mühendislerin silah sistemlerini üretmeleri, araştırma ve geliştirme faaliyetleri içinde yer almalarıyla açıklanabilir. Bir başka deyişle mühendislerin, tıpkı askerler gibi aslında deneyimlerini alana yansıttıkları farz edilebilir.

Sivil kurumlarda ve özellikle sosyal bilimler fakültelerinde Savunma Çalışmaları'nın kısıtlı olması ve yaklaşım olarak teknik bir şekilde çalışılmasının altındaki en önemli nedenlerden biri, Türkiye’de ordu ve savunma politikalarıyla ilgili bilgiye ulaşmanın zorluğudur. Gürcan’a göre Türk Silahlı Kuvvetleri sivil akademiden bilerek ve isteyerek uzak durmaktadır. Ordu ve sivil akademisyenler arasındaki güvensizlik ortamı, iş birliği ortamının oluşmasını engellemektedir. Güvensizlikten doğan abartılmış gizlilik sınırlamaları sivillerin orduya ve askeri verilere erişimini

azımsanamayacak derecede kısıtlamıştır³⁴. Bunlar, bu alanda araştırma yapılmasının karşısına yüksek engeller koymaktır. Mesela, sivil araştırmacılar kullanımdan kalkmış olsa bile üzerinde gizlilik derecesi olan hiçbir belgeye, mesela eski talimnamelere ya da ders kitaplarına erişememektedir. Dahası, örneğin Amerika Birleşik Devletleri ordusunun aksine, TSK eski operasyonlarla ilgili ne detaylı bilgi, ne de “alınan dersler” raporlarını yayınlamaktadır. Hatta, başka ülkelerin savaşları hakkında hazırlanan ders raporları bile sivillerin erişimine kapalıdır. Sivil ve asker arasındaki güvensizlik ortamının sadece akademi kısıtlamakla kalmamakta, sivil ve asker bürokrasi arasındaki iletişimi ve koordinasyonu da olumsuz etkilemektedir. Bunun en güzel örneklerinden biri 2015 yılı itibarıyla Savunma Bakanlığı (asker etkin) ve Savunma Sanayi Müsteşarlığı³⁵ (sivil etkin) birbirinden bağımsız Ar-Ge dairelerinin bulunmasıdır. Aynı görevi üstlenen iki kurumun birbirlerinin planlama ve proje yönetim panellerine katılmamaları ve savunmayla ilgili Ar-Ge'nin koordinasyonunun daha da zorlaşmasına yol açmaları,³⁶ sivil ve asker arasındaki güvensizliğin ne kadar derinlere indiğini de göstermektedir. TSK'nın sivil akademiden ve sivillerden uzak durması madalyonun bir yüzüdür. Diğer yüzü ise, özellikle politikacıların savunma politikasının teknik tarafına olan ilgisizlikleridir.

Politikacıların savunma politikasının teknik tarafına olan ilgisizlikleri, 2000'lere kadar olan dönemde ordunun savunma bütçesi ve tedariki konusunda politikayı belirleyen yegane aktör olmasını sağlamıştır. Sivillerin kendilerini bu alandan çektiği derecede, savunma bütçeleri mecliste derinlemesine bir tartışma olmadan onaylanmıştır. Dahası, asker kökenliler hariç, Savunma Bakanlarının bir çoğu askeri strateji ve savunma tedariki konularına hakim olmadan bu göreve gelmişlerdir³⁷. Bundan dolayı da ordunun aldığı kararlar ve yaptıkları sorgulanamaz hale gelmekte, ordunun sivil kontrolü bu bağlamda zayıflamaktadır. Türkiye'de bu durum savunma sanayine olan ilginin artmasıyla birlikte değişmekte, Savunma Sanayi Başkanlığı'nın tedarik konularında 2004'ten itibaren yeniden artan etkisi görülmektedir.³⁸ Sivillerin etkisi, ilk dalga olarak 1980'li yılların sonunda, ikinci ve daha kuvvetli bir şekilde 2000'lerde artmaya başlaması, sivillerin, özellikle de uzman ve akademisyenlerin savunma konularından dolayı yollarla uzak tutulma araçlarını ortadan kaldırmamıştır.

Bu manada, sivillerin alana uzak tutulması veriye olan erişimin farklı yollarla kısıtlanmasıyla yapılırken, diğer bir yöntem de savunmanın teknik seviyeye indirgenerek sivillerin uzaklaştırılması ve konunun siyaset üstüleştirilmesidir. Konunun teknik seviyeye indirgenmesinin iki temel nedeni vardır. Birincisi silah sistemlerinin kullanımı ve bakım-idamesi konularındaki teknik bilgiye daha hakim olan ordu mensuplarının alanda bu bilgiye sahip olmayan sivillere karşı üstünlük elde çabasıdır. Siviller genel teknik bilgiye hakim olsalar da askerlerin sahip olduğu bilgiye, yukarıda da bahsettiğimiz üzere, sivil-asker diyalogunun kısıtlı olmasından erişememektedir.³⁹ Bu da sivillerin, özellikle mühendis olmayanların, alandan uzaklaşmasına neden olmaktadır. İkincisi ise savunma politikasının ve onun alt başlıklarının (mesela savunma tedarikinin) siyasi yönünün yok sayılması ve

³⁴ Metin Gürçan, “A snapshot of the blackbox: a 2015 survey of the Turkish officer corps”, *Turkish Studies* 19, sy 1 (2018): 98-99.

³⁵ Şu anda Savunma Sanayi Başkanlığı

³⁶ Arda Mevlutoglu, “Commentary on Assessing the Turkish defense industry: structural issues and major challenges”, *Defence Studies* 17, sy 3 (Temmuz 2017): 287.

³⁷ Bu durum Hulusi Akar'ın Savunma Bakanı olduğu tarihe kadar geçerlidir. Ali L. Karaosmanoglu, “The evolution of the national security culture and the military in Turkey”, *Journal of International Affairs* 54, sy 1 (2000): 215.

³⁸ Kurç, “Between defence autarky and dependency: the dynamics of Turkish defence industrialization”, 268.

³⁹ Bu durum Türkiye'de bu bilgiye sahip sivil yoktur anlamına gelmemektedir. Kişisel bağlantılar üzerinden bilgiye erişen ya da sivil-asker ilişkilerinin daha uyumlu olduğu başka bir ülkede eğitim alan siviller bu teknik bilgiye ulaşabilmektedir.

alınan kararların salt teknik nedenlerden alındığını imajının yaratılma çalışmasıdır. Bu durum savunma alanındaki karar alma süreçlerinin gerçek doğasını yansıtmamaktadır fakat kararların salt teknik nedenlerden alındığının savunulması, kararların politik doğasını vurgulayan sivillerin söylemlerini zayıflatarak, alandan uzak tutmada önemli bir araç haline gelmektedir. Özellikle savunma sanayinin belli grubun başarı simgesi haline dönüştüğünde,⁴⁰ kararların politik ekonomi doğasına odaklanan sivillerin uzaklaştığı ve süreçlerin orduya ya da bir grup elite bırakıldığı oranda şeffaflığını ve hesap verilebilirliğini yitirmektedir. Ordunun ya da bir grup elitin kendi otonom alanının oluşmasında Savunma Çalışmaları'nın kısıtlanması ve konunun sivil üniversitelerce derinlemesine çalışılmaması da, hem bu alandaki çoksesliliği ortadan kaldırmakta, hem de eleştirel görüşleri boğmaktadır. Sonuçta, veriye ulaşmadaki engeller sivillerin en temel bilgilere ulaşmak için bile çok fazla emek ve zaman harcamasına neden olduğundan, araştırmacıları bu alandan uzaklaştırmakta ve sonuç olarak Savunma Çalışmaları yaygınlaşmamakta ve çeşitlenememektedir.

SONUÇ

Türkiye’de Savunma Çalışmaları genel olarak askeri teknik alana indirgenmiş durumdadır. Teknik analizin baskınlığı, politik ekonomi analizini görmezden gelerek alana askerlerin ve mühendislerin hakim olması sonucunu doğurmaktadır. Dahası, savunma politikalarında alınan kararların rasyonel ve apolitik olduğu varsayımına da yaygın şekilde rastlanmaktadır. Savunma Çalışmaları’ndaki asker hakimiyetinde, askerlerin olduğu kadar sivillerin de sorumluluğu bulunmaktadır. Sivillerin, özellikle de politikacıların alana olan ilgisizlikleri ve bilgisizlikleri bu boşluğu yaratmıştır. Bu durum son zamanlarda değişmeye başlasa da, Savunma Çalışmaları’nın sivil üniversitelere yayılması mevcut şartlarda hala mümkün görülmemektedir. Halbuki, Savunma Çalışmaları’nın askeri eğitim kurumları dışında kalan üniversitelerde otonom kurumsal bir yer edinmemesi, savunma politikaları hakkındaki tartışma ortamını ve eleştirel yaklaşımları da zayıflatmaktadır. Bundan dolayı Savunma Çalışmaları’nın Türkiye’de yaygınlaşması ve entelektüel tartışma ortamının zenginleşmesi gereklidir. Bunu yaparken de Savunma Çalışmaları’nın temel yapı taşları ve ortaya çıkış gerekçeleri her zaman göz önünde bulundurulmalıdır.

Bu vesileyle tekrar hatırlatmak ve vurgulamak gerekirse; Savunma Çalışmaları askeri teknikle politik ekonomi arasında bir bağ kurarak savunma politikalarının oluşumunu, etiklerini ve değişimini incelemektedir. Bunu yaparken 5 temel analiz alanını kullanmaktadır. Bunlar teknik araştırma ve geliştirme, yöneylem (harekat) araştırması, sistem analizi, kavramsal analiz ve politik ekonomi analizdir. Savunma Çalışmaları bu farklı seviyelerde ve farklı yöntemler kullanan analizlerin bir bütündür. Herhangi bir savunma politikası parçası incelenirken, ister savunma bütçesi olsun, isterse savunma sanayi politikası olsun, bu 5 temel yapıtaşının her zaman birbirleriyle iletişim içinde olması ve analizcinin aklında bulunması gereklidir. Bunlardan birinin eksik olması ya da görmezden gelinmesi, Savunma Çalışmaları’nın analitik etkisini azaltmaktadır. Sonuçta, Savunma Çalışmaları birbirinden ayrı görünen, fakat birbirlerini tamamlayan etkenlerin bütüncül analizinin yapılmasını sağlamak için ortaya çıkmıştır.

⁴⁰ Hüseyin Bağcı ve Çağlar Kurç, “Turkey’s strategic choice: buy or make weapons?”, *Defence Studies* 17, sy 1 (2017): 54-57.

KAYNAKÇA

- Abbas, Tehmina. “Defence Procurement - understanding, indentifying and addressing corruption risks”. İçinde Public Procurement 2014, editör Hans-Joachim Preiß, 8-10. London: Getting the Deal Through, 2014. http://ti-defence.org/wp-content/uploads/2016/03/2014-06_DefenceProc_PublicProc_Chapter.pdf.
- Adams, Gordon. The Politics of Defense Contracting: The Iron Triangle. 3rd bs. New Brunswick & London: Transaction Books, 1986.
- Aytaç, Ayhan, Mehmet Samir Işık, Burak Çanakçı, Tekin Özdemir, Kadir Aztekin, ve Hüseyin İpek. “AISI 1008 1040 ve 4140 Çeliklerinde Isıl İşlem, Karbon Oranı ve Alaşım Elementlerinin Mikroyapı ve Mekanik Özelliklere Etkisinin İncelenmesi”. Savunma Bilimleri Dergisi 17, sy 2 (01 Kasım 2018): 139-65. <https://doi.org/10.17134/khosbd.477252>.
- Bağcı, Hüseyin ve Çağlar Kurç. “Turkey’s strategic choice: buy or make weapons?” Defence Studies 17, sy 1 (2017): 38–62.
- Barlas, Dilek ve Serhat Güvenç. “To Build a Navy with the Help of Adversary: Italian-Turkish Naval Arms Trade, 1929-32”. Middle Eastern Studies 38 (2002): 143-69.
- Baylis, John. “The Continuing Relevance of Strategic Studies in the Post-Cold War Era”. Defence Studies 1, sy 2 (Eylül 2001): 1–14.
- Betts, Richard K. “Should Strategic Studies Survive?” World Politics 50, sy 1 (Ekim 1997): 7–33.
- Bozdemir, Mustafa. “Havaklı Silah Sistemleri İçin Tek Parçalı Susturucu Tasarımı”. Savunma Bilimleri Dergisi 18, sy 1 (07 Mayıs 2019): 55-73. <https://doi.org/10.17134/khosbd.561195>.
- De Fraja, Gianni, ve Keith Hartley. “Defence procurement: theory and UK policy”. Oxford Review of economic policy 12 (1996): 70.
- Demircan, Tolga ve Erdem Özdemir. “Askerî Sistemlerin Yüksek Sıcaklıklara Çıkan Devre Elemanlarının Etkin Olarak Soğutulması”. Savunma Bilimleri Dergisi 18, sy 1 (07 Mayıs 2019): 27-54. <https://doi.org/10.17134/khosbd.561191>.
- Duyvesteyn, Isabelle ve James E Worrall. “Global strategic studies: a manifesto”. Journal of Strategic Studies 40, sy 3 (Mayıs 2017): 347–357.
- Egeli, Sıtkı. “Making Sense of Turkey’s Air and Missile Defense Merry-Go-Round”. All Azimuth 8, sy 1 (30 Ekim 2018): 69-92. <https://doi.org/10.20991/allazimuth.470640>.
- Erbaş, Oğuzhan. “Kabarcıklı Akışkan Yataklı Bir Reaktörde Isı Geçişini Etkileyen Parametrelerin İncelenmesi”. Savunma Bilimleri Dergisi 18, sy 1 (07 Mayıs 2019): 161-75. <https://doi.org/10.17134/khosbd.561238>.
- Galbreath, David J. ve John R. Deni. “Introduction”. İçinde Routledge Handbook of Defence Studies, editör David J. Galbreath ve John R. Deni, First., 1-2. London & New York: Routledge, 2018.
- Güntay, Vahit. “Siber Uzay ve Güvenlik Politikası Üzerine Teorik Bir Yaklaşım”. Cyberpolitik Journal 2, sy 4 (2018): 9-21.
- Gürcan, Metin. “A snapshot of the blackbox: a 2015 survey of the Turkish officer corps”. Turkish Studies 19, sy 1 (2018): 97-117.

- . “Drone warfare and contemporary strategy making: Does the tail wag the dog?” *Dynamics of Asymmetric Conflict* 6, sy 1-3 (29 Ekim 2013): 153-67. <https://doi.org/10.1080/17467586.2013.859284>.
- . “Turkey’s Defense Industry Sees Rise of ‘the President’s Men’”. *Al-Monitor*, 20 Kasım 2019. <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2019/11/turkey-rivalry-in-turkish-defense-industry-escalates.html>.
- Güvenç, Serhat ve Dilek Barlas. “Atatürk’s Navy: Determinants of Turkish Naval Policy, 1923–38”. *Journal of Strategic Studies*, 2003.
- Güvenç, Serhat ve Lerna K Yanık. “Turkey’s involvement in the F-35 program: One step forward, two steps backward?” *International Journal* 68, sy 1 (2012): 111–129.
- Hartley, Keith. “Arms Industry, Procurement and Industrial Policies”. *İçinde Handbook of Defense Economics*, editör Todd Sandler ve Keith Hartley, 2:1140-76. Amsterdam: Elsevier, 2007.
- Hartung, William D. *How Much Money Did You Make on the War, Daddy?* Milsons Point, N.S.W.: Bantam, Australia, 2004.
- Holland, Lauren. “Who Makes Weapons Procurement Decisions?” *Policy Studies Journal* 24, sy 4 (1996): 607-24.
- Jones, Alun Gwynne ve John Hackett. “The Organization of Defence Studies”. *Royal United Services Institution. Journal* 109, sy 634 (Eylül 1964): 99–110.
- Jones, Christopher M., ve Kevin P. Marsh. “The Politics of Weapons Procurement: Why Some Programs Survive and Other Die”. *Defense & Security Analysis* 27, sy 4 (2011): 359-73.
- Karaosmanoglu, Ali L. “The evolution of the national security culture and the military in Turkey”. *Journal of International Affairs* 54, sy 1 (2000): 199-216.
- Keith Hartley. “Defence Budgets”. *İçinde Routledge Handbook of Defence Studies*, editör David J. Galbreath ve John R. Deni, 53-71. London & New York: Routledge, 2018.
- Kılıç, Mustafa. “Askerî Sistemlerde Nanoakışkan Uygulamalarının Sayısal İncelemesi”. *Savunma Bilimleri Dergisi* 17, sy 1 (25 Mayıs 2018): 101-30. <https://doi.org/10.17134/khosbd.427050>.
- Kibaroglu, Mustafa. “Isn’t it Time to Say Farewell to Nukes in Turkey?” *European Security* 14, sy 4 (2005): 443-57. <https://doi.org/10.1080/09662830500528294>.
- Kurç, Çağlar. “Between defence autarky and dependency: the dynamics of Turkish defence industrialization”. *Defence Studies* 17, sy 3 (Temmuz 2017): 260–281.
- . “The puzzle: Multi-vector foreign policy and defense industrialization in Central Asia”. *Comparative Strategy* 37, sy 4 (2018): 316–330.
- Kurth, James R. “The Political Economy of Weapons Procurement: The Follow-on Imperative”. *The American Economic Review* 62 (1972): 304-11.
- Lens, Sidney. *The Military-Industrial Complex*. Philadelphia: Pilgrim Press, 1970.
- Logistics Handbook for Strategic Mobility Planning*, SDDCTEA Pamphlet 700-2. Scott Air Force Base, IL: Military Surface Deployment and Distribution Command Transportation Engineering Agency, 2011.
- McNaugher, Thomas. “Weapons Procurement: The Futility of Reform”. *International Security* 12 (01 Ekim 1987): 63-104.

- Mevlutoglu, Arda. “Commentary on Assessing the Turkish defense industry: structural issues and major challenges”. *Defence Studies* 17, sy 3 (Temmuz 2017): 282–294.
- O’Hanlon, Michael E. *The Science of War: Defense Budgeting, Military Technology, Logistics and Combat Outcomes*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2009.
- Rogerson, William P. “Incentive Models of the Defense Procurement”. İçinde *Handbook of Defense Economics*, editör Keith Hartley ve Todd Sandler, 1:310-46. Amsterdam: Elsevier, 1995.
- S400 Meselesinde Neredeyiz ? EDAM, 2020.
https://www.youtube.com/watch?v=LWhFtndBO_o&ab_channel=EDAM.
- Sapolsky, Harvey M. “Interservice Competition: The Solution, Not the Problem”. *Joint Force Quarterly*, 1997.
- Schmitt, Oliver. “Defence as War”. İçinde *Routledge Handbook of Defence Studies*, editör David J. Galbreath ve John R. Deni, First., 18-28. London & New York: Routledge, 2018.
- Sezgin, Selami, ve Jülide Yıldırım. “The Demand for Turkish Defence Expenditure”. *Defence and Peace Economics* 13, sy 2 (Ocak 2002): 121–128.
- Singer, Peter W. “Corporate Warriors: The Rise of the Privatized Military Industry and Its Ramifications for International Security”. *International Security* 26, sy 3 (01 Aralık 2001): 186-220.
- Slijper, Frank. “The Emerging EU Military-Industrial Complex: Arms Industry Lobbying in Brussels”. *TNI Briefing Series*. Amsterdam: Transnational Institute, Mayıs 2005.
- Spencer, Peter. “Confronting reality in defence procurement”. *The RUSI Journal* 149, sy 2 (Nisan 2004): 52–54.
- Stewart, Andrew Douglas. *The Royal College of Defence Studies, 1927-2017*. Helion and Company, 2017.
- Suchman, Mark C., ve Dana P. Eyre. “Military procurement as rational myth: Notes on the social construction of weapons proliferation”. *Sociological Forum* 7 (1992): 137-61.
- Susantez, Çiğdem. “Vallier-Heydenreich Metodu ile Silahların Namı İç Balistiğinin İncelenmesi”. *Savunma Bilimleri Dergisi* 19/1, sy 37 (04 Mayıs 2020): 73-94.
- Ulutürk, Hayrani, Uğur Malayoğlu, ve Kadir Cihan Tekin. “Savunma Sanayisinde Aşırı Koşullara Maruz Kalan Hafif Yapısal Malzemelerin Yüzey Modifikasyonu”. *Savunma Bilimleri Dergisi* 18, sy 36 (06 Kasım 2019): 67-90. <https://doi.org/10.17134/khosbd.642140>.
- Urtekin, Levent, ve Ömer Keleş. “Biyomedikal Uygulamalar İçin TiN Kaplı Ti6Al4V Alaşımının Mekanik Özelliklerinin Araştırılması”. *Savunma Bilimleri Dergisi* 18, sy 36 (06 Kasım 2019): 91-108. <https://doi.org/10.17134/khosbd.642142>.
- Van Creveld, Martin. *Supplying War: Logistics from Wallenstein to Patton*. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 1977.
- War is Boring. “Why Are African Countries Buying All These High-Tech Jet Fighters?” *Medium*, 27 Mart 2014. <https://medium.com/war-is-boring/why-are-african-countries-buying-all-these-high-tech-jet-fighters-55a07133bc79>.
- YÖK. “İstatistik”. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi. Erişim 13 Ağustos 2020. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/IstatistikiBilgiler?islem=3>.
- . “Ulusal Tez Merkezi”. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi. Erişim 13 Ağustos 2020. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

Ahmet Refik ve Askeri Tarihçilik

Ahmet Refik and Military Histography

Ahmet ÖZCAN¹

Araştırma Makalesi

¹ Prof. Dr. - Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

ORCID: [0000-0002-6264-5977](https://orcid.org/0000-0002-6264-5977)

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Ahmet ÖZCAN

E-posta/E-mail:

kitapcigezgin@yahoo.com

Geliş tarihi/Received:

31 Ağustos 2020

Revizyon talebi/Revision

Requested:

22 Ekim 2020

Son revizyon /Last revision:

30 Ekim 2020

Kabul tarihi/Accepted:

31 Ekim 2020

Atf/Citation:

Özcan, Ahmet. "Ahmet Refik ve Askeri Tarihçilik". *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi* 1, no. 2 (2020): 109-117.

Özet

Bu makale Ahmet Refik'in Türk tarih yazımına akademik ve popüler alanlardaki katkısının askeri tarihçilik alanında ne şekilde görüldüğüne dair bir deneme niteliğindedir. Ahmet Refik ve yazılarına, askeri tarihçilik çerçevesinden bakan çalışmalar oldukça azdır. Dolayısıyla bu çalışma, Ahmet Refik'i bir yönüyle askeri tarihçi olarak sınıflandırma anlamında bu sınırlı literatüre katkı yapmayı amaçlamaktadır. Makalenin deneme olarak tasarlanması Ahmet Refik'in askeri tarihe yaptığı katkıyı ancak bibliyografyası üzerinden seçilen yayınların incelenmesi ile sınırlandırılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Biyografisiyle birlikte ele alındığında Ahmet Refik'in askeri tarihle ilgisinde askerlik mesleğinin ilk yıllarının önemli yer tuttuğunu görmektedir. Çalışma kapsamında onun kısa biyografisi ve askeri tarihle ilişkilendirilebilecek eserleri değerlendirildiğinde; Ahmet Refik'in Osmanlı Askeri tarihindeki boşluğun büyüklüğünü fark ettiği ve birçok farklı konuyla ilgili yazılar hazırladığı görülmektedir. Bu farklı konular arasında Osmanlı askeri yapısı hakkında sosyolojik, psikolojik ve kurumsal gözlemlerin yanı sıra kamuoyu ve propaganda amaçlı edebiyatın kullanımına da yer vermiştir.

Anahtar Kelimeler: askeri tarihçilik, Türk tarih yazımı, Ahmet Refik

Abstract

This article is an essay on how Ahmet Refik's contribution to Turkish historiography in the academic and popular fields appears in the field of military historiography. There are very few studies looking at Ahmet Refik and his writings within the framework of military historiography. Therefore, this study aims to contribute to this limited literature in terms of qualifying Ahmet Refik as a military historian. The essay design of the article is due to the fact that Ahmet Refik's contribution to military history was limited to the examination of the publications selected through his bibliography. Considered together with his biography, it is seen that the first years of the military profession have an important place in Ahmet Refik's interest in military history. When his short biography and his works that can be associated with military history are evaluated within the scope of the study; it is seen that Ahmet Refik realized the greatness of the gap in the Ottoman military history and prepared articles on many different subjects. Among these different subjects, he included sociological, psychological and institutional observations about the Ottoman military structure, as well as the use of literature for public and propaganda purposes.

Key Words: military history, Turkish historiography, Ahmet Refik

GİRİŞ

Türk tarih yazımında “tarihi sevdiren adam” olarak tanınan Ahmet Refik Altınay birbirinden farklı konuda yüzlerce makale ve kitaba imza atmıştır. Bu yazıları öncelikle gazete ve dergi gibi süreli yayınlarda yayımlanmış daha sonra kitaplaştırılmıştır. Üslubu, seçtiği konu ve yazıları okurla paylaştığı süreli yayınlar onun popüler tarihçi olarak tanınmasında etkili olmuştur. Fuat Köprülü’nün akademik alandaki öncü rolünü bir bakıma popüler tarih yazımında Ahmet Refik üstlenmiştir. Popüler tarih yazımı öğretilebilir, belirli kurumsal yapıların güdümünde sistematik ve sınıflandırılabilir bir yazım türü değildir, fakat yazarların üslup, muhatap kitlesi ve yayınlarını okurla paylaştığı araçların benzerliği onu tasnif etmemizi kolaylaştıran kolaylık sunmaktadır. Yazarın ayrıca Tarih-i Osmanî Encümeni gibi akademik nitelikli kurumlarda çalışması veya tarih disiplini çerçevesinde ortaya çıkan süreli yayınları kullanması modern tarihçiliğin gelişmeye başladığı yıllarda tarihçilerin ortak özelliklerindedir.

Tarihin milli bilinç, kanaat ve değer üretimi ile beraber bunlara toplumsal nitelik kazandırılması konusundaki işlevi daha çok popüler eserler vasıtasıyla olmuştur. Günümüzde de bu işlevi devam eden tarih yazımının muhatap kitlesiyle buluşması yeni araçların artışıyla daha yaygın hale gelmiştir. Sinema, televizyon ve hepsinden daha etkili tarih bilgisi üretici ve yayıcısı olan internet bunlardandır. Ahmet Refik Altınay zamanımızda yaşasaydı muhtemelen devrinde yaşadığı popülerliği sağlayan araçlardan daha güçlü yaygın bilgi kaynağı olan internet tabanlı sosyal medya hesaplarını kullanarak gündemin ihtiyaçlarına göre tarihsel olguları yeniden inşa ederek şöhretini ve misyonunu sürdürebilirdi. Onun için akademik sığınak olan uzmanlık alanları, çağ sistemi ve ele alınacak konuların bir sınırı yoktu. Tarihle ilgili her dönem ve konuyu genel eserler üzerinden ele alabilecek yeteneğe ve bilgi birikimine sahipti. Osmanlı tarihi alanında ise ilk el arşiv belgeleri, yazma ve matbu kaynakları kullanabilecek ustalıkta idi.

Ahmet Refik’in ele aldığı ve birçok eser verdiği konulardan biri de Türk askeri tarihiyle ilgilidir. Onun bu türden dikkat çeken yazıları ele aldığı konular itibarıyla Türkiye’deki modern askeri tarih yazımının başlangıç safhasındaki ilk örneklerdendir ve askeri tarih yazımına yaptığı katkı göz ardı edilemez. Bu katkı askeri tarihe dikkatlerin çekilmesi, ilgi uyandırılması ve askeri tarihçilerin yetişmesindeki etkisiyle birlikte düşünülmelidir.

Bu makale Ahmet Refik’in Türk tarih yazımına akademik ve popüler alanlardaki katkısının askeri tarihçilik alanında ne şekilde görüldüğüne dair bir deneme niteliğindedir. Ahmet Refik ve yazılarına, görebildiğimiz kadarıyla Efdal As’ın yazısı¹ dışında bugüne kadar askeri tarihçilik çerçevesinden bakılmamıştır. Dolayısıyla Ahmet Refik’i bir yönüyle askeri tarihçi olarak sıfatlandırma ikinci defa bu makalede olacaktır. As, askeri tarih yazımının geniş kapsamıyla düşünüldüğünde Ahmet Refik’in askeri tarihçi sıfatına haiz olabilecek yazıları olduğunu belirtmiştir. As, onu sadece askeri tarihçilik yönünden ele aldığı makalesinde Ahmet Refik’in askeri tarihle ilişkili konulardaki bazı eserlerini tespit ve tasnif etmiştir. Ahmet Refik hakkında diğer akademik nitelikli araştırmalar genellikle yüksek lisans tezi düzeyinde kalmıştır. Makale ise sınırlı sayıdadır. Muzaffer Gökman² ve Reşat Ekrem Koçu’nun³ müstakil olarak yayınlamış olduğu kitaplar onun hayatı

¹Efdal As, “Askeri Tarihçilik Yönünden Ahmet Refik”, *ISHE, Tam Metinler*, (Sakarya: ISHE, 2014), 178.

² Muzaffer Gökman, *Tarihi Sevdiren Adam Ahmet Refik Altınay*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1978).

³ Reşat Ekrem Koçu, *Ahmet Refik- Hayatı, Seçme Şiir ve Yazıları*, (İstanbul, 1938).

hakkında kapsamlı bilgi verilen eserlerdir. Halil İnalcık,⁴ Mehmet Kaan Çelen'in⁵ yazıları onun tarihçiliğine dönük incelemelerdir. Askeri tarih yazımıyla ilişkisi bu çalışmalarda konu edilmemiştir.

Onun yazılarının geneline bakıldığı zaman askeri tarihi ilgilendiren kısımları oldukça az sayıdadır. Ayrıca askeri tarih kavramının Türkiye'de akademik çevrelerde kullanımının yaygınlaşması henüz yeni sayılabilir. Askeri tarih konularını genel tarihten ayrı tutmayan tarihçilerin bu tarih yazımının ilgi alanına giren konulara farklı bir kategoriyle odaklanmaları mümkün değildir. Dolayısıyla yüzlerce yazısı bulunan bir yazarı böyle bir tasnifin içine almak ancak askeri tarihle ilgilenenlerin tercihi olmuştur. Makalemizin deneme olarak tasarlanması onun askeri tarihe yaptığı katkıyı ancak bibliyografyası üzerinden seçeceğimiz yayınlarla sınırlamış olmamızdır. Biyografisiyle birlikte ele alındığında Ahmet Refik'in askeri tarihle ilgisinde askerlik mesleğinin ilk yıllarının önemli yer tuttuğunu görmektedir. Aşağıda onun kısa biyografisi ve askeri tarihle ilişkilendirilebilecek eserleri belirli kategoriler içinde değerlendirilecektir.

BİYOĞRAFİSİ VE TARİHÇİLİĞİ

1880'de İstanbul'da doğan Ahmet Refik'in Babası Abdülaziz'in Vekilharıcı Hacı Ahmet Ağa'dır. Gürlükçüoğulları diye tanınan Ürgüplü bir ailedendir. Beşiktaş'ta ilkokula başlayan Ahmet Refik, ortaokuldan itibaren askerliğin içine girmiştir. Sırasıyla askeri rüştiye, Kuleli Askeri Lisesi ve Harp Okulu'nu bitirmiştir. Harp Okulundan mezuniyeti küçük yaştadır. 1898'de küçük yaşta bitirdiği Harbiye'den sonra piyade sınıfından subay olarak göreve başlamıştır.⁶ İlk görev yeri İstanbul'daki askeri okullar olmuş, böylelikle başkentten kültürel atmosferi ve askeri hareketliliğinde uzaklaşmamıştır.⁷ Harp Okulunu birincilikle bitirdiğine dair birçok yerde tekrarlanan bilginin aslı olmadığını okul kayıtları göstermektedir. Mezun kayıtlarında piyade 19. sıra olarak görünen Ahmet Refik'in erkân-ı harp sınıfına ayrıldığı not edilmiştir.⁸ Bunun nedeni açıkça belirtilmese de babasının Sultan Abdülaziz'in vekilharıcı olmasından dolayı sınıf-ı mahsus da yer almış olma ihtimalinden kaynaklanmış olabilir. Ahmet Refik ile sınıf arkadaşı olan Behiç Erkin anılarında zadeğân sınıfı olarak da bilinen sınıf-ı mahsustan bahsederken bu sınıfa kayıt olanların arasında babaları sarayda küçük mertebelerde görev almış öğrencilerin de olduğunu söylemektedir.⁹ Ahmet Refik'in muvazaflık süresi kısa sürmüş her iki gözündeki ileri derecede rahatsızlıktan dolayı emekliliğini istemiştir. Yapılan tetkik sonucunda 3/1/1329 tarihinde emekli edilmiştir.¹⁰ Ahmet Refik, Birinci Dünya Savaşı sırasında geçmiş harplere ait vesikaların tetkikiyle görevlendirilmiştir. 5 Nisan 1334 tarihinde de Kafkas Cephesi'nde vukua gelen Ermeni mezalimini tespit etme görevi verilmiştir.¹¹

Subaylığa başladıktan sonra girdiği yazı dünyasının içinde tanınmış bir isim olacaktır. Askerlik hayatı gibi genç yaşta başladığı yazarlığıyla özellikle II. Meşrutiyet'in ilanından sonrasında dikkatleri üzerine çekmeğe başlamıştır. Bu dönemin ilk yıllarında yaşanan siyasi ve kültürel

⁴ XIII. Tarih Kongresi, Ankara 1999.

⁵ M.Kaan Çelen "Erken Modern Türk Tarihçileri ve Ahmet Refik(Altınay)" *Türk Tarihçileri*, Editör: Ahmet Şimşek, Pegem Akademi(Ankara, 2016).

⁶ Neşet tarihi Emekli Sandığı Arşivi'nde 1314-1 olarak görünmektedir. E.S.A.AT-103458; Mektebe girişi 1311.

⁷ Koçu, a.g.e, s.7; Halit Bayrı, "Müverrih Ahmet Refik", *Yeni Türk*, Sayı 59/60 İkinci Teşrin-Birinci Kanun 1937.

⁸ Kara Harp Okulu Arşivi Künye defterlerinden alınan bu bilgi ve Ahmet Refik'in neden kurmay sınıfına ayrıldığı konusunda yorumlarından dolayı Fatih Gürses'e teşekkür ederim.

⁹ Behiç Erkin, *Hatırat (1876-1958)*, 2. Baskı, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019), 31-36.

¹⁰ E.S.A.; İlk emeklilik nedeniyle ilgili Milli Savunma Arşivi'nde ayrıntılı bilgi verilmemektedir.

¹¹ Milli Savunma Bakanlığı Arşivi, Şahıs Dosyası (Tekait Şube Müdürlüğü) No: 30858, 25/9/858, Sayı 885.

hareketlilik entelektüel hayatı canlandırmış, aydın sınıfı memleket meseleleriyle ilgili Meşrutiyet'in sağladığı geçici serbestlikte fikirlerini rahatça yazabilir hale gelmiştir. Bu ortamda Ahmet Refik, Ahmet Mithat'ın genel okuyucu üzerindeki etkisinin benzerini tarih gibi belirgin bir alanda göstermiş, tarih meraklısı okurun aradığı yazar olmuştur. Onun ilk yazılarında askerlik mesleğinin ağır bastığı fark edilmektedir. Birçok süreli yayında yazmış olsa da Türk matbuatında uzun soluklu gazetelerinin başında gelen *İkdam*'daki yazıları tanınmasında büyük katkı sağlamıştır.

Hakkında yazılanların birçoğu ölümü üzerine gazetelerde çıkmıştır. Bu yazılarda tarihçiliği hafife alınmaktadır. Fuat Köprülü'nün eleştirilerini saymazsak, Ahmet Refik'e akademik ilgi ölümünden uzun süre sonra gösterilmiştir. XIII. *Türk Tarih Kongresi*'nde Halil İncalcık, sunduğu bildiriye Türkiye'de Osmanlı tarihçiliğinin ilk öncüleri arasına Ahmet Refik'i de almıştır. İncalcık, genel olarak akademik dünyada pek dikkate alınmayan Ahmet Refik'in, Osmanlı tarihçiliğindeki yerine dair önemli tespitlerde bulunmuş ve onun Osmanlı tarihçiliğine katkısına dikkat çekmiştir.¹² Bu eserlerde ortaya koyulan veriler dikkate alındığında ortaya çıkan netice daha önce belirttiğimiz Köprülü'nün akademik çalışmalarındaki etkisi ve kurucu rolü neyse Ahmet Refik'in de popüler tarihçiler üzerindeki rolü ve öncülüğünün benzer olduğudur. Muzaffer Gökman'ın onun hakkındaki eserine başlık olan “Tarihi sevdiren adam” tabiri, Ahmet Refik'i tek cümleyle tanımlamak için yeterli olacaktır. Tarihçiliğinden ziyade tarihi sevdirmesi onun başta gelen vasfıdır. Özellikle gazete ve dergiler vasıtasıyla yazdığı dönemde geniş okur kitlesine ulaşabilen yazarlar arasına girmiştir. Tarihe sevgi ve ilginin milliyetçilikle paralel yükselişinde onun kalemi önemli bir rol oynamıştır. 1930'lu yılların tanınmış popüler tarih yazarı M. Turhan Tan, Ahmet Refik'e gösterilen ilgiyi şöyle ifade ediyordu;

Ahmet Refik şüphe yok ki müverrihti. Lakin onda tarih bilgisi kadar tarihi sevdirmek ve okutmak bilgisi de vardı. Hiçbir kimse tarafından tekzip edilmeyeceğine emin olarak söylüyorum: memleketimizde Ahmet Refik adlı biri çıkıp da tarihi eserler yazmasaydı, bugün umumileşmiş ve Garp âlemine bile müessir olmaya başlamış olan tarih sevgimiz vücut bulmayacaktı onu bu bakımdan sade bir tarihçi değil tarih mimarı da sayabiliriz.¹³

Onunla ilgili bu tespit askeri tarih merakı ve askeri tarihçilerin doğuşuna da teşmil edilebilir.

Ahmet Refik çalışmalarında daha çok Osmanlı Türklüğü üzerinde durarak ihtisas sahasını da belirlemiştir. Bu sahada da aktüel olaylarla ilişkili olabilecek konuları arşiv ve basılı kaynaklardan seçtikleriyle anlaşılabilir bir dilde yorumlamıştır. Arşiv kaynaklarına ulaşip kullanabilmesi onun modern Osmanlı tarihçileri arasında da yerini belirlemiş ve sonrasında reisi olmak üzere Tarih-i Osmanî Encümeni'nde aldığı görevler kurumsal tarihçiliğe katkısını göstermiştir. Askeri okullardan başlayıp Darülfünunla devam eden hocalığı tarihçi olarak mesleki yoğunluğunu belirlemiştir. Bunların ötesinde kendi kuşağı arasında popüler tarih yazımını profesyonel olarak icra etmiş nadir bir örnektir. Onun eserlerinde işlediği konular sonraki popüler tarihçilerin ana malzemesi olacaktır. Geçmiş asırların popüler anlamda ilgi duyulabilecek konularının ilk tespiti ve bunlara dikkat çekilmesi onun tarafından yapılmıştır. İlk olarak onun ele aldığı konuları sonraki kuşak yazı ve

¹² Halil İncalcık- Bahaeddin Yediyıldız, “Türkiye’de Osmanlı Araştırmaları: I- Türkiye’de Modern Tarihçiliğin Kurucuları”XIII. *Tarih Kongresi*, 1999, s.85-166

¹³ Gökman, *a.g.e.*, s.23: Ahmet Refik için bkz. Ahmet Özcan, *Türkiye’de Popüler Tarihçilik* (1908-1960), (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011), 296-298.

romanlarında tekrar etmişlerdir. Mesela *Kadınlar Saltanatı* meselesi seleflerine iyi bir malzeme sunmuştur .Yahya Kemal'e atfedilse de "Lale Devri" adlandırması onunla yaygınlaşmıştır.

ASKERİ TARİHÇİLİĞİ

Ahmet Refik'in tarihçi sıfatıyla ortaya çıktığı dönem Türkiye'de tarihçiliğin gelenekten moderne hem kurumsal hem de bireysel açıdan dönüşmeye başladığı, tarihçiliğin, tarih felsefesinin tartışıldığı, Osmanlı ve Türk tarihinin hanedan merkezinden çıkıp bir bütün olarak ele alınmaya başladığı yıllardır. Ahmet Refik, dönemin mevcut literatürüne bakarak Osmanlı İmparatorluğu tarihinin henüz yazılmadığı kanaatine ulaşmıştır. Bu kanaatini Avrupa ile mukayese ettiği harp tarihi üzerinden de paylaşır. Ona göre Avrupa milletleri arasında harp tarihi yazılmamış tek millet Türklüdür.¹⁴ Bu tespiti yaparken tarih araştırmalarında karşılaştığı çaresizliği de göz önüne sürmektedir. O, yazılarında özellikle askeri tarih açısından değerlendirilebilecek eserlerinde Türklük ve Ordu ilişkisinde diğer milletlerden ayırt edilmesi gereken retorığı üretirken yapılması gerekenler bakımından ufuk açmıştır.

Harp tarihi konusu modern askeri okulların gelişimiyle doğru orantılı olarak daha erken dönemde gündemi gelmişti. Bu ders Harbiye'de okutulmaya başladığı ilk zamanlarda çeviri kaynaklarla idare edilebiliyordu. Ahmet Refik'in milletimizin harp tarihi yazılmamıştır şeklindeki tespiti Birinci Dünya Savaşı sonrası yıllarında Erkan-ı Harbin başlattığı tarih yazma girişimiyle ayrı bir tecrübe kazandığı zamana denk gelir. Subaylığın ilk yıllarındaki teknik konuların dışına çıkmanın zamanı gelmiştir. Ayrıca askeri okullarda öğretmenlik yapması ve harp tarihinin ders olarak varlığına rağmen söz konusu olan Osmanlı tarihi olunca mevcut eksikliği içeriden görmüş ihtiyacı dışarıya yansıtmıştır. Harp tarihi genel tarih yazımının dışında değildir. Genel tarih yazımındaki gelişim ve tarihin öğretimi ötekine de yansır hatta birbirini dolaylı olarak etkilemiştir. Aşağıda Ahmet Refik'in askeri tarih alanıyla ilişkili eserleri belli başlıklar altında kategorize edilerek askeri tarihçiliğe hangi açılardan katkı sunduğu gösterilecektir.

Ordu-Siyaset, Ordu-Millet, Subay, Komutanlık

Ahmet Refik'in yazı hayatına girdiği ilk yıllarda Ordu'nun siyasetle iç içe geçmiş görüntüsü henüz belirgin değildir. Askeri okullar ve subaylar arasında ülkenin içeride ve uluslararası alandaki durumundan kaynaklı endişeler, milliyetçi düşüncenin doğuşu, gizli cemiyetlerin ülke idaresine dönük muhalefetinin orduya da yansıdığı bir takım kıpırdanmalar başlamıştır. Uzun süredir yenileşme sürecinde olan Orduda Alman etkisinin belirgin şekilde arttığı yeni bir safhaya girilmiştir. Askeri okullar yeniden düzenlenirken, askeri konular ve subaylık mesleği de bu safhadan payını almıştır. Askerlerin yazdığı ve çıkardığı eserler resmi yayınların dışına çıkmış, subaylar askerlik mesleğiyle olduğu kadar aktüel siyasetle de yakından ilgilenmeye başlamışlardır. Ahmet Refik, yazarlık hayatının ilk safhalarında askerlikle ilişkili bir tercüme yayımlamıştır. "Büyük Frederik'in Generallerine Talimat-ı Askeriyesi" adıyla yayımlanan bu tercüme eser, Prusya Kralı Frederik'in komutanlara yaptığı konuşmadan alınmıştır. Kral burada komutanlara toplumların başarıya ulaşması için komutanların dikkat etmeleri gereken konulardan bahsetmiştir. İlk eserleri arasında Napolyon'un harp örnekleri ve usullerini içeren yazısı da bulunmaktadır. Ayrıca Osmanlılar için meşhur yabancı simalardan olan Goltz Paşa hakkında da benzer bir yazı yayınlamıştır.¹⁵ Bunlar genç

¹⁴ "Tarih-i Harbimiz" *Ümid*, Sayı 11, Kanun-ı Evvel 1335, s.6

¹⁵ *Malumat*, 1-29, s. 178-220, 25.3.1315; As, a.g.m., s.178.

subay ve yeni mezun Harbiyelilerin askeri nitelik ve rol model arayışında tarihe yön vermiş askerlere karşı sempatisinin ürünleri gibidir. Onun *Meşhur Osmanlı Kumandanları*¹⁶ adlı eseri modern orduların komutan ve liderliği öne çıkaran örneklerinin Osmanlı'da karşılık bulmasıyla ilgili olmalıdır. Batının meşhur komutanlarla öne çıkardığı askeri tarihi karşısında Osmanlı ordusunun kumandanları da keşfedilmeliydi. Ahmet Refik bu konudaki boşluğun farkına varmıştı, fakat araştırmaları onu Osmanlı kumandanlarının hususi hayatlarıyla ilgili müstakil eserlere götürmüyordu. Bunun için hakkında en çok bahsedilenlerle yetinecekti.¹⁷ Clausewitz'i okumuş, ondan etkilenmiş harbi ve daha doğrusu onu başarılı kılan kumandanların hayatını incelemenin faydasına inanmıştı.¹⁸ Ona göre Osmanlılar gayet tecrübeli ve cesur kumandanlar emrinde savaşmışlardı. Komutan seçiminde birinci şart şecaat, sadakat, siyasi ve askeri maharetti. Büyük zaferler elde etmiş Osmanlı komutanlarının yetiştirilmesi bu özellikleri dikkate alan bir eğitim süreciyle alakalıydı.¹⁹ “Eski Osmanlı Ordusunun Esasları”²⁰ adlı yazısında kumandanların zafer kazanma sırları konu edilerek, günümüzde yazılan bazı tarihi şahsiyetlerin liderlik sırlarına benzer bir örnek verilmiştir.

Onun Meşrutiyet başlangıcında inkılabı savunan ateşli bir subay olduğu anlaşılmaktadır. “Ordumuz ve İnkılap” adlı yazısında Abdülhamit devrini zulümle tasvir ederken Meşrutiyet Devri kahraman orduyla muazzam milletin zulme son verdiği bir zaman olarak gösterilir.²¹ Yine Abdülhamit devrini kastederek yazdığı “Devr-i İstibdat ve Zabitler”²² adlı yazısında subayların bu dönemde yaşadığı zorlukları konu edinmiştir. Maddi imkânsızlıkların yanı sıra kıyafetlerinin eksikliği Alman talim terbiyesiyle çelişmeler olduğu, subayların kitap dahi alamadığı ve okumaya imkânları olmadığı şeklinde tespitlerde bulunmuştur. Ayrıca rütbe, terfi ve refah düzeylerinin bir ölçüye bağlanmadığını ifade etmiştir. Yazısı esasında dönemin fikri çalkantılarla dolu atmosferinde mesleki rahatsızlıklarında gazete yoluyla dile getirildiği bir gözlemin muhalif pozisyonundaki yansımasıdır.

Ahmet Refik'in ordu-millet, ordu-siyaset, ordu-toplum ilişkisini ele aldığı eserleri bunlarla sınırlı değildir. “Mektep, Vatan, Ordu”, “Vatan ve Ordu”²³ gibi yazıları askeri sosyolojinin de ilgisini çekebilecek niteliktedir. *İki Komite İki Kıtıl*²⁴ adlı eserindeki tespit ve gözlemleri cephe gerisinde yaşananlar, asker, halk, birey, idareciler ve komutanlar dikkate alınarak hazırlanmıştır. Bu eseri de askeri tarihin konularını interdisipliner bir şekilde genişleten yeni askeri tarih yazımı açısından kayda değer bir örnektir. *Millet-i Müsellaha* adıyla çevrilen eseriyle ordu-millet kavramını ortaya atan ve modern ordularla ilişkilendiren Von der Goltz Paşa'nın “Emsal-i Harbiye ve Hikemiyesi”²⁵ başlığıyla savaşa hazırlık notlarını yayımlayan Ahmet Refik kendi yazılarında Eski Türklerin Osmanlıların ilk dönemine kadar ordu-millet şeklinde organize olduğu fikrindedir.²⁶ Goltz'un modern ordu için kavramsallaştırdığı “ordu-millet” düşüncesi Türk tarihçiliğinde klasik ve modern dönemleri içerecek bir olgu olarak sıkça vurgulanmaktadır. Türklerin ordu-millet olarak

¹⁶ Ahmet Refik, *Meşhur Osmanlı Kumandanları*, Kitabhane-i Hilmi, İstanbul 1318.

¹⁷ *A.g.e.*, S.18.

¹⁸ *A.g.e.*, S.17.

¹⁹ *A.g.e.*, S.43.

²⁰ *Resimli kitap*, Cilt I, Sayı 4-5, Kanun-ı Evvel, 1324, Kanun-ı Sani 1324, s.252-261; 401-459,

²¹ *Musavver Mubit*, cilt 2, sayı 14-36 ve 15-37, Temmuz 1325, 433-434.

²² *Millet*, 8, 12/8/1908

²³ *As*, a.g.m., s.179.

²⁴ Ahmet Refik, *İki Komite İki Kıtıl*, Orhaniye Matbaası, Kitaphane-i İslam ve Askeri, 1919.

²⁵ *İrtika*, Edebiyat-ı Askeriye, Sayı, 106,107,108, Nisan 1901.

²⁶ *Sabaif-i Muzafferiyet-i Osmaniyeh*, Hazırlayan: Yaşar Çalışkan, (İstanbul: 2018), 17-21.

tanımlanmasında Ahmet Refik'in ilgili yorumlarının sonraki tarihçilere de yansımış olduğu düşünülebilir.

Osmanlı Askeri Teşkilatı

Askeri okullarda harp tarihi okutulmaya başlanması Osmanlı askeri teşkilat tarihi ve seferler hakkında ele alınabilecek eserlere ihtiyaç doğurmuştu. Dünya harp tarihi tercüme eserler vasıtasıyla yapılabilse de Osmanlı harpleri ve askeri teşkilatı üzerinde bu açıdan yapılmış eserler üretememişti. Geleneksel tarihçilik ile modern tarihçilik arasında geçiş döneminde yazmaya başlayan Ahmet Refik'in ilgi alanı Osmanlı tarihi ve daha çok Yakınçağ'a kadar olan dönemdi. Ahmet Refik'in Osmanlı askeri teşkilatına dair, eserlerinde genel bilgiler bulunabilir, fakat doğrudan askeri tarihe odaklandığı yazılarında daha spesifik bilgi bulmak mümkündür. Mesela ordu teşkilatı, insan kaynakları, yayalar, devşirme usulü, yeniçeri ordusu, piyade, süvari, topçu, yardımcı sınıflar, silahlar, ateşli silahlar, cephane, çadırlar, asker alma usulleri, disiplin, savaş usulleri, strateji ve tabiye üç sınıfın hareket şekilleri gibi konuları ele aldığı yazıları bulunmaktadır.²⁷ Yine başka bir yazısında devşirmeler, acemi oğlanları konu edinmiştir. Yıldırım Beyazıt'ın yenilgisi sonrasında oğlan ihtiyacının karşılanması için Hristiyanlardan oğlan alınması konusunu ele almış; “Onuncu Asırda Acemi Oğlanlar” adıyla yeni bir yazı yazmıştır.²⁸ Eski Osmanlı Askerliği dizisinden “On Birinci Asır Hicride Devşirme” usulünü ele aldığı yazıları benzer yazılarını tamamlayıcı niteliktedir. On İkinci Asırda Türk Donanması, gemi isimleri kürekli yelkenli gemiler tersaneler, gemilerde bulunan mühimmat yiyecek işleri, personel sayısı uymakla yükümlü oldukları yönetmelikler kaptan atama görevden alma cezalandırma ve takdir. “On Beşinci Asırda Türk Usul-i Harbi” adlı yazısında atlı birlikler silahlar işlenmiştir. “On Sekizinci Asırda Fransa ve Türk Askerliği” adlı yazısı çeviridir. Burada Tott'un hatıralarından yararlanmıştır.²⁹

Seferler, Muhasaralar, Zaferler, Çocuklar

Osmanlı tarihinde dikkat çeken yer edinmiş sefer, muhasara ve zaferleri değişik vesilelerle gazete ve akademik sayılabilecek dergilerde işlemiş, kitaplar yazmıştır. Bunlardan biri de Baltacı Mehmet Paşa ve Büyük Petro'yu ele aldığı kitaptır.³⁰ Bu kitabında Baltacı'nın askeri olarak kazandığı zaferi siyaset meydanındaki beceriksizliği yüzünden kaybettiğini yazmaktadır. Ahmet Refik savaşın öncesi hali vererek başladığı kitabında özellikle yerli ve yabancı kaynak kullandığının vurgusunu yapmıştır.³¹ Birinci Viyana Kuşatması, Kosova, Niğbolu, Varna, İstanbul'un Fethi, Çaldıran, Mohaç ve Haçova gibi muharebeler onun ele aldığı diğer konulardandır.³² Yazılarına tahkiyecî üslubu yansımıştır. Bunlar harp tarihi incelemelerinde olduğu gibi metodolojik bir yaklaşım içermezler. Savaş öncesi, neticeleri, vakaların hikâyesi, kişisel yorumlar ve arşiv vesikalarının sunumudur. *Sabaif-i Muzafferiyet-i Osmaniye* adlı eserinde bu usulün dışına çıkmıştır. Mukaddime kısmında Osmanlı zaferleriyle ilgili birçok lisanda eserler vücuda getirilse de askeri harekâtı teferruatıyla anlatmadıklarını yazmıştır. Kendisinin bu eserinde askeri harekât hakkında ve stratejik sonuçlar çıkarmak için birçok kaynağa müracaat ettiğini belirtir. Eserine Osmanlıların askerlikle ilişkisi millî yapı üzerinden kurulur.

²⁷ Gökman, s.128. ; *Sabaif-i Muzafferiyet-i Osmaniye*, s.17-56.

²⁸ Gökman, s.254.

²⁹ Gökman, s. 262-263.

³⁰ *Baltacı Mehmed Paşa ve Büyük Petro*, Kitabane-i İslam ve Askeri, (İstanbul: 1327), 4.

³¹ *A.g.e.*, s.4-6.

³² Bkz. *Sabaif-i Muzafferiyet-i Osmaniye*.

“Tarih-i Harbimiz” adlı yazısında da bunu dile getirmiştir. Türklerin askerlikle ilişkisi anlatılmıştır. Osmanlılarda usul-i harp, Onların başarılarını askerliğin faziletlerini, dini rehberliği, kahramanlık ve cesaretleri üzerinden açıklar. Osmanlı ordusunun azim ve güven, ikmal durumunun bütün dünyaya örneklığı, kamu oyunu gücünü vurgulayan halkın ordunun yanında olması ve zafer müjdesini nasıl beklediğini gösteren yazısı ordunun manevi hazırlıklarını ele alan nitelikte “Eski Osmanlılarda Harp ve Hissiyat-ı Umumiye”³³ yazısında vurgulanmıştır.

Ahmet Refik çocuklara tarih serisi adıyla bir dizi küçük kitap da yayınlamıştır. Bu eserlerde pedagojik dikkat hissedilmekte bilginin yanı sıra tarihi küçük yaşlarda sevdirmeye ve milli bilinç oluşturma kaygısı görülmektedir. *Türk Akıncıları, Kanije Gazileri, Viyana Önünde Türkler, Deniz Kabramanlarımız, Büyük Türk Zaferleri* gibi çocuk kitapları vardır. Latin Harflerinin kabulünden kısa bir süre sonra çıkan bu kitaplar hem okuma alışkanlığı hem de tarihi bilgi verebilecek niteliktedir. Onun Osmanlı neferi için yazdıkları da bu türden kaygıları içermektedir. Türk askerini milli kimliğin öne çıkan değerleriyle birlikte tasvir eder.

SONUÇ

Sonuç olarak Ahmet Refik’in bugün askeri tarihçiliğin anlamıyla bütünleşen birçok yazısı olduğu anlaşılmaktadır. Bu makalede yazılar ilgi kurmanın dışında derinlemesine incelenmemiştir. Buna rağmen Ahmet Refik, sınırlı sayıda örnek kullandığımız yazılarından Osmanlı askeri yapısı hakkında sosyolojik, psikolojik, kurumsal gözlemlerin yanı sıra kamuoyu oluşturma ve propaganda amaçlı edebiyatın kullanımına da müracaat ettiği görülmektedir. Bu yazıda bu yönü üzerinde fazla durulamamıştır. Avrupa kaynaklarını takip eden Ahmet Refik, Osmanlı Askeri tarihindeki boşluğun büyüklüğünü fark etmiş, birçok farklı konuyla ilgili yazılar hazırlamıştır. Onun harplerle ilgili olsa da doğrudan operasyonel harp tarihi açısından konuları almadığı, askeri tarihin bugünkü kapsayıcı anlamıyla bütünleşen birçok yazısı olduğu ve bu bakımdan devrine göre askeri tarih yazımını açısından kayda değer yazıları olduğu görülmektedir. Askeri tarihi ilgilendiren yazılarının ve eserlerinin daha derinlikli ve uzun soluklu incelemeye tabii tutulmasıyla Türkiye’de askeri tarih yazımının gelişimi ve Ahmet Refik’in rolü ortaya konulabilir.

³³ *Harb Mecmuası*, Sayı 20,21, Temmuz-Ağustos 1333,s.309-312, 331-333

KAYNAKÇA

- Ahmet Refik, *Meşhur Osmanlı Kumandanları*, Kitabhane-i Hilmi, İstanbul 1318.
- Ahmet Refik, *Baltacı Mehmed Paşa ve Büyük Petro*, Kitabhane-i İslam ve Askeri, İstanbul 1327.
- Ahmet Refik, *Harp Mecmuası*, Sayı 20-21. Temmuz-Ağustos 1333.
- Ahmet Refik “Tarih-i Harbimiz” *Ümid*, Sayı 1I, Kanun-ı Evvel 1335.
- Ahmet Refik, *Resimli kitap*, Cilt I, Sayı 4-5, Kanun-ı Evvel-Kanun-ı Sani 1324.
- Ahmet Refik, *Musavver Muhib*, cilt 2, sayı 14-36 ve 15-37, Temmuz 1325.
- Ahmet Refik, *İrtika*, Edebiyat-ı Askeriye, Sayı, 106,107,108, Nisan 1901.
- Ahmet Refik, *İki Komite İki Katal*, Orhaniye Matbaası, Kitaphane-i İslam ve Askeri, 1919.
- Ahmet Refik, *Sabaif-i Muzafferiyet-i Osmaniyeye*, Hazırlayan: Yaşar Çalışkan, İstanbul, 2018.
- As, Eftal, “Askeri Tarihçilik Yönünden Ahmet Refik”, *ISHE, Tam Metinler*, 2014.
- Emekli Sandığı Arşivi: E.S.A. AT-103458
- Kara Harp Okulu Arşivi: Künye Defterleri
- Milli Savunma Bakanlığı Arşivi: Şahıs Dosyası: (Tekait Şube Müdürlüğü) No: 30858, 25/9/858, Sayı 885.
- Bayrı, Halit, “Müverrih Ahmet Refik”, *Yeni Türk*, Sayı 59/60 İkinci Teşrin-Birinci Kanun 1937.
- Çelen, M.Kaan, “Erken Modern Türk Tarihçileri ve Ahmet Refik (Altınay)”, *Türk Tarihçileri*, Editör: Ahmet Şimşek, Ankara, 2016.
- Erkin, Behiç, *Hatırat (1876-1958)*, 2. Ankara: Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019
- Gökman, Muzaffer, *Tarihi Sevdiren Adam Ahmet Refik Altınay*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1978.
- İnalçık, Halil-Yedyıldız, Bahaeddin, “Türkiye’de Osmanlı Araştırmaları: I- Türkiye’de Modern Tarihçiliğin Kurucuları” *XIII. Tarih Kongresi*, 1999.
- Koçu, Reşat Ekrem, *Ahmet Refik- Hayatı, Seçme Şiir ve Yazıları*, İstanbul, 1938.
- Milli Savunma Bakanlığı Arşivi, Tekait Şube Müdürlüğü, No: 30858, 25/9/858, Sayı 885.
- Özcan, Ahmet, *Türkiye’de Popüler Tarihçilik (1908-1960)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011.
- Sevük, İsmail Habib, *Tanzimat’tan Beri*, Cilt 1, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1942.

Savaş Oyunlarının Tarihi ve Kullanımı Üzerine Bir İnceleme

An Analysis in the History and the Utility of Wargaming

Mehmet Fatih BAŞ¹

Araştırma Makalesi

¹ Öğretim Görevlisi – Milli Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu, Tarih Bölümü

ORCID: 0000-0001-7380-7102

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Mehmet Fatih BAŞ

E-posta/E-mail:

mfbas@kho.edu.tr

Geliş tarihi/Received:

14 Temmuz 2020

Revizyon talebi/Revision Requested:

28 Ağustos 2020

Son revizyon /Last revision:

31 Ağustos 2020

Kabul tarihi/Accepted:

11 Eylül 2020

Atıf/Citation:

Baş, Mehmet Fatih. “Savaş Oyunlarının Tarihi ve Kullanımı Üzerine bir Değerlendirme”. *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi* 1, no. 2 (2020): 118-149.

Özet

Savaş temalı ilk oyunlar binlerce yıl önce ortaya çıkmış ve yüzyıllar içinde geçirdiği değişikliklerin ardından 19'uncu yüzyıl başlarında Prusya Ordusu tarafından kullanılmaya başlanan Kriegsspiel formunu alarak günümüzde profesyonel maksatla oynanan savaş oyunlarının temelini teşkil etmiştir. Prusya'nın askeri zaferleriyle birlikte dünyaya yayılan savaş oyunları 20'nci yüzyıla gelindiğinde dünya ordularında askeri eğitim ve harbe hazırlık faaliyetlerinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası başta yöneylem araştırmaları olmak üzere uluslararası ilişkiler ve güvenlik çalışmaları gibi disiplinler için önem kazanan savaş oyunlarının tasarımı ve oynanış biçimleri de çeşitlenmeye başlamıştır. 1950'lerde ise profesyonel savaş oyunlarının daha az karmaşık olan hobi amaçlı benzerleri piyasaya çıkmış ve büyük ilgi görmüştür. Günümüzde savaş oyunlarına büyük önem veren Amerikan ve İngiliz Orduları, bu alanda kendi askeri literatürlerini oluşturmaya çaba sarf etmekte ve bu faaliyeti yeniden kurum kültürlerinin bir parçası haline getirmeye çalışmaktadırlar. Aynı şekilde üniversitelerin savaş çalışmaları bölümleri de öğretici bir faaliyet olarak savaş oyunlarını müfredatlarına entegre etmeye başlamışlardır. Bu çalışma, ülkemizde çok kısıtlı olan savaş oyunları literatürüne bir katkı sağlamayı ve farklı akademik alanlarda yapılan çalışmalarda faydası görülebilecek bu faaliyete dikkat çekmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: savaş oyunu, harp oyunu, Kriegsspiel, simülasyon

Abstract

Games that deal with war appeared thousands of years ago and constantly changed their form through centuries, finally culminating in the development of the Prussian Kriegsspiel, which became the basis of modern wargames. It spread to other armies around the world and was adopted as an indispensable method for officer training and for campaign planning process. After the Second World War, wargames became an important part of academic disciplines such as operations research, international relations and security studies, and new variations developed in terms of design and gameplay. In 1950s hobby wargaming took off with the introduction of commercial wargames that are much less complex than their professional counterparts. In present day, the US and the British armed forces are developing a wargaming literature and trying to reinvigorate wargaming as a part of their organizational culture. In academia, war studies departments have already started to integrate wargaming in their curriculum. This study aims to contribute to an almost non-existent Turkish literature on wargaming and attract attention to the subject, which would very well prove beneficial to studies in certain academic fields.

Key Words: wargame, game, Kriegsspiel, simulation

GİRİŞ

Günümüzde başta askerî kurumlar olmak üzere resmî kurumlar tarafından silahlı çatışmanın yahut politik-askerî krizlerin canlandırıldığı oyunlar oynanmaktadır. Bu oyunların daha sade ve daha dar kapsamlı olanları da askerî konulara meraklı siviller tarafından hobi amaçlı oynanmaktadır. Bu oyunların bütününe verilen isim olan savaş oyunu¹ tabirinin geniş kabul gören tek bir karşılığı yoktur. Dünya genelinde askerî eğitim ve harbe hazırlık amaçlı yapısal, sanal ve canlı simülasyonların hepsine birden savaş oyunu denilmesi gibi bir eğilime sıkça rastlanmaktadır. Ancak bu çalışmada ele alınacak savaş oyunları, gerçek kişilerin kontrolünde benzetilmiş kişiler ve benzetilmiş sistemlerin kullanıldığı yapısal simülasyonlardır.²

NATO'nun güncel terminolojisinde savaş oyunu, bir askerî harekâtın belirli kurallar, veriler, yöntemler ve prosedürler kullanılarak herhangi bir surette canlandırılmasıdır.³ Türk Silahlı Kuvvetleri'ndeki karşılığı ise şu şekildedir:

“Harita, tatbik krokisi veya simülasyon programı üzerinde askerî durumun ana hatlarıyla belirtildiği, içinde komutan ve/veya karargâh subayları sıfatıyla karar alınmasını, emirler verilmesini ve planlama yapılmasını gerektiren görevleri ihtiva eden ve bir kontrol karargâhı vasıtasıyla idare edilen tatbikatlardır. Tek taraflı veya iki taraflı olarak icra edilebilir.”⁴

Savaş oyunlarına dair en sade ve en kullanışlı tabir savaş oyunları uzmanı Peter Perla'dan gelmiştir: “İçinde gerçek askerî kuvvetlerin yer almadığı, muhasım tarafları temsil eden oyuncuların kararlarının ve olay akışının birbirlerini karşılıklı olarak etkilediği bir muharebe modeli yahut simülasyonudur.”⁵

Savaş oyunları tek taraflı, iki taraflı yahut çok taraflı bir biçimde elle (*manuel*) veya bilgisayarla oynanabilir. Kapsamı itibarıyla, sınırlı ve genel savaşta politik-askerî kriz yönetimini veya tek bir askerî bir harekâtın canlandırılmasında kullanılabilir. Kesin kurallar dâhilinde olasılık faktörüne yer verilmeden belirli modelde (*deterministik*) veya olasılık faktörünün temsil edildiği (*probabilistik*, *Monte Carlo modeli*) belirsiz bir modelde olabilir. Tarafların birbirleri hakkında istihbarat bilgilerine muharebe şartlarında olabildiği ölçüde erişime sahip oldukları kapalı biçimde, sürekli ve tam bilgiye sahip oldukları açık biçimde veya istihbaratın oyunculara kontrol grubu tarafından verildiği kontrollü biçimde oynanabilir. Oyun zamanındaki ilerleme olay atlamalı yahut zaman atlamalı olabilir.⁶ Bu özelliklerin ve biçimlerin hepsi binlerce yıllık bir süreç içinde şekillendiği gibi,

¹ Profesyonel amaçla oynanan oyunlara ülkemizde harp oyunu denilmektedir. Ancak hobi amaçlı oyunları harp oyunu olarak nitelemek, askerî amaçla kullanılan farklı harp oyunu biçimleriyle bir kavram kargaşası yaratabilir. Hem profesyonel hem akademik hem de hobi amaçlı oyunları ele alan bu çalışmada silahlı çatışmanın canlandırılmasını hedefleyen oyunların hepsi için “savaş oyunu” tabirinin kullanılması uygun görülmüştür.

² EDOKYY 406-2 *Simülasyon Sistemleri ve Eğitimde Kullanılması* (Ankara: K.K. Basımevi ve Basılı Evrak Depo Müdürlüğü, 1997), 3. Hurşit Hızlı, “Simülasyon ve Kara Kuvvetlerinde Eğitim Maksatlı Simülasyon Uygulamaları”, *Kara Kuvvetleri Dergisi* Sayı: 45 (Temmuz 2014), 40.

³ AAP-06 *NATO Glossary of Terms and Definitions* (Brüksel, NATO Standardization Office, 2019), 135.

⁴ MS 76 (A) *TSK Müşterek Askerî Terimler Sözlüğü* (Ankara: Genelkurmay Başkanlığı, 2011), 3.

⁵ John Curry ve Peter Perla, *Peter Perla's The Art of Wargaming: A Guide for Professionals and Hobbyists* (Raleigh: Lulu.com, 2012), bölüm 4.

⁶ *Kara Harp Akademisi Karargâh Subayı El Kitabı (Harekât Konuları)* (İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 2003), 10. Bölüm, 39-40.

günümüzde yeni çıkan bilimsel ve teknolojik gelişmeler doğrultusunda şekillenmeye devam etmektedir.

SAVAŞ TEMALİ OYUNLARININ ORTAYA ÇIKIŞI VE YAYILMASI

İnsanlık tarihinde oyun tahtasının muharebe meydanını ve piyonların da muhasım kuvvetleri temsil ettiği ilk savaş oyununun nerede, ne zaman veya hangi adla oynandığını bilinmiyor olsa da, kuralları genel olarak bilinen en eski savaş oyunu, günümüzde dünya genelinde oynanan *Go*'nun atası olarak kabul edilen *Weiqi* (çevirme, kuşatma) isimli Çin oyunudur.⁷ Oyundan bahseden eski Çin kaynakları, oyunun ortaya çıkışını 4000 yıl önce yaşamış efsanevi imparator Yao'ya kadar götürürler. Efsane niteliğindeki anlatıya göre imparator, devlet adamlığı vasfı taşımayan oğlunun eğitimi için bu oyunu icat etmiştir.⁸ 19'uncu yüzyıla kadar dünyanın farklı yerlerinde ortaya çıkan savaş oyunlarının büyük kısmı da tıpkı *Weiqi* gibi önce savaşın sevk ve idaresinden sorumlu başlıca kişiler olan hükümdarlar ve soylular için üretilmiş, sonra daha alt sosyal statüde bulunan kişiler tarafından eğlence amaçlı oynanmaya başlanmıştır. Eski devirlerde Çin'in dışında, Güney Asya'dan, Ortadoğu'ya, Afrika'dan Kuzey Avrupa'ya kadar hemen hemen her bölgede yaşayan halklar, doğrudan savaş simülasyonu olmasa da, rakibin hamlesini engelleme ve oyun tahtasının belli kısımlarını işgal etme temalı kendi oyunlarını geliştirmişlerdir. Bunlardan günümüzde kuralları hakkında en çok bilgi sahibi olunanlar, Eski Yunan'da oynanan *Petteia*; Eski Roma'da oynanan *Latrunculi* ve İskandinavya'da oynanan (ve oradan *tafl* adıyla Britanya adasına geçen) *Henfatafl* oyunlarıdır.⁹

Bu oyunlar arasında günümüze kadar popülerliğini koruyabilmiş başlıca oyun satrançtır. “Kralların oyunu” olarak anılan satrancın Hindistan'da ortaya çıkan atası *çaturanga* hakkında ilk yazılı bilgiye M.S. ilk bin yılın ortalarına tarihlenen *Nitisara* isimli siyasetname türü bir eserde rastlanılmıştır. Eski Hindistan'daki orduların başlıca dört muharip sınıfı olan piyade, süvari, fil ve savaş arabalarını temsil eden piyonlara sahip olan *çaturanga*, Sanskritçe'de “dört kısım” anlamına gelir. Ordunun komutanı olan hükümdar ve vezirini temsil eden piyonlar da oyun tahtasında yer alırlar. Söz konusu metinde bu dört muharip sınıfın oyunda ne surette kullanılması gerektiği bir askerî talimnamede anlatılır gibi anlatıldığı için *çaturanganın* hükümdarlar ve üst düzey devlet görevlileri için tasarlanmış bir savaş oyunu olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰ Dört kişiyle oynanan *çaturanga* modern satranca dönüşmesi esnasında iki kişiyle oynanır hale gelmiş ve hamlelerin sonucunu tayin etmek için kullanılan zar kullanılmamaya başlamıştır.¹¹ Hindistan'dan çevre bölgelere yayılan

⁷ Curry ve Perla, *a.g.e.*, bölüm 1. Mısır'da yapılan kazılarda M.Ö. 3500 ila 4000 yıllarına tarihlenen oyun tahtaları bulunmuştur. Ayrıca tapınak duvarlarında bulunan ve M.Ö. 2500 yılına tarihlenen bazı çizimlerde oyun oynayan insanların tasviri mevcuttur. Ancak *Senet* adıyla anılan oyunun bir strateji oyunu olduğu düşünülse de kuralları hakkındaki bilgiler çok kısıtlıdır. H. J. R. Murray, *A History of Board Games other than Chess*, (Oxford: Clarendon Press, 1952), 12-19.

⁸ Lihui Yang, Deming An ve Jessica Parker, *Handbook of Chinese Mythology* (Santa Barbara: ABC Clio, 2016), s. 228. *Weiqi*'nin kökenleri konusunda savaş oyunları ile alakalı bazı çalışmalar oyunun 5000 yıl önce Sun Tzu tarafından icat edildiği bilgisini vermektedirler. Sun Tzu'nun M.Ö. 3'üncü yüzyılda yaşadığı düşünülünce bu bilginin hatalı olduğu aşikârdır. Bu bilgiyi veren başlıca kaynak için bkz. Curry ve Perla, *a.g.e.*, bölüm 1. Bu hatalı iddia için atf yapılan kaynak ve aynı zamanda bu iddianın muhtemel çıkış noktası için bkz. Abe Greenberg, “An Outline of Wargaming”, *Naval War College Review* 34/5 (1981), 93.

⁹ Murray, *a.g.e.*, 53-56.

¹⁰ Martin van Creveld, *Wargames: From Gladiators to Gigabytes* (New York: Cambridge University Press, 2013), 141.

¹¹ Curry ve Perla, *a.g.e.*, bölüm 1.

oyunun Sanskritçe ismi *çaturanga*, Orta Farsça'ya *çatrang* ve Arapça'ya da *şatranc* adıyla geçerek günümüzde kullandığımız ismini almıştır.¹²

Müslüman Araplar arasında popüler bir oyun olan satranç, onlar tarafından Batı Afrika üzerinden, muhtemelen Sicilya ve Endülüs yoluyla Avrupa'ya götürülmüştür.¹³ Böylece satranç çağlar boyunca doğuda ve batıda birçok büyük komutanın ve hükümdarın en sık oynadığı oyunlardan biri olmuştur. Satranç ustası hükümdarlar arasında şüphesiz en meşhuru Emir Timur'dur. Bir satranç oyunu sırasında şahıyla rok hamlesi yaparak rakibini zor durumda bıraktığı esnada oğlunun dünyaya geldiği haberini alınca, oğluna şah ve rok (rok hamlesi Farsça'da *ruh* şeklinde geçer) kelimelerinden mülhem Şahruh adını koymuştur.¹⁴ 1402'de Ankara Muharebesi'nde esir düşen Yıldırım Bayezid de, Timur'un otağına götürüldüğünde onu oğluyla satranç oynarken bulmuştur.¹⁵ Timur'un oynadığı satranç varyasyonunun, modern satrançtan daha geniş bir oyun tahtasında oynanan ve içinde deve, zürafa, *debbâbe*¹⁶ gibi farklı piyonların bulunduğu *şatranc-ül kebir* (büyük satranç) olduğu söylenir.¹⁷ Hükümdar ve komutanlar tarafından oynanan satrancın savaşa benzetilmesinin Avrupa'da bir hayli yaygın olduğu görülmektedir. 12'nci yüzyılda İspanya'da yaşamış Yahudi şair Abraham ben Ezra, satranç müsabakasını meydan muharebesi gibi tasvir eden bir şiir kaleme almıştır. İtalyan yazar Luigi Guicciardini de 16'ncı yüzyıl başlarında, "Savaşa Dair Önemli Eserler ile Satranç Oyununun Mukayesesi" başlıklı bir yazı yazmıştır.¹⁸

SATRANCIN YETERSİZLİĞİNİ AŞMA GİRİŞİMLERİ

Komutan ve devlet adamlarına stratejik karar alma ve problem çözme konusunda zihinlerini dinç tutmaları için yardımcı olmasına rağmen satranç, soyut ve deterministik bir oyun olduğu için birçok bileşene sahip silahlı çatışmayı canlandırmak açısından yetersiz bir simülasyondur. Oyun tahtası muharebe arazisini tam anlamıyla yansıtmaz ve muharip kuvvetleri temsil eden taşların hamle kabiliyetleri gerçek bir muharebedeki taktik olasılıkları canlandırabilmekten mahrumdur. Lojistik ve istihbarat gibi faktörlere oyunda yer verilmez. Askerî birlikleri temsil eden taşlara verilen emirler hiçbir gecikme veya kesintiye uğramadan derhal ifa edildiği için Clausewitz'in "sürtünme" adını verdiği faktör oyunda yer almaz.¹⁹ Kısmen bu sebepten ötürü 17'nci yüzyıldan itibaren satrancı daha işe yarar bir savaş oyunu haline getirmek için bazı çalışmalar yapılmıştır.

Satrancı ciddi bir savaş oyunu haline sokmak için ilk girişim 1644 yılında Ulm şehrinden Christoph Weickmann isimli bir tüccardan gelmişti. Weickmann'ın geliştirdiği *Neu-erfundenes Grosses Königs-Spiel* (Yeni İcat Edilmiş Büyük Kral Oyunu), kısaca *Königsspiel*, iki kişiden sekiz kişiye kadar oynanabilmekteydi. Weickmann, oyunun eğlence amaçlı olmaktan ziyade, temel askerî ve siyasî kaideler hakkında çok fazla kitap okumaya ihtiyaç duymadan genel bir fikir sunma amacı güttüğünü

¹² Murray, *a.g.e.*, 228.

¹³ H. J. R. Murray, *A History of Chess* (Oxford: Clarendon Press, 1913), 394-395.

¹⁴ Ahmed İbn Arabshah, *Tamerlane or Timur the Great Amir*, çev. J. H. Sanders (Londra: Luzac & Co, 1936), 47.

¹⁵ Dukas, *İstanbul'un Fetih: Dukas Kroniği (1341-1462)*, çev. V. Mirmiroğlu (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2012), 59.

¹⁶ Kale kuşatmalarında surlara saldıranların ok, taş ve mızrak darbelerinden korunmak amacıyla içine girdikleri fiçıya benzer savaş aleti.

¹⁷ Murray, *a.g.e.*, 343-344.

¹⁸ Van Creveld, *a.g.e.*, 142.

¹⁹ Van Creveld, *a.g.e.*, 144. Sürtünme konusunda detaylı bilgi için bkz: Carl von Clausewitz, *Harp Üzerine*, çev. H. Fahri Çeliker (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1991), Birinci Kitap, 7'inci Bölüm.

söylemiştir.²⁰ 1710'dan 1774'e kadar Fransa tahtında bulunmuş XV. Louis devrinde de, subay adaylarına temel askerî konuların öğretilmesi için *Le Jeu de la Guerre* (Savaş Oyunu) ve *Le Jeu de la Fortification* (Tahkimat Oyunu) isimli iki ayrı kart oyunu kullanılmıştır.²¹

1770'de Prag'da Höchenberger isimli tasarımcı tarafından Weickmann'ın oyununun bir benzeri geliştirilmişti.²² 1780 yılına gelindiğinde Braunschweig Dükü'nün sarayında askerî eğitimden sorumlu Dr. C. L. Helwig tarafından bir başka satranç varyasyonu geliştirildi. Helwig'in bir hayli geniş oyun tahtasındaki 1,666 karenin hepsi farklı arazi şekillerini yansıtmak amacıyla renklendirilmişti: Kırmızı renkli kareler dağları, mavi kareler nehirler veya gölleri, açık yeşil kareler bataklıkları, siyah ve beyaz kareler açık araziye temsil ediyordu. Binaları gösteren karelerin ise yarısı kırmızıyla renklendirilmişti. Rakip taraflar yüz yirmişer piyona sahipti. Bunların her biri, piyade taburlarını, süvari bölüklerini, topçuyu veya istihkâm birliklerini temsil ediyorlardı. Oyunun amacı oyun tahtasının diğer ucundaki rakibin kalesini ele geçirmektir. "Savaş satrancı" ya da "askerî satranç" diye nitelenen Helwig'in oyunu Avusturya, Fransa ve İtalya'da da popüler olmuştu. Ancak oyun piyonların hamleleri satranca çok benzediği için oyun determinist bir karaktere sahipti ve satrancın kısıtlamalarından kurtulamamıştı.²³ Helwig, eğitiminden sorumlu olduğu gençlerin yeni bir oyun için detaylı kuralları öğrenmek zorunda kalmaları yerine, hâlihazırda hepsinin az çok bildiği satranç temelli bir oyun tasarlamasının daha makul olduğuna kanaat getirmişti. Oyununun kısa sürede uluslararası popülerlik kazanmasının temel sebebi de bu olmuştu.²⁴

Helwig'in çağdaşı olan ve yine Braunschweig Dükü'ne emrinde görevli istihkâm subayı Georg Venturini 1798'de *Askerî Okullarda Kullanım Amaçlı Yeni Savaş Oyunu* adıyla bir başka "askerî satranç" geliştirdi. Venturini kendi döneminin az bilinen askerî düşünürlerinden ve *Gerçek Savaşın Taktikleri ve Bilimi İçin Matematiksel Bir Sistem* adlı eserin sahibiydi. Oynanış biçimi Helwig'in oyununa oldukça benzeyen Venturini'nin oyununun 3,600 kareden oluşan oyun tahtası Fransa-Belçika sınır bölgesi temel alınarak hazırlanmıştı.²⁵ Oyun kurallarının 1804 yılındaki baskısında Venturini iddialı bir biçimde şöyle diyordu: "Subaylar için hazırlanmış bu eğitim aracı için *oyun* ifadesi kullanılmamalıdır."²⁶ Ancak 19'uncu yüzyıl askerî düşünürlerinin oyundan pek etkilendikleri söylenemezdi. Colmar von der Goltz çok sonraları şu değerlendirmede bulunmuştu: "İçinde birçok zorluk barındıran ve yeni bir şey sunmaktan aciz olan bu savaş oyunu, dönemin rafine askerî eğitiminin kötü bir ürünüdür."²⁷

Helwig ve Venturini'nin satranç temelli savaş oyunları askerî eğitim için kullanılmaktan çok subaylara boş zaman eğlencesi olmuş olsa da özellikle Helwig'in oyununun Fransa'da popüler hale gelmesinin ardından askerî okullarda kullanması için fikir beyan eden kişiler olmuştu. Napolyon'un generallerinden General Jean Victor Marie Moreau ve Mareşal Michel Ney bu fikri dillendiren

²⁰ Philipp von Hilgers, *War Games: A History of War on Paper*, çev. Ross Benjamin (Cambridge, Mass: The MIT Press, 2012), 19-21. Weickmann'ın oyunu hakkında bkz. Christoph Weickmann, *Neu-erfundenes Grosses Königs-Spiel* (Ulm: Balthasar Kühn, 1664).

²¹ John Young, *A Brief History of Wargaming. Reprinted from Unpublished Notes of the Author* (Arlington, VA: Operations Research Office, Johns Hopkins University, 1956), 3.

²² Farrand Sayre, *Map Maneuvers and Tactical Rides* (Kansas: The Army Service Schools Press, 1910), 5.

²³ Curry ve Perla, *a.g.e.*, bölüm 1, paragraf 12-18.

²⁴ H. O. S. Heistand (çev.), "Foreign War Games", *Selected Professional Papers Translated From European Military Publications* (Washington D.C.: Government Printing Office, 1898), 238.

²⁵ Von Hilgers, *a.g.e.*, 47. Curry ve Perla, *a.g.e.*, bölüm 1.

²⁶ Sayre, *a.g.e.*, 6.

²⁷ Sayre, *a.g.e.*, 7.

başlıca kişilerdi.²⁸ Aynı dönemlerde Giacometti (1793), Rohrbek (1804), Opitz (1806), Hoverbek (1806), Von Gloden (1817 —iki tarafın 128 piyona sahip olduğu dama benzeri bir oyun tasarlamıştı), Perhuhn (1818), Von Pilsach (1820 —bir kale kuşatma oyunu tasarlamıştı) ve Avusturya Ordusu’ndan bir teğmen olan Plannen (1822) gibi kişiler tarafından Helwig ve Venturini’nin oyunlarına benzer oyunlar tasarlanmışlardı.²⁹ Bu dönemde İskoçyalı John Clerk tahtadan gemi modelleriyle tarihteki büyük deniz muharebelerini canlandırmış, uyguladığı yöntemi ve elde ettiği sonuçları *Sistematik ve Tarihî Yönden Donanma Taktikleri Üzerine Deneme* başlıklı bir yazıda toplamıştı.³⁰

KRIEGSSPIEL: SATRANÇ SİSTEMİNDEN KOPUŞ

Savaş oyunlarının satrancın kısıtlamalarından kurtularak günümüzde profesyoneller tarafından icra edilen savaş oyunlarına veya meraklı sivillerin hobi olarak oynadığı oyunlara temel teşkil eden ilk örneği Prusya’da ortaya çıkmıştır. 1795 yılına gelindiğinde Prusya Ordusu’nun harekât planlama safhasında günümüz ordularının planın tahlil edilmesinde uyguladıkları “harp oyunlaması” yöntemine benzer tarzda bir yöntem, Prusya Genelkurmayı’nın teşkil edilmesinde büyük katkısı olan subay, askerî düşünür ve matematikçi Albay Christian von Massenbach tarafından hâlihazırda önerilmişti. Massenbach’ın önerisine göre, harekât planlama safhasında, harekât bölgesini iyi bilen, yüksek kabiliyetli iki subay görevlendirilerek birbirlerine karşı bir savaş oyunu icra edeceklerdi. İkisi de birbirlerinin planlarından haberdar olmayacaklar ve emirlerini verirken gerçek bir muharebede dikkat edilmesi gereken bütün hususlara dikkat edeceklerdi. Bu iki subaydan daha tecrübeli üçüncü bir subay da hakem olarak iki tarafın hareket tarzlarını inceleyecek, değerlendirecek ve genel bir sonuç çıkaracaktı. Massenbach bu sayede harekâtın daha sistematik bir biçimde planlanabileceği ve sonucunun da ihtimaller dâhilinde öngörülebileceğini düşünmüştü.³¹

İlk modern savaş oyunu *Kriegsspiel*’in ortaya çıkması ve gelişimi de Prusya Ordusu’nun profesyonel askerî eğitiminin kendine has özelliklerinden kaynaklanmıştı. Bu özelliklerin başında uygulamalı yöntem gelmekteydi. Prusya Askerî eğitiminde uygulamalı yöntem, 19’uncu yüzyıl başında açılan Prusya askerî okullarında eğitimin temel öğelerindendi ve Prusya Genelkurmayı’nın ilk başkanı Gerhard von Scharnhorst’un 1809 yılında askerî eğitime getirdiği yeniliklerden biriydi. Prusya Ordusu’nda Büyük Frederick zamanından beri arazi tatbikatları icra edilmekteydi. Scharnhorst bu tatbikatları askerî okulların dersliklerine taşıdı ve teorik eğitimin derslikte icra edilen uygulamalı faaliyetlerle de desteklenmesi geleneğini başlattı. Askerî okuldaki öğrenciler kum sandığı ve harita üzerinde birbirlerine karşı küçük çaplı manevralar icra etmekteydiler.³² Modern savaş oyunlarının Prusya Ordusu içinde ortaya çıkması ve sonraki yarım asırlık süre için vazgeçilmez bir kurumsal faaliyet halini almasının başlıca sebebi uygulamalı yöntemin verimini artırma çabası olmuştu.

1811 yılında Prusyalı askerî müşavir Baron Leopold von Reisswitz, Prusya prenslerine kum sandığında, tahtadan blokların askerî birlikleri temsil ettiği bir savaş oyunu oynatmaya başlamıştı.

²⁸ Heistand (çev.), a.g.m., 241.

²⁹ Sayre, a.g.e., 7.

³⁰ Curry ve Perla, a.g.e., bölüm 1.

³¹ “Christian Karl August Ludwig von Massenbach”, 1911 *Encyclopædia Britannica*, c. 17 (Cambridge/New York: The Encyclopædia Britannica Company 1911), 866. Arden Bucholz, *Moltke, Schlieffen and Prussian War Planning* (Oxford: Berg, 1991), 28-29.

³² Bucholz, a.g.e., 28-29.

Oyundan haberdar olan Kral III. Friedrich Wilhelm oyunu görmek istedi. Reisswitz, oyunu Kral'a takdim edebileceği bir hale getirmek için bir yıla yakın süre uğraştıktan sonra, *Taktisches Kriegsspiel* (Taktik Savaş Oyunu) adını verdiği oyununu 1812'de Kral'a sundu. Reisswitz kum sandığının yerine renklendirilmiş küçük kare levhalardan kabartma bir harita yapmıştı. Kare levhaların yerleri değiştirilerek farklı arazi şekilleri elde edilebiliyordu. Tahta blokların yerini porselen oyun parçaları almıştı. Oyundan çok etkilenen Kral, sonraki yıllarda cepheden ulaşan harp raporlarında tasvir edilen harekâtı oğulları, yaverleri ve diğer subaylarla beraber Reisswitz'in geliştirdiği sistemi kullanarak sık sık oynamıştı. Reisswitz, 1816 yılında, oyunu ile ilgili tüm belgelerini ve çalışmalarını topçu teğmeni olan oğlu Georg von Reisswitz'e devretti.³³

1819 yılında Stettin'den Berlin'e tayin olan oğul Reisswitz, emrinde görev yapan subaylar von Greisheim, von Herwarth, von Vincke ve von Dannhauer'le (bunlardan üçü sonradan generalliğe terfi edeceklerdi) beraber oyunda bir dizi değişiklik yaptı. Öncelikle kabartma haritanın yerini büyük ölçekli topoğrafya haritası aldı. Reisswitz iki tarafın piyonlarını kırmızı ve mavi olarak renklendirerek, günümüzde dost ve düşman kuvvetlerin haritada bu iki renkle gösterilmesinin temelini atan kişi oldu. Taraflar sırayla ikişer dakikalık hamle süreleri içinde birliklerini hareket ettirmekteydiler. Oyun bir hakem tarafından idare edilmekte, senaryo hakem tarafından hazırlanmakta ve oyun esnasında yaşanan anlaşmazlıklar da yine hakem tarafından çözülmekteydi. Aynı orduya mensup olan ama haritada birbirlerinden ayrı yerlerde konuşlu bulunan birliklerin komutanlarını temsil eden oyuncuların birbirleriyle konuşmaları yasaktı. Bu oyuncular sadece hakem aracılığıyla iletilen emirler ve mesajlar yoluyla birbirleriyle iletişime geçebiliyorlardı. Mesajların diğer oyuncuya ne kadar zamanda ulaşacağına hakem karar veriyordu. En önemli yeniliklerden biri, muharebede şans unsurunu temsil eden zarın kullanılmaya başlanmasıydı. Birbiriyle muharebeye giren iki düşman birliğin çatışması hakemin değerlendirmesiyle belirlenen bir oran üzerinden atılan zarlarla sonuca bağlanıyordu. Bu muharebede verilen zayıf da kurallar doğrultusunda hakem tarafından belirlenip kayıt altına alınıyordu.³⁴

Reisswitz'in oyunu babasının gibi Kral ve yakın çevresi tarafından oynanan bir boş zaman eğlencesi olmaktan çok daha öteye giderek Prusya Ordusu içinde kısmen kabul görmeyi başarmıştı. Reisswitz 1824 yılında oyununu tamamlayarak Prens Wilhelm'e takdim etti. Wilhelm oyunu denedikten sonra onu Prusya Genelkurmay Başkanı Karl von Müffling'e yönlendirdi. Reisswitz bir gösteri oyunu sergilemek için Genelkurmay Başkanlığı'na geldiğinde onu soğuk bir biçimde karşılayan Müffling, birkaç saat sonra oyun sona erdiğinde bunun alelade bir oyun değil, harbe hazırlık için ciddi bir talim aracı olduğunu söylemiş ve bu yeni buluşu bütün orduya tavsiye edeceğine söz vermişti. General sözünde durdu. Prusya Ordusu'nun yarı-resmî yayın organı olan *Militär-Wochenblatt*'ta oyunla ilgili övgü dolu bir yazı kaleme almıştı.³⁵ Reisswitz de oyunun 1824 yılında yayımlandığı kural kitabının önsözünde, desteklerinden ötürü Prens Wilhelm'in yanı sıra Müffling'e de teşekkür etmeyi ihmal etmeyecekti.³⁶

³³ Von Hilgers, *a.g.e.*, 43-44, 51.

³⁴ Andrew Wilson, *Andrew Wilson's The Bomb and the Computer: The History of Professional Wargaming 1780-1968*, haz. John Curry (Raleigh: Lulu.com, 2014), bölüm 1. B. von Reisswitz, *The von Reisswitz's Kriegsspiel: The Prussian Army Wargame*, çev. Bill Leeson (Londra, Too Fat Ladies, 2007), 7.

³⁵ Von Hilgers, *a.g.e.*, 52.

³⁶ B. von Reisswitz, *a.g.e.*, 3.

Ancak Reisswitz'in sergilediği gösteri onun yönlendirmesi altında yapıldığı için, Müffling ve orada bulunanlar, askerî harekâtın sevk ve idaresinden anlayan herkesin bu oyunu kolaylıkla öğrenip oynayabilecekleri gibi yanlış bir kanaate sahip olmuşlardı. Gerçekte ise oyunun kuralları bir hayli karmaşıktı ve düzgün bir biçimde oynanabilmesi için uzun zaman harcamak gerekiyordu. Bu yüzden Prusyalı subayların oyuna verdikleri ilk tepkiler Müffling'in tepkisi kadar olumlu olmadı. Yüzbaşılığa terfi eden Reisswitz'in lüzumsuz bir icat sayesinde Kraliyet ailesinin ve Genelkurmay Başkanı'nın övgüsüne mazhar olduğunu düşünen kişiler onu Berlin'den uzaklaştırmanın yollarını aramışlar ve nihayet Torgau'daki sınır kalesine tayin edilmesini sağlamışlardı. Berlin'deki çevresinden uzak kalan Reisswitz, oyununu daha da geliştirmenin artık mümkün olmayacağı kanaatine kapılarak depresyona girdi ve 1827'de intihar etti.³⁷

Reisswitz'in hazin sonuna rağmen oyunu Prusyalı subaylar arasında sadık bir müdavim kitlesine kavuşmuştu. Sonraki yarım asır içinde askerî birlikler ve Prusya Askerî Akademisi içinde onlarca ayrı savaş oyunu kulübü kurulacaktı. Savaş oyunları konusunda en hevesli genç subaylardan biri de ileride Prusya Genelkurmay Başkanı olacak ve büyük askerî reformlara imza atacak olan Yüzbaşı Helmuth von Moltke idi.³⁸ Savaş oyunlarına olan ilgi uzun bir süre bu topluluklar vasıtasıyla canlı tutuldu ve oyun kuralları geliştirilmeye devam etti. 1862 yılında Yüzbaşı Wilhelm von Tschischwitz, Reisswitz'in oyununun kurallarını biraz daha basitleştirerek yeni bir kural kitabı yayımladı.³⁹ Albay Thilo Wolf von Trotha'nın 1869'da yayımladığı kurallar ise oyunu gerçek muharebeye daha çok benzetmeye çalışırken daha karmaşık hale getirmişti.⁴⁰

Buna rağmen, 1870-1871 Fransa-Prusya Savaşı'nda alınan başarıda savaş oyunlarının da payı olduğuna dair ordu içinde bir kanaat oluşmuştu. Hohenlohe-Ingelfingen Prensi, General Kraft şöyle söylüyordu: "1870-1871 Fransa-Prusya Savaşı'nda subaylarımızın hızlı karar almalarında ve sorumluluk üstlenme konusunda büyük bir şevk göstermelerinde savaş oyunlarının katkısı yadsınamaz."⁴¹ Savaşın ardından Prusya ordusunda savaş oyunlarına ilgi daha da artmıştı. Ancak mevcut karmaşık ve uzun kurallarda uzmanlaşmış hakem subayların sayısı, talep edilen sayıda oyunu oynatmaya yeterli değildi. Ayrıca büyük kısmı muharebe tecrübesi kazanmış subaylar oyunda zar atılarak temsil edilen şans faktörü de dâhil olmak üzere birçok unsurun muharebeyi gerçekçi olarak yansıtamadığı fikrindeydiler. Reisswitz tarafından satrancın kısıtlamalarından azat edilmiş olan savaş simülasyonu, artık Reisswitz ve ardıllarının belirlediği kuralların esiri olmuştu. Kurallara sadık kalarak oynanan "katı" savaş oyunlarının 1870'lerin ortasında "serbest" savaş oyunlarına dönüşümü, kuralların ve şans faktörünün tamamen kaldırılıp, hakemin rolünün daha önemli hale getirilmesiyle mümkün oldu. Tarafların aldıkları kararların ne şekilde sonuçlanacağı, muharebelerdeki zayıf miktarı ve diğer meseleler kurallara göre değil, muharebe tecrübesi olan hakem subayın şahsî görüşlerine göre belirlenmeye başlamıştı.⁴²

³⁷ Curry ve Perla, *a.g.e.*, bölüm 1.

³⁸ Wilson, *a.g.e.*, bölüm 1.

³⁹ Wilhelm von Tschischwitz, *The von Tschischwitz Kriegsspiel 1862: The Prussian Army Wargame of 1862*, çev. Bill Leeson (Londra, Too Fat Lardies, 2008), 3-4.

⁴⁰ Heistand (çev.), *a.g.m.*, 257.

⁴¹ Milan Vego, "German Wargaming", *Naval War College Review* 65/4 (2012), 110.

⁴² Heistand (çev.), *a.g.m.*, 257.

MODERN YA DA “SERBEST” SAVAŞ OYUNUNUN DOĞUŞU

Savaş oyununun günümüzdekine benzer bir hal alarak Prusya sefer ve harekât planlama süreci içine yerleşmesi, askerî eğitimdeki uygulamalı yöntemin getirdiği bir başka yenilik olan kurmay gezilerinin başlamasıyla oldu. Moltke'nin 1858 yılında Genelkurmay Başkanı olmasından itibaren her yıl düzenli olarak Berlin Harp Akademisi'ndeki kurmay adaylarının ve Genelkurmay'da görevli subayların katılımıyla gerçekleşen kurmay gezileri düzenlenmeye başladı. Bu gezilerde askerî tarih meseleleri ele alındığı gibi, Prusya'nın sınır bölgelerine yapılan seyahatlerde komşularla olası savaş senaryoları da incelenmekteydi. Moltke'nin bizzat katıldığı bu seyahatlerde kendisi tarafından genel bir fikir belirlenir ve bütün katılımcılardan bu fikre göre hareket tarzlarını hazırlamaları istenirdi. Planlar Moltke'ye arz edildikten sonra en düşük rütbeli subayın planından başlanarak bütün planlar mütalaa edilirdi ve herkesin hemfikir olduğu genel bir harekât planı geliştirilirdi. Ardından bu plan temel alınarak bütün subaylara rütbe sırasına göre görevler dağıtılır ve senaryodaki iki ordunun komuta heyeti vücuda getirilirdi. Ardından savaş oyunu icra edilir ve Moltke de oyuna hakemlik ederdi. Oyunun tamamlanmasının ardından, en yakındaki askerî birliğin komutanına emir gönderilip birkaç yüz askerini oyundaki araziye yollaması istenirdi. Böylece hem harita üzerinde yapılan tatbikatının ardından küçük çaplı bir arazi tatbikatı yapılmış olur, hem de savaş oyununda ele alınan birlik yürüyüş süreleri ve diğer detaylar test edilirdi. Sonra bu arazi tatbikatından elde edilen sonuçlar savaş oyunu planına işlenir ve oynanmış olan savaş oyunu, savaş halinde gerçek bir harekât planı olarak faydalanılmak üzere Genelkurmay'a gönderilirdi.⁴³

Özellikle 1871'den 1914'e kadar süren uzun barış döneminde savaş tecrübesinden mahrum kalan Prusya ordusu savaş oyunlarına daha fazla bel bağlar hale gelmişti.⁴⁴ Günümüzde tam birlik arazi tatbikatı öncesinde icra edilen harita çalışması, kum sandığı çalışması, plan çalışması, plan semineri, plan tatbikatı ve savaş oyunu gibi faaliyetlerin icra edilmiş biçimleri⁴⁵ göz önüne alınınca bunların tarihsel kökenlerinin Moltke'nin söz konusu uygulamaları olduğu düşünülebilir. Aynı şekilde günümüzde harekât planlama sürecinin tahlil safhasında hareket tarzlarının oyunlanması da Moltke'nin Prusya Genelkurmay Başkanı olduğu dönemde ortaya çıkmış gibi görünmektedir.⁴⁶

“Serbest” savaş oyununu liderlere yönelik sistemli bir eğitim vasıtası haline getirmek için ilk adım, 1875'de *Savaş Oyunu İçin İzahat* isimli çalışmasını yayımlayan Binbaşı Klemens Wilhelm Jacob von Meckel tarafından atılmıştı. Ancak sistemi oturtan kişi, 1876'da *Savaş Oyununa Katkı* isimli eseri yayımlayan Albay Julius von Verdy du Vernois oldu.⁴⁷ Verdy, Berlin'deki Harp Akademisi'nde öğretmenlik yapan bir piyade subayıydı. Scharnhorst zamanında ortaya atılan “uygulamalı yöntem” Verdy'nin çabasıyla profesyonel askerî eğitimin ayrılmaz bir parçası haline gelmişti. Günümüzde de askerî eğitim kurumlarında askerî harekâtın yönetimine dair derslerde bir öğretim vasıtası olarak kullanılan taktik mesele çözümleri onun zamanında bugünkü şeklini almıştı. Öğretmenler tarafından öğrencilere verilen taktik meselelerde kritik karar alma safhasına kadarki durum detaylı bir biçimde anlatılır, sonrasında öğrencilerden duruma uygun emirler yazmaları beklenirdi. Böylece

⁴³ Matthew B. Caffrey Jr, *On Wargaming: How Wargames Have Shaped History and How They May Shape the Future* (Newport, Naval War College Center for Warfare Studies, 2019), 18.

⁴⁴ Bucholz, a.g.e., 90.

⁴⁵ KKT 190-1 (B) *Tatbikatların Sevki ve İdaresi* (Ankara: KK Basımevi ve Basılı Evrak Depo Müdürlüğü, 2010), 3. Bölüm, 1-9.

⁴⁶ *The Staff Officers' Handbook (Land) (SOHB (L))* (UK Ministry of Defense, 2013), Kısım 3.10, 1-2. *FM 6-0 Commander and Staff Organization and Operations* (Washington D.C.: Headquarters, Department of Army, 2015), 9. Bölüm, 26-31.

⁴⁷ Vego, a.g.m., 111.

liderlik vasıfları ve taktik konulardaki bilgileri ölçülürdü. Sonradan Alman Genelkurmayı'nın askerî tarih şubesinin müdürlüğüne getirilen Verdy, öğrencilere çözmeleri için taktik meseleler verilirken hayalî senaryoların yanında askerî tarihten de faydalanma yoluna gitmişti. Bazı meselelerin çözümleri kâğıt üzerinde kalmaz, savaş oyunu olarak da oynanırdı.⁴⁸

Verdy'nin *Savaş Oyununa Katkı* isimli çalışması da uygulamalı yöntemi geliştirme arayışının bir ürünüydü. Verdy eserinin önsözünde Prusya Ordusu'nda savaş oyunlarının yaygınlaşmamasının sebebi olarak detaylı kuralların, ateş ve zayıat hesaplama cetvellerinin öğrenilememesi olduğunu vurgulamıştı ve şöyle söylemişti: “Bu eserimi, daha önceleri zarlara, zayıat cetvellerine ve kurallara karşı çekinceli davranmış olan subay kardeşlerim için kaleme almaktayım.”⁴⁹

Verdy'nin oyunu, birbirinden ayrı odalarda bulunan kırmızı ve mavi kuvvetlerin karargâhlarının, kontrol gruplarının ve hakem heyetinin teşkil edilmesiyle oynanmaktaydı. İki tarafın önünde durum haritaları bulunur ve harita üzerinde sadece kendi birlikleri ile keşif sonucu yerini tespit edebildikleri veya görüş mesafelerine giren düşman kuvvetlerini görebilirlerdi. Bütün karargâhlar haberleşmeyi hakem vasıtasıyla sağlarlar ve hakem de tarafların verdikleri emirleri kendi durum haritasına işleyerek muharebedeki bütün birliklerin hareketlerini takip ederdi. Oyunda iki tarafın harekâtı, hakemin her dakika için yürüttüğü şahsî muhakemesine göre aldığı kararlar doğrultusunda cereyan ederdi. Oyunun tamamlanmasının ardından tartışma ve değerlendirme safhası icra edilerek faaliyet sona ererdi.⁵⁰

Verdy'nin ortaya koyduğu, elle oynanan muharebe simülasyon modeliyle, günümüzde bilgisayar destekli icra edilen savaş oyunlarının veya bilgisayar destekli tatbikatların özünde pek farkı olmadığı görülür. En büyük farklılık, bilgisayarlar ve modern muhabere imkânları sayesinde faaliyetin icra edilmesinin daha zahmetsiz hale gelmiş olmasıdır.⁵¹

SAVAŞ OYUNLARININ DÜNYA ORDULARINA YAYILMASI

1870-1871 Fransa-Prusya Savaşı'nın ardından savaş oyunları dünya genelindeki orduların dikkatini çekmiş ve tedricen diğer ülkelerin silahlı kuvvetlerine yayılmaya başlamıştı. Prusyalıların savaş oyunlarını askerî bir sır olarak nitelendirmemeleri ve bu oyunların kural ve usullerinin ticarî amaçlı yayımlanması bu askerî bilgi aktarımını daha hızlı bir hale getirmişti. İsveç, Hollanda ve Rusya'da hâlihazırda konu hakkında genel bir bilgi mevcuttu. Daha önceden Prusyalı subaylar tarafından savaş oyunuyla tanıştırılan Avusturya Ordusu bu yönetime ilgi duymamıştı. 1866 yılında Prusya tarafından mağlup edildikten sonra onlar da savaş oyununu kullanmaya başladılar. Prusya'nın Fransa'yı mağlup etmesinin ardından ise savaş oyunu İtalya, İngiltere, ABD, Japonya ve Osmanlı silahlı kuvvetlerine yayılmıştı.⁵²

Amerika'da çıkan ilk savaş oyunu, 1882'de Binbaşı Livermore tarafından yayımlanan *The American Kriegsspiel* olmuştur. Verdy'nin çalışmasının İngilizce tercümesi ise İngiltere'de ilk kez

⁴⁸ Von Hilgers, *a.g.e.*, 72-74.

⁴⁹ John Curry, *Verdy's Free Kriegsspiel Including the Victorian Army's 1896 War Game* (Raleigh: Lulu.com, 2008), 14-18.

⁵⁰ Curry, *a.g.e.*, 9-10, 101

⁵¹ Bilgisayar destekli tatbikatların icra ediliş biçimi için bkz. Sabahattin Akkaya, “MUHSİMLEM Komutanlığının Görev ve Fonksiyonları”, *Kara Kuvvetleri Dergisi* Sayı: 5 (Ocak 2003), 54-57.

⁵² Caffrey Jr, *a.g.e.*, 20-22.

1884'te yayımlanmıştır.⁵³ Savaş oyununun Amerikan Ordusu'na girişi aslında çok daha erkendir. Amerikan İç Savaşı'ndan sadece iki yıl sonra, 1867'de Amerikan Kara Harp Okulu West Point'te ve bazı birliklerde savaş oyunu oynanmaya başlanmıştır. Ancak bu usulün orduda kalıcı hale gelmesi bir hayli zor olmuş ve savaş oyununun kurmay subay eğitiminin bir parçası haline gelmesi ancak 1904'te gerçekleşmiştir.⁵⁴ Bu zorluğun başlıca sebeplerinden biri ordunun yüksek komuta kademesinde savaş oyununun faydasız olduğuna dair dile getirilen kanaatlerdir. Amerikan Kara Kuvvetleri Kurmay Başkanı William T. Sherman, West Point 1869 devresinin mezuniyet töreninde yaptığı konuşmada şöyle demiştir:

Birçok iyi niyetli kişinin, ofisindeki sandalyesinde oturup, modern bilimin imkânları yardımıyla, küçük ahşap bloklar ve cebir sembolleri sayesinde savaş dediğimiz bu büyük oyunda uzmanlaşabileceğine samimi olarak inandığını biliyorum. Bu çok sinsi ve tehlikeli bir hatadır [...] Emrinizdeki adamları anlamanız gerek, zira bunu yapamazsanız önceden edindiğiniz tüm bilgiler boşa gitmiş olur.⁵⁵

Sherman'ın sözlerinde haklı olduğu aşikârdır. Ancak hem Kara Kuvvetleri'nin en kıdemli subayı hem de Amerikan İç Savaşı'nın muzaffer Federal Ordusu'nun en büyük generallerinden birinin savaş oyununu büsbütün faydasız hatta tehlikeli addetmesinin bu faaliyetin Amerika'daki gelişimine köstek olduğunu düşünmek pek de yanlış olmaz.

Throtha'nın yukarıda bahsi geçen çalışması 1873 yılında *Harita Üzerinde Manevra* adıyla İtalyancaya tercüme edilmiş subay eğitiminde kullanılmaya başlanmıştır. 1874 yılında Fransız Ordusu'nda kullanılmaya başlanan savaş oyunu, 1889'da Fransız Harp Akademisi'nde kurmay subay eğitiminin bir parçası haline getirilmiştir. Rusya'da 1876 yılında Savaş Bakanlığı'nın yazılı emirleri doğrultusunda savaş oyunları icra edilmeye başlanmış ancak uzun yıllar bu faaliyetten beklenen verim alınamamıştır. Meckel ve Verdy'nin çalışmalarının Japoncaya tercüme edilmesinin ardından savaş oyunu Japon Ordusu'nun eğitim ve planlama faaliyetlerinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.⁵⁶

Bu dönemde dünya genelindeki donanmalar da bahriyeli subay eğitimi ve harekât planlaması için bir vasıta olarak savaş oyununu kullanmaya başlamışlardır. İlk deniz savaşı oyununun 19'uncu yüzyılın en büyük deniz gücüne sahip olan İngiltere'de çıkması çok da şaşırtıcı değildir. 1878 yılında Kraliyet Donanması'ndan Albay Philip H. Colomb karşılıklı iki savaş gemisinin muharebesinin canlandırıldığı bir oyun geliştirmiştir. Ancak deniz savaşı oyunları İngiltere'deki bahriye subayları arasında çok ilgi görmemiştir.⁵⁷ Amerikan Deniz Kuvvetleri'nde ise durum tam tersi olmuştur. 1887 yılında Amerikan Deniz Harp Akademisi öğretmenlerinden Albay William McCarty Little'ın savaş oyunları üzerine verdiği altı bölümlük konferans serisiyle savaş oyunları Amerikan Deniz

⁵³ W. R. Livermore, *The American Kriegsspiel. A Game for Practicing the Art of War Upon a Topographical Map* (Boston: Houghton, Mifflin and Company, 1882). J. R. Macdonnell, *The Tactical War Game: A Translation of General v. Verdy du Vernois' "Beitrag zum Kriegsspiel"* (Londra: William Clowes and Sons Limited, 1884).

⁵⁴ Sayre, *a.g.e.*, 22.

⁵⁵ Caffrey Jr, *a.g.e.*, 22.

⁵⁶ Sayre, *a.g.e.*, 22-25.

⁵⁷ Curry ve Perla, *a.g.e.*, bölüm 1.

Kuvvetleri'nin eğitim ve planlama faaliyetlerinde kendisine yer bulmuş ve günümüze kadar önemini kesintisiz olarak muhafaza etmiştir.⁵⁸

SAVAŞ OYUNLARININ TÜRK ORDUSU'NA GİRİŞİ VE KULLANIMI

1870'ler ve 1880'lerde dünya orduları savaş oyunlarını denemeye ve benimsemeye başlarken Osmanlı Ordusu da bu duruma bir istisna teşkil etmemiştir. Aslında Osmanlıların daha öncesinde savaş oyunlarından pek de habersiz oldukları söylenemez. Osmanlı askerî modernleşmesi konusunda önemli işlere imza atmış Serasker Koca Hüsrev Paşa'nın savaş oyunlarından haberdar olduğu gibi, Avrupa'dan bir savaş oyunu takımı temin etmiş olduğunu, 1835-1839 yılları arasında Osmanlı Devleti hizmetinde bulunmuş olan Moltke'den öğrenmekteyiz. Hüsrev Paşa, Moltke'yle ilk görüşmesinde Prusya askerî sistemine duyduğu hayranlıktan bahsettiği gibi, elindeki savaş oyununun nasıl oynanacağı konusunda ondan yardım istemiştir. Moltke'nin nasıl oynanacağını kendisine öğretebileceğini söylemesi üzerine çok memnun olmuştur.⁵⁹ Moltke'nin hiç çekinmeden yardım teklifinde bulunmasından ötürü bu oyunun Reisswitz'in oyunu yahut onun bir türevi olması muhtemeldir. Ancak Prusya Ordusu'ndaki subayların bile detaylı kurallara ve hesaplara dayanan bu oyunu oynamaktan imtina ettiği bir dönemde, profesyonel askerî eğitimin henüz emekleme aşamasında olduğu Osmanlı Ordusu'nda savaş oyunlarının yaygınlaşması beklenemezdi.

Prusya'nın (1871'den itibaren Almanya) Kıta Avrupası'nda askerî üstünlüğünü tesis etmesinin ardından Osmanlı Ordusu da dönemin paradigma ordusu olarak kabul edilen Alman Ordusu'nun talim ve terbiye esaslarını benimseme yolunda önemli bir adım atmıştı. Albay Otto Kaehler liderliğindeki askerî yardım heyeti 1882 yılında İstanbul'a gelerek Osmanlı Ordusu'nu yeniden yapılandırmak üzere göreve başladı.⁶⁰ Bu yeni başlangıç, Prusya tipi savaş oyunlarının Osmanlı Ordusu'nda kurumsal olarak incelenip, nihayet bir eğitim vasıtası olarak kabul edilmesinin önünü açtı. Kaehler Heyeti'nin gelişiyile aynı yıl, Verdy'nin savaş oyunu da ilk kez Türkçeye çevrilmişti. Kurmay Kolağası Ömer Kâmil Efendi (Menemenlizâde Ömer Kâmil Paşa) tarafından 1882 yılında yayımlanan Verdy'nin eserinin tercümesi, savaş oyunlarına dair Türk askerî literatüründe yer alan ilk yayın olma özelliği taşımaktadır. Kendisi de çevirisinin başında şu açıklamada bulunur:

Harb oyunu, kavaid-i harbiyenin harita başında ve alât-ı hususiyeyle tatbikinden ibâret nazarî ve gâyet müfid bir tâlim olub, şimdiye kadar matbuat-ı askeriyemiz meyânında buna dâir bir risale görülemediğinden, idrâkiyle müftehir bulunduğumuz şu asr-ı terakki-i hazret-i pâdişâhîde maarif-i askeriyemize âcizane bir hizmette bulunmak maksadına mebnî olarak meşâhir-i erbâb-ı tâbiyeden Ceneral Verdi du Vernua'nın harb oyununa dâir basit bir surette tertib ettiği risâleyi lisânımıza tercüme ve harb oyunu unvânıyla suret-i icrâsına dâir risâle-i sâireden iktibas eylediğim mevâd-ı müfideyi dahi mukaddime tarzında risâle-i mütercemeye zam ve ilâve eyledim [...]⁶¹

⁵⁸ Greenberg, *a.g.m.*, 98.

⁵⁹ Feldmareşal Helmuth von Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, çev. Hayrullah Örs (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1969), 29.

⁶⁰ Jehuda Wallach, *Bir Askerî Yardımın Anatomisi*, çev. Fahri Çeliker (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1985), 33.

⁶¹ Ekmeleddin İhsanoğlu ve diğerleri (haz.), *Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi, I. Cilt*, (İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2004), 195.

Ömer Kâmil Efendi ayrıca, *Mecmua-i Fünûn-ı Askeriyye*'nin Mart 1883 sayısından başlayarak yedi ay boyunca *Harb Oyunu* adıyla bir makaleler dizisi yayımlayıp Prusya usulü savaş oyununun ne olduğunu ve ne şekilde oynandığını anlatmıştır.⁶² 20'nci yüzyılın başına gelindiğinde savaş oyunu artık Osmanlı Ordusu'nun *Hidemât-ı Seferiyye Nizamnâmesi*'nde (Seferî Hizmetler Yönergesi) kendisine yer bulmuş haldeydi. 1900 yılı *Hidemât-ı Seferiyye Nizamnâmesi*'nin 11'nci maddesinde şu ifade mevcuttur:

[...] Bunlarla beraber zabitanın mâlumat-ı nazariyelerinin tevsii ve ikmalî için harb oyunu ve piyade ve süvari zabitan seyahatleri dahi yaptırılmalıdır. Mahirâne tevcih ve idare olunan bir harb oyunu, talimnâme ile tâbiyenin amelî ve nazari cihetlerine müteallik birçok mesaili hallettireceği gibi zâbitanı seri karar îtâsına alıştıtır.⁶³

Kara kuvvetlerinin oldukça erken tanıştığı savaş oyunu Osmanlı Donanması'na daha geç girmiştir. William McCarty Little'ın Amerikan Deniz Harp Akademisi'nde verdiği konferansları 1916 yılında Kıdemli Yüzbaşı Nail Bey tarafından tercüme edilmiş ve *Sevkiülceyşî Harb Oyunu Yahud Harita Manevrası* adıyla yayımlanmıştır.⁶⁴ Alman Ordusu'nun eğitim modelini benimseyen Osmanlı Ordusu'nun 20'nci yüzyıl başlarındaki kurmay subay eğitiminde Alman subaylar nezaretinde savaş oyunlarından istifade edilmekteydi.⁶⁵ Harp Akademisi ders programında tâbiye (taktik) derslerinin işlenmesi sırasında ve son sene düzenlenen kurmay gezilerinde harita üzerinde tatbikatlar icra edilmekteydi.⁶⁶ 1915 yılı *Hidemât-ı Erkânıharbiye Talimatnâmesi*'nde (Kurmay Hizmetleri Talimatnamesi) kurmay subaylara yıl içinde savaş oyunu oynatılmasının ve arazi tatbikatları öncesi savaş oyunu icra edilmesinin önemine vurgu yapılmıştır.⁶⁷ Balkan Savaşı'ndan İstiklal Harbi'nin sonuna kadar süren on yıllık savaş döneminde askerî eğitim sekteye uğramış olsa da, savaş oyunu, harekât planlama sürecinde planın tahlili konusunda halen önemli bir vasıtaydı ve işini iyi yapan komutanların başvurdukları bir yöntemdi. Buna en meşhur örneklerden biri şüphesiz Mustafa Kemal Paşa'nın Büyük Taarruz'dan günler önce Batı Cephesi Komutanı ile 1'inci ve 2'nci Ordu komutanlarına taarruz planını bir savaş oyunu şeklinde izah etmesidir.⁶⁸

Savaşın kazanılmasından hemen sonra ordunun ilk yaptığı işlerden biri de mevcut savunma planlarını gözden geçirmek ve güncellemek için bir savaş oyunu düzenlemek olmuştu. TSK'nın Cumhuriyet tarihinde gerçekleştirdiği geniş çaplı ilk savaş oyunu 15-22 Şubat 1924 tarihinde İzmir Sarıklı'da icra edilmiştir. Oyunun hazırlıkları için gereken emir 10 Ocak 1924 günü verilmişti. Bütün ordu ve kolordu komutanlarının yanında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa (Atatürk), Başbakan İsmet Paşa (İnönü), Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa (Çakmak) ve Milli Savunma Bakanı Kazım Paşa'nın (Özalp) katılımıyla düzenlenen oyundan bir gün önce İzmir Orduvi'nde iki tarafın

⁶² Erkân-ı Harbiye Kolağası Ömer Kâmil, "Harb Oyunu", *Mecmua-i Fünûn-ı Askeriyye* 3/13 (1883), 68-84. Aynı başlıkla yayımladığı diğer makalelerin sayı ver yer bilgileri için bkz. Mahmut Sami Mert, "Mecmua-i Fünûn-ı Askeriyye Dergisinin Analitik İncelemesi (1882-1914)" (Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2016), 141-144.

⁶³ *Hidemât-ı Seferiyye Nizamnâme-i Hümayunu* (İstanbul: Daire-i Askeriyye Matbaası, R 1316/M 1900), 6.

⁶⁴ Kıdemli Yüzbaşı Nail, "Sevkiülceyşî Harb Oyunu Yahud Harita Manevrası", *Risâle-i Mevkute-i Bahriye* 2/6 (1916), 273-288.

⁶⁵ Mustafa Kemal Atatürk, *Zabit ve Kumandanla Hasbihal* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006), 31.

⁶⁶ Muharrem Mazlum İskora, *Harp Akademileri Tarihçesi 1846-1965 1'inci Cilt* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1966), 60, 63.

⁶⁷ Muharrem Mazlum İskora, *Türk Ordusu Kurmaylık (Erkânıharbiye) Tarihçesi* (Ankara: Harp Akademisi Matbaası, 1944), 57.

⁶⁸ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019), 582.

komuta heyeti belirlenmiş, Fevzi Paşa hakem görevini üstlenmiş ve ertesi güne kadar çözülmesi gereken meseleler taraflara dağıtılmıştı.

Oyunda jenerik bir senaryo yerine, dönemin siyasî atmosferi göz önüne alınarak, İtalya ve Yunanistan'ın ittifak halinde Türkiye'ye karşı saldırıya geçtikleri bir senaryo oynanmıştı. İtalya'nın İzmir ve Antalya arasındaki bölgeye denizden taarruz edeceği, Yunanistan'ın da Doğu Trakya'ya saldıracağı fikri üzerine kurgulanan oyunda mavi kuvvetlere (düşman kuvvetler)⁶⁹ ilk gün Cevat Paşa (Çobanlı) komuta etmiş, ikinci günden itibaren komutayı Ali Fuat Paşa devralmıştı. Kırmızı kuvvetlere (dost kuvvetler) ise Kazım Paşa komuta etmişti. Oyunda iki düşman unsurun ayrı ayrı harekete geçmeleri halinde mağlup edilebilecekleri ancak bir arada hareket etmeleri halinde başarılı olabilecekleri sonucuna varılmıştı. Savaş oyununun sona ermesinin ardından 2'nci Ordu Müfettişi Ali Fuat Paşa ve kurmay heyeti İzmir civarına yapılacak olası bir düşman saldırısına karşı savunma planlarını yeniden gözden geçirmek üzere yirmi gün süren bir arazi gezisi düzenlemişlerdi.⁷⁰

Cumhuriyet döneminde kurmay subay eğitiminde de savaş oyunundan vazgeçilmemişti. 1923 yılındaki Harp Akademisi Talimatı'nda, tâbiye derslerinde “lüzumu kadar tahriri mesele îtâ ve harp oyunu tertip olunur” diye bildiriliyordu.⁷¹ Bursalı Mehmed Nihad Bey'in 1925'de kurmay subaylar için kaleme aldığı *Zabitin Harb Çantası* eserinin üçüncü kısmında, talim ve terbiye konusunda savaş oyunlarından faydalanılması ayrı bir bölümde anlatılmıştır. Mehmed Nihad Bey'in tasvir ettiği savaş oyunu, oyunu idare eden bir “müdür” (hakem) gözetiminde büyük ölçekli (1:6250) bir harita üzerinde, askerî birlikleri temsil eden “berriyûn” adı verilen piyonlarla icra edilen “serbest” bir savaş oyunudur.⁷²

Harp Akademisi'nin 1929 yılı talimatında tâbiye derslerinin işlenmesinden bahsederken şöyle denilmiştir: “Dershane meseleleri talebeden muayyen ve mahdut bir zamanda seri karar ve aynı zamanda müteallimlerin ehliyetlerini takdire yarar. Harp oyunları bu maksadı en iyi bir surette istihsal edeceklerinden dershane de daha ziyade harp oyunu ‘harita üzerinde tetkikat’ yapmağa ehemmiyet verilmelidir”.⁷³ 1931 yılı başında Almanya'dan 260 takım oyun piyonu siparişi verilmesi bu dönemde savaş oyunu faaliyetinin icra ediliş biçimine özen gösterilmesinin yanında hala Alman usulünün takip edilmekte olduğunun da bir işaretidir.⁷⁴ 1930'larda Deniz ve Hava Harp Akademileri'nin açılmasıyla savaş oyunları bu kuvvetlerin de kurmay adaylarının eğitiminde kullanılmaya başlanmıştır.⁷⁵ Kara Harp Akademisi'nde 1951-1952 eğitim ve öğretim yılında savaş oyunu müstakil bir ders olarak müfredatta yer almıştır. 1954 yılında açılan Müsterek Harp Akademisi'nin (günümüzde Müsterek Harp Enstitüsü) eğitime başladığı yılın 102 saati müsterek savaş oyununa ayrılmıştır.⁷⁶

⁶⁹ Osmanlı döneminde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında krokilerde ve tatbikatlarda kırmızı renk dost kuvvetleri, mavi renk ise düşman kuvvetleri temsil etmekteydi. Bkz. Mehmed Nihad, *Zabitin Harb Çantası Üçüncü Cüz'ü* (İstanbul: Matbaa-i Askerî, 1925), 190.

⁷⁰ Fatih Özkurt, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve Askerî Manevra ve Tatbikatlar (1909-1938)* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2017), 71-81.

⁷¹ İskora, *Harp Akademileri ... I. Cilt*, 80.

⁷² Mehmed Nihad, *a.g.e.*, 183-185.

⁷³ İskora, *a.g.e.*, 125.

⁷⁴ BCA, Kararlar Daire Başkanlığı (30-18-1-2), Kutu: 25 Gömlek: 6 Sıra: 12.

⁷⁵ İskora, *Harp Akademileri ... II. Cilt*, 12, 50.

⁷⁶ İskora, *Harp Akademileri ... II. Cilt*, 76-77, 88.

Günümüzde TSK, Mili Savunma Üniversitesi Yenilevent yerleşkesi içinde yer alan Atatürk Harp Oyunu ve Kültür Merkezi'nde düzenli olarak savaş oyunları icra etmektedir. Kara Kuvvetleri Eğitim ve Doktrin Komutanlığı'na (EDOK) bağlı Muharebe Simülasyon ve Lider Eğitim Merkezi (MUHSİMLEM) ile bazı birliklerin bünyesinde, harp okulları ve sınıf okullarında bulunan muharebe simülasyon dersanelerinde de (MUHSİMDER) bilgisayar destekli tatbikat faaliyetleri sürdürülmektedir.⁷⁷

DÜNYA SAVAŞLARINDAN GÜNÜMÜZE SAVAŞ OYUNLARI

Birinci Dünya Savaşı'nda İttifak ve İtilaf Devletleri'nin başını çeken iki ülke olan Almanya ve İngiltere savaş planlarını hazırlarken savaş oyunlarından istifade etmişler ve teknolojiyi de savaş oyunlarıyla bütünleştirmişlerdi. Alman seferberlik planları için büyük öneme sahip demiryolu ulaşımını denemek amacıyla Alman Genelkurmayı'nın Demiryolu Şubesi tarafından 1906 yılında Magdeburg'da icra edilen savaş oyununa birlikler karargâhlarından telefon ve telgraflarla katılmışlardı.⁷⁸

1892-1906 yılları arasında Alman Genelkurmay Başkanı olarak görev yapan Kont Alfred von Schlieffen de savaş oyunlarına büyük önem vermişti. Almanya'nın iki cephele bir savaşta öncelikle Batı Cephesi'nde hızlı bir zafer kazanması gerektiğini dikkate alarak geliştirdiği Schlieffen Planı son halini alana dek defalarca savaş oyunu şeklinde oynanmıştı. Schlieffen Fransa'ya karşı geliştirdiği planının 1897 yılından itibaren oynanan savaş oyunları çoğunlukla Fransız Ordusu'nun kuşatılmasıyla sona ermişti. Ancak oyunların üzerinde durduğu başlıca nokta askerî harekât olduğu için Belçika'nın tarafsızlığının ihlal edilmesinin yaratacağı siyasî ve ekonomik sonuçlar göz ardı edilmişti.⁷⁹ Belçika'nın direnmeden teslim olacağı varsayıldığı gibi, İngilizlerin Belçika'yı savunmak için savaşa müdahil olacakları ihtimaline de ehemmiyet verilmemişti. Diğer yandan makineli tüfek ve seri atışlı 75 mm'lik topların yıkıcı etkisiyle dikenli tellerin ilerlemeyi yavaşlatan etkisi öngörülememişti.⁸⁰

İngiltere de yaklaşan dünya savaşına kendi savaş oyunlarını oynayarak hazırlanmıştı. Ancak Almanların aksine onlar oyunlarından elde ettikleri sonuçlarla planlarını olumlu yönde geliştirme imkânı bulmuşlardı. 1905 yılında Tümgeneral J.M. Grierson tarafından planlanan ve idare edilen geniş çaplı savaş oyununda Almanya ve Fransa arasında olası bir savaşın sonuçları tahmin edilmeye çalışılmıştı. Oyunun ilerleyen safhalarında Schlieffen Planı İngilizler tarafından öngörülebilmüş ve İngiltere'nin Belçika'ya asker göndermesi gerekeceği anlaşılmıştı. Oyunun sonunda İngilizlerin Kıta'ya asker çıkarmak için ihtiyaç duydukları nakliye vasıtalarının yetersizliği ortaya çıkmış ve Almanlar galip gelmişti. Oyunun sonuçları Parlamento'ya sunulmuş, İngiliz seferberlik planları ve Avrupa'ya birlik sevk etmek için hazırlanan planlar tamamen gözden geçirilmişti. Fransa'yla müşterek planlama yapılmasına da önem verilmişti. Bu oyundan alınan dersler sayesinde yapılan değişikliklerle İngiliz Ordusu'nun Kıta'ya hızlı bir biçimde asker sevk etmesi mümkün olmuş ve Almanlar Batı Cephesi'nde istedikleri erken başarıyı elde edememişlerdi.⁸¹

⁷⁷ Akkaya, a.g.m., 54-57.

⁷⁸ Bucholz, a.g.e., 231.

⁷⁹ Vego, a.g.m., 112.

⁸⁰ Wilson, a.g.e., bölüm 2.

⁸¹ Development, Concepts and Doctrine Center, *Wargaming Handbook* (Swindon: Ministry of Defense, 2017), 1-2.

İki dünya savaşı arası dönemde dünya orduları savaş oyunları oynamaya devam etmişlerdi. Versay Anlaşması'nın getirdiği kısıtlamalar yüzünden eğitim faaliyetleri aksayan Alman Ordusu savaş oyunlarına büyük önem vermişti. Almanların bu dönemde yaptığı önemli yeniliklerden biri askerî okullarda ve kıtada eğitim maksatlı oynanan savaş oyunları, mevcut planları ve konsepti denemek için oynanan savaş oyunlarını birbirinden kesin olarak ayırmaları olmuştu.⁸² Ayrıca oyunlarda siyasî ve ekonomik faktörler de dikkate alınmaya başlanmıştı. 1929 yılında genç General Erich von Manstein (İkinci Dünya Savaşı sırasında Mareşal olacaktı) tarafından tertip edilen ve Polonya'yla yaşanan diplomatik bir kriz varsayımına dayanan savaş oyununa Alman Dışişleri Bakanlığı'ndan diplomatlar davet edilmişler ve oyuna iştirak etmişlerdi. Bu oyun günümüzde sivil kurumların katılımıyla icra edilen müşterek savaş oyunlarının ilk örneğiydi.⁸³

Almanlar eğitim maksatlı oynanan savaş oyunlarının oynanma biçimlerini de geliştirmişlerdi. Senaryoları belirleyen ve oyunlara nezaret eden hakemler artık oyun esnasında çeşitli kritik olayları da oyuna enjekte ediyorlardı. Böylece subayların beklenmedik durumlarda hızlı karar alma becerileri geliştirilmeye çalışılıyordu. Örneğin oyundan bir gün önce taraflar belirlenip meseleler dağıtıldıktan sonra tüm gün oyuna hazırlanan bir subay oyunun başında komuta yerine isabet eden bir top mermisiyle ölmüş kabul edilip oyun dışı kalabiliyor ve takımın diğer üyelerinden bu duruma anında tepki vermeleri bekleniyordu. Yahut dağıtılan meselelerle birlikte taraflara düşman kuvvet hakkında bir yığın istihbarat raporu veriliyor, bunlardan hangisinin gerçek hangisinin yanlış olduğunu değerlendirmek zorunda bırakılıyorlar ve muhakeme yetenekleri ölçülüyordu.⁸⁴ Almanlar, arazi tatbikatı imkânlarının kısıtlı olduğu bu dönemde “Yıldırım Harbi” (*Blitzkrieg*) adıyla bilinen mekanize muharebe doktrinlerini savaş oyunları sayesinde etkin bir biçimde deneme ve geliştirme imkânı bulmuşlardır.⁸⁵

Almanlar tarafından savaş zamanı icra edilmiş olması muhtemel en dikkat çekici savaş oyunu 1944 sonbaharı başlarında Ardenler'deki B Ordular Grubu Komutanı Mareşal Walter Model'in gözetiminde 5'inci Ordu karargâhında icra edilmişti. 6'ncı ve 7'nci Orduların birleşme noktasına gelebilecek olası bir Amerikan taarruzuna karşı benimsenecek hareket tarzını değerlendirmek için diğer ordu komutanlarının katılımıyla oynanan oyun esnasında Amerikan taarruzunun başladığı haberi gelmişti. Model sakin bir şekilde ordu komutanlarından oyuna devam etmelerini istedi. Cepheden gelen raporlar kırmızı tarafın hareketleri şeklinde oyun haritasına işlendi ve oyunda mavi kuvvetlere verilen emirler doğrudan cephedeki ilgili birlik karargâhına iletildi. Karşı taarruz için ihtiyat kuvvetinin muharebeye girmesine karar verildiğinde Model, birliğin komutanını harita başına çağırdı, bizzat bilgilendirdi ve emirlerini vererek birliğin başına gönderdi. Amerikan taarruzu kısa sürede durdurulmuştu.⁸⁶

Sovyetler Birliği de savaş öncesi savunma planlarını ve yüksek komuta kademesinin harbe hazırlığını değerlendirmek için savaş oyunlarına başvurmuştu. 1940 yılı sonunda Moskova'da

⁸² Vego, a.g.m., 119.

⁸³ Wilson, a.g.e., bölüm 2.

⁸⁴ Jörg Muth, *Command Culture: Officer Education in the U.S. Army and the German Armed Forces, 1901-1940, and the Consequences for World War II* (Denton: University of North Texas Press, 2011), 165-166.

⁸⁵ Development, Concepts and Doctrine Center, a.g.e., 26-27. Almanların mekanize muharebe doktrinlerini geliştirmeleri sürecinde kısıtlı arazi tatbikatı imkanlarını Sovyetler Birliği'yle yapılan gizli askerî işbirliği sayesinde bir nebze de olsa aşmışlardı. Bu konuda bkz. Robert M. Citino, *Path to Blitzkrieg: Doctrine and Training in the German Army, 1920-39* (Mechanicsburg: Stackpole Books, 2008)

⁸⁶ Caffrey Jr, a.g.e., 59.

toplanan askerî konferansta Almanya'dan gelebilecek bir saldırı senaryosu üzerine kurulu iki ayrı savaş oyunu oynanmıştı. Senaryo Alman işgalinden iki hafta sonra başlıyor ve ilk Alman taarruzlarının püskürtüldüğü fikrini temel alıyordu. Hâlbuki yedi ay sonra başlayacak Alman saldırısı baskın şeklinde gerçekleşecekti. Buna rağmen düşman kuvvetlere komuta eden General Georgi Jukov oyunların birinde Kızıl Ordu'yu kesin surette yenilgiye uğratmayı başarmıştı. Oyunun sonunda Sovyet savunma planlarının zafiyeti ve Genelkurmay Başkanı Kirill Merestkov'un yetersizliği ortaya çıkmıştı. Meretskov 1941 yılı başında Stalin tarafından görevinden azledildi ve yerine Jukov getirildi.⁸⁷ Savaş oyunlarında elde edilen sonucun ardından Kızıl Ordu'nun en üst kademesinde yapılan bu değişiklik Sovyetler Birliği'nde 20'nci yüzyıl boyunca savaş oyunlarına verilecek ehemmiyete bir örnek teşkil etmektedir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan önce savaş oyununu en etkin biçimde kullanan bir başka kurum da Amerikan Donanması oldu. Amerikan Deniz Harp Akademisi'nde 1919 yılından 1941 yılına kadar Amerika ve Japonya arasında Pasifik'te bir savaş başlaması fikrine dayanan 126 ayrı savaş oyunu oynanmıştı.⁸⁸ Amerikalılar uçak gemisi harekâtı ve amfibi harekât taktiklerini savaş oyunlarıyla geliştirmiş ve denemişlerdi.⁸⁹ İkinci Dünya Savaşı'ndaki Amerikan Pasifik Donanması Komutanı Amiral Chester W. Nimitz, 10 Ekim 1960 günü akademide yaptığı bir konuşmada bu oyunlardan elde edilen faydayı şu sözlerle açıklamıştı:

Japonya'yla yaşanan savaş buradaki savaş oyunu salonlarında o kadar çok kişi tarafından o kadar farklı şekillerde canlandırılmıştı ki, savaş zamanı yaşanan -savaşın sonlarına doğru ortaya çıkan kamikaze taktikleri hariç; onu ön görememiştik- kesinlikle hiçbir şey bizim için beklenmedik değildi.⁹⁰

Nimitz'in konuşmasında atladığı bir diğer beklenmedik olay da şüphesiz Pearl Harbor Baskını idi. Japonlar Pearl Harbor Baskını planlarını defalarca savaş oyununda denemişler ve eksikliklerini büyük oranda gidererek plana nihai şeklini vermişlerdi. Ancak bir yıl sonra Midway Muharebesi öncesi icra edilen savaş oyunları, icra esnasında sergilenen özensizlik sebebiyle faydadan çok zarar getirmişti. Planın tahlili esnasında oynanan oyunda, bir görüşe göre, oyunu idare eden Amiral Matome Ugaki'nin Japon filosunun verdiği kayıpları hesaplayan hakem kararını geçersiz sayması, bir diğer görüşe göre ise Amerikan Donanması'nın olası hareket tarzının oyuna ciddi bir şekilde yansıtılmaması harekât planlamasında bir zafiyet doğurmuştu.⁹¹ Her hâlükârda Japonlar bu savaş oyununda elde etmeleri muhtemel sonuçları değil, elde etmeyi umdukları sonucu almışlardı. Pearl Harbor Baskını'ndaki ilk taarruz dalgasına komuta eden ve Midway'de batan Japon uçak gemisi *Akagi*'de konuşlu uçak filosunun komutanı olan Albay Mitsuo Fuchida sonradan şöyle yazmıştı: “Düşüncesizce ve aptalca sergilenen kibir konusunda, Midway Harekâtı öncesinde oynanan savaş oyununu etkisi altına alan kibirden daha canlı bir örnek göstermek zordur.”⁹²

Savaşın sona ermesinin ardından Almanya ve Japonya'da her türlü askerî faaliyet büsbütün durduğu gibi, dünya ordularında savaş oyunu faaliyetlerinde gözle görülür bir düşüş yaşanmıştı.

⁸⁷ David M. Glantz, *When Titans Clashed: How the Red Army Stopped Hitler* (Lawrence: University Press of Kansas, 2015), 24-25.

⁸⁸ Thomas D. Morgan, “Wargames: Training for War”, *Army History* No. 19 (Yaz 1991), 32.

⁸⁹ Development, Concepts and Doctrine Center, *a.g.e.*, 4.

⁹⁰ Greenberg, *a.g.m.*, 94.

⁹¹ Caffrey Jr, *a.g.e.*, 59-60.

⁹² Greenberg, *a.g.m.*, 95.

Bunun muhtemelen yegâne istisnası Sovyetler Birliği olmuştur. Sovyetler Birliği'nde savaş oyunu faaliyetleri daha da arttığı ve çok daha büyük ciddiyet kazandığı görülmektedir.⁹³ Amerika'nın ardından Sovyetler Birliği'nin de artık nükleer silahlara sahip olması topyekûn savaşın sadece konvansiyonel usulle yapılması ihtimalini ortadan kaldırmıştı. Dünya savaşlarının ne denli yıkıcı olduğu konusunda siyasî karar alıcıların hepsi hemfikirdi. İkinci Dünya Savaşı'nın yıkımı altı yıllık bir zaman dilimine yayılmıştı ama artık nükleer silahlar yüzünden daha büyük bir yıkım saatler içerisinde gerçekleşebilirdi. Harekât planlamasında yapılacak ufak bir hata artık sadece bölgesel bir yıkıma değil, dünya genelinde milyonlarca insanın ölümüne sebep olabilirdi. Bu sebeple savaş oyunlarında askerî harekât kadar diplomatik, siyasî ve ekonomik faktörlerin temsil edilmesi de önem kazanmıştı.⁹⁴

İkinci Dünya Savaşı başlarında İngiltere'de ortaya çıkan ve gelişen yöneylem araştırması disiplini askerî planlama için vazgeçilmez bir unsur haline gelmiş ve savaş oyunlarını artan bir biçimde kullanmaya başlamıştı. Bilgisayar teknolojisinin gelişmesiyle yöneylem araştırma grupları çok sayıda askerî personele ihtiyaç duymadan oyunlama yapabilme imkânına kavuşmuşlardı.⁹⁵ Soğuk Savaş zamanı ihtiyaç duyulan yeni oyunlarla sadece askerî personelin eğitimi yahut planların tahlil edilmesi hedeflenmiyordu. Yeni fikirler üretmek, mevcut durumu kavramak ve geleceğe yönelik tahminlerde bulunmak oyunların amaçları arasına girmişti. Artık oyunlar sadece askerî çevreler tarafından değil, ulusal güvenlikle alakalı her kurum tarafından oynanır hale gelmişti. Bu oyunlarda farklı akademik disiplinlerin uzmanlarına duyulan ihtiyaç yüzünden akademik çevreler de oyunlara aktif olarak iştirak etmeye başlamışlardı. Yöneylem araştırmalarından faydalanan iş dünyası da ticarî rekabet ve kurumsal etkinliğini test etmek için kendi oyunlarını geliştirmeye başlamıştı.⁹⁶

1954'de Herbet Goldhamer tarafından yazılan *Yeni Bir Soğuk Savaş Oyununa Doğru* isimli eserde yeni bir oyun sistemini tanıtılmıştı. Yeni yeni gelişmekte olan oyun teorisinden de faydalanan bu uluslararası ilişkiler oyunu, yöneylem araştırmacılarının stratejiyle, diplomasi, ekonomi ve sosyal bilimleri birleştirerek tasarladıkları oyunların en önemli öncülü olmuştur. Oyun sistemi kısa sürede MIT ve Stanford gibi üniversiteler tarafından benimsenmiş ve sınıftaki öğrencilerin farklı ülkeleri veya Birleşmiş Milletler gibi örgütleri temsil ettiği oyunlar oynanmaya başlanmıştı.⁹⁷ Dünya genelinde orta ve yükseköğretim kurumlarının öğrencileri tarafından icra edilen ve kökenleri 1920'lerde Milletler Cemiyeti'nin kurulmasına kadar giden *Model Birleşmiş Milletler* faaliyetleri de bu oyunların bir örneğidir.⁹⁸

Soğuk Savaş döneminde ABD, politik-askerî savaş oyunları konusunda dünya lideriydi. Amerika'nın bu alandaki ihtiyacını karşılayan başlıca kuruluş *RAND Corporation* olmuştur. Kurum bünyesinde savaş oyunları geliştirme amaçlı Sierra Projesi kod adlı bir birim kurulmuş ve 1954'de ilk kez topyekûn nükleer savaş senaryosunu oynamışlardı. 1960'lar ve 1970'ler boyunca Amerikan Ordusu'nun farklı birimleri tarafından *HUTSPIEL*, *TEMPER*, *BIGSTICK* ve *TACSPIEL* gibi çoğunlukla taktik ve nükleer silahların kullanılmasının denendiği elle ve bilgisayarla oynanan savaş

⁹³ Caffrey Jr, *a.g.e.*, 73.

⁹⁴ Roger C. Mason, "Wargaming: Its History and Future", *The International Journal of Intelligence, Security, and Public Affairs*, 20/2 (2018), 88.

⁹⁵ Caffrey Jr, *a.g.e.*, 72.

⁹⁶ Wilson, *a.g.e.*, bölüm 3.

⁹⁷ Peterson, *a.g.e.*, 14.

⁹⁸ James P. Muldoon Jr, "The Model United Nations Revisited", *Simulation and Gaming* 26/1 (1995), 27-28.

oyunu sistemleri geliştirilmişti. 1965-1968 yılları arasında kullanılan *TACSPIEL* özellikle ayaklanmaya karşı koyma harekâtı konusunda yeni çözümler üretmek için kullanılmış ve Vietnam'da helikopterlerle uygulanan hava hücumu taktiklerinin gelişiminde büyük fayda sağlamıştı.⁹⁹ Amerikan Ordusu dünya genelinde yaşanan savaşlardan ders çıkarmak için de savaş oyunlarından faydalanmıştı. Örneğin 1982 ilkbaharında yaşanan Falkland Savaşı'ndan dört yıl sonra Amerikan Kara Kuvvetleri Konsept Analiz Dairesi'nin emriyle Falkland Savaşı'nın bir savaş oyunu tasarlanmış ve oynatılmıştı.¹⁰⁰

Soğuk Savaş dönemi ve sonrasında askerî kurumlar tarafından oynanan profesyonel savaş oyunlarının teması nadiren askerî tarih olmuştur. Bu az sayıdaki oyundan en dikkat çeken, İngiltere'deki Sandhurst Kraliyet Askerî Akademisi'ndeki savaş çalışmaları bölümünden Dr. Paddy Griffith tarafından 1974 yılında tertiplenen Deniz Aslanı Harekâtı savaş oyunudur. 1940 yılında İngiliz ve Alman Ordusu'nda görevde bulunmuş emekli kurmay subayların katılımıyla, Almanya'nın 1940'da niyetlenip sonradan vazgeçtiği Britanya'yı işgal planı oynanmıştır. Oyun, İngiltere'nin güneyine denizden çıkan ve havadan inen Alman birliklerinin ikmal hatlarının kesilmesi sonrası mağlup edilmeleriyle sonuçlanmıştır. Tarihsel bir senaryo çerçevesinde, profesyonel bir biçimde, geniş katımlı ve basına açık icra edilmiş bu faaliyetin bir eşi daha yoktur.¹⁰¹

Soğuk Savaş esnasında Sovyetler Birliği'nin savaş oyunlarına verdiği ehemmiyetin bir sonucu olarak Doğu Bloğunda da savaş oyunları yaygın olarak icra edilmekteydi. Kızıl Ordu'da savaş oyunlarına öyle büyük önem verilmekteydi ki, bazı subaylar savaş oyunlarında sergiledikleri performansa göre terfi edebiliyor yahut rütbe tenziline uğrayabiliyordu.¹⁰² Savaş oyunu Sovyet askerî eğitim müfredatının önemli bir parçasıydı ve bu sayede Sovyet tipi savaş oyunları Sovyet askerî okullarında eğitim gören yabancı subaylar vasıtasıyla diğer ülkelere yayılmıştı. Örneğin Kuzey Vietnamlı subaylar Vietnam Savaşı sırasında harekât planlaması yaparken savaş oyunlarının büyük faydasını görmüşlerdi. Komünist ülkeler arasında sadece Çin bu konuda istisna teşkil etmekteydi. Çinli subaylar Sovyet askerî okullarına davet edilmemişlerdi. Çin'deki askerî okullar Çin Halk Kurtuluş Ordusu'nun ihtiyaçlarını karşılamaya yetse de, ordunun giderek profesyonelleşmesi sonucu partinin denetiminden çıkmasından tedirgin olan Mao 1966 yılında askerî okulların kapatılmasını emretmişti. Çin'de askerî eğitimin aldığı bu darbe sonucu savaş oyunu faaliyetleri 1990'lı yıllara kadar sekteye uğramıştı.¹⁰³ Çin Halk Kurtuluş Ordusu günümüzde savaş oyunu kapasitesini artırma konusunda dünyada en çok emek sarf eden silahlı kuvvetlerden biridir. Personel, askerî okuldaki eğitimlerinden itibaren düzenli olarak savaş oyunları oynamaya alıştırılmaktadır.¹⁰⁴

20'nci yüzyılın sonlarında ani gelişmeler karşısında mevcut durumu savaş oyunu oynayarak tahlil etmek artık Pentagon'da bir gelenek haline gelmişti. Buna en çarpıcı örnek Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle başlayan Birinci Körfez Savaşı'na Pentagon'da verilen ilk tepkidir. 2 Ağustos 1990 günü sabahı Irak Ordusu'nun Kuveyt'i işgal ettiği haberi geldiğinde Pentagon yetkilileri gelişen durumu

⁹⁹ Mason, a.g.m., 90.

¹⁰⁰ Strategy, Concepts and Plans Directorate, *The Falklands Wargame* (Bethesda: US Army Concepts Analysis Agency, 1986), 3.

¹⁰¹ Paddy Griffith, *Saprawling Wargames: Multiplayer Wargaming* (Raleigh: Lulu.com, 2009), 203-211.

¹⁰² John F. Sloan ve diğerleri, *Soviet Style Wargames* (Washington, DC: Science Applications, 1986), 5.

¹⁰³ Caffrey Jr, a.g.e., 85-86.

¹⁰⁴ John Curry, "Professional Wargaming: A Flawed but Useful Tool", *Simulation and Gaming* (Nisan 2020), 2-3.

bir savaş oyunu üzerinde takip etme ihtiyacı hissetmişlerdi. Ancak bilgisayarla oynanan savaş oyunlarına mevcut durum hakkında veri girişi ve oyunun hazırlanması zaman alacağı için 1983 yılında piyasaya çıkmış hobi amaçlı bir savaş oyunu olan ve İran-İrak Savaşı'nın Körfez ülkelerine sıçraması üzerine Amerika'nın askerî müdahalede bulunması senaryosunu ele alan *Gulf Strike*'in kullanılmasına karar verilmişti. Oyunu tasarlayan Mark Herman Pentagon'a çağrılmış ve kendisinden gelişmekte olan durum hakkında profesyonel kullanıma yönelik bir oyun tasarlaması istenmiş ve aynı gün kendisiyle sözleşme imzalanmıştı.¹⁰⁵ Herman kendisine verilen gizlilik dereceli bilgiler sayesinde öğleden sonraya kadar oyununu güncellemiş ve öğleden sonra oyun oynamaya başlanmıştı. Amerikan Müşterek Kurmay Başkanlığı ay sonuna kadar kendi *TACWAR* oyun sisteminde gelişmeleri oyunlamaya başlamış ve Mart 1991'e kadar oyunu sürdürmüştü.¹⁰⁶

Bugün dünya genelinde ordular eğitim ve planlama faaliyetleri için çok sayıda farklı oyun sistemi kullanılmaktadır. Bu oyunların bazıları elle bazıları bilgisayar destekli oynanmaktadır. Bunlar bölük seviyesinden, tümen seviyesine kadar farklı birliklerin hareketâtının canlandırıldığı oyunlardır. Örneğin TSK'nın hâlihazırda faydalandığı *JANUS* ve *JCATS* yazılımları takım seviyesinden ve tugay seviyesine kadar bilgisayar destekli tatbikatlarda ve barış için ortaklık (BİO) tatbikatlarında kullanılmaktadır.¹⁰⁷

Günümüzde dünya genelinde analiz ve karar alma konusunda sivil ve askerî kurumlarda en yaygın biçimde icra edilen iki tip oyun mevcuttur: Politik-Askerî oyunlar ve normal form oyunları (*matrix oyunları*). Politik-askerî oyunlar adından da anlaşılacağı üzere, askerî meselelerin yanında siyasî, diplomatik ve ekonomik etkenler de göz önüne alınarak tasarlanan ve icra edilen oyunlardır. Hakem gözetiminde serbest biçimde icra edilir ve NATO üyesi ülkelerin müşterek savaş oyunlarının temel modelini teşkil eder. Normal form oyunları ise içinde bir dizi mesele içeren bir senaryoya dayanarak oynanır. Oyuncular meseleleri çözmek için hareket tarzlarını geçerli sebeplerle sözlü olarak izah ederler. Tarafların hepsi hareket tarzlarını hakeme sunduktan sonra hakem oyuncuların hareket tarzlarının ne şekilde sonuçlanacağına karar verir ve bunları harita üzerine işler. Ayrıca küresel ticarî şirketler de politik-askerî oyunların benzerlerini kendi yöneticilerini eğitmek için kullanmaktadır. Bazı büyük firmaların, oyun faaliyetlerini yürütme amaçlı senaryo planlama birimleri mevcuttur.¹⁰⁸

Askerî kurumlarda savaş oyunu kültürünün canlandırılması konusunda yakın zamanda en önemli adım İngiltere Savunma Bakanlığı tarafından atılmıştır. Bakanlık tarafından 2017'de yayımlanan *Savaş Oyunu El Kitabı*'nda savaş oyunlarının tarihi, türleri, amacı, kapsamı ve ne surette icra edileceğine dair giriş babında bilgi verilmiştir. Dönemin İngiltere Genelkurmay İkinci Başkanı General Sir Gordon Messenger kitaba yazdığı önsözde İngiliz Ordusu'nun tarihte savaş oyunlarını çok etkin biçimde oynarken sonradan bu kültürün unutulduğunu söyler ve beklentisini şu şekilde açıklar: “Savunma Bakanlığı içinde savaş oyunlarını tekrar canlandırmayı ve bu faaliyeti yeniden DNA'mızın bir parçası haline getirmek istiyorum [...] Ordunun her seviyesinde ve her kısmındaki asker ve sivil personelimize bu kültürü ve gerektirdiği becerileri kazandırmayı hedeflemeliyiz.”¹⁰⁹

¹⁰⁵ James F. Dunnigan, *The Complete Wargames Handbook* (New York: William Morrow, 1997), 246.

¹⁰⁶ Caffrey Jr, *a.g.e.*, 131-132.

¹⁰⁷ Mustafa Akın, “Kara Kuvvetlerinde Simülasyon Sistemlerinin Eğitimdeki Rolü”, *Kara Kuvvetleri Dergisi* Sayı: 9 (Ocak 2004), 16.

¹⁰⁸ Mason, *a.g.m.*, 92-94.

¹⁰⁹ Development, Concepts and Doctrine Center, *a.g.e.*, iii.

Amerikan Savunma Bakanlığı da 2015 yılı başlarında bütün bağlı birimlerine *Savaş Oyunları ve Yenilik* başlıklı bir muhtıra göndererek savaş oyunlarının öneminden bahsetmiş ve bu tip faaliyetlere önem verilmesini istemiştir.¹¹⁰ İngiltere ve Amerika’da *Connections* adıyla birbirinden ayrı olarak faaliyet gösteren gruplar her yıl asker ve sivil çevrelerin katılımıyla profesyonel savaş oyunlarının geliştirilmesi ve daha verimli uygulanması konusunda konferanslar düzenlemektedirler.¹¹¹

HOBİ AMAÇLI SAVAŞ OYUNLARI

Profesyoneller tarafından oynanan savaş oyunlarının siviller tarafından hobi amaçlı oynanmaya başlaması savaş oyunlarının tarihinde önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Bu sayede savaş oyunları salt askerî bir faaliyet olmaktan çıkmış askerî meselelere merak duyan siviller tarafından meraklarını gidermek ve aynı zamanda eğlenmek amacıyla oynanmaya başlanmıştır. Eğlence amaçlı savaş oyunlarının İkinci Dünya Savaşı sonrası özellikle Amerika’da ve ardından İngiltere’de yaygın bir hobi haline gelmesi, bu ülkelerde sonraları askerî tarih, uluslararası ilişkiler, savaş çalışmaları ve yönelem araştırmaları, işletme gibi akademik disiplinlerde savaş oyunlarından faydalanma alışkanlığını daha da pekiştirmiştir.

Savaş oyunlarının meraklı siviller tarafından ilk oynandığı yer İngiltere olmuştur. 1870-1871 Fransa-Prusya Savaşı’nda Prusya’nın kazandığı zaferden sonra diğer dillere tercüme edilen savaş oyunu kuralları ticarî yayınevleri tarafından yayımlandığı için savaşa ilgi duyan siviller de bunlara erişebilmiş ve kendi savaş oyunu denemelerini yapmışlardı. 1873 yılında Oxford Üniversitesi’nde hocalar ve öğrenciler tarafından *Savaş Oyunu Cemiyeti* adıyla bir kulüp kurulmuştu. Kulüp üyeleri, oyunu Reisswitz’in kurallarına göre oynuyorlardı. Ancak önceden de bahsedildiği üzere bu kurallar subaylar için bile bir hayli karışık olduğundan, çok fazla sayıda oyuncuya ihtiyaç duyulduğundan ve oynayanların amacı savaşa hazırlıktan ziyade eğlenmek olduğundan ötürü oyunun kurallarının belli kısımları zaman içinde eğlenceyi artırmak uğruna feda edilmişti.

1880’lere gelindiğinde Robert Louis Stevenson kurşun asker figürleriyle oynanan bir oyun sistemi geliştirmişti. Oyununun kuralları ise 1898’de oğlu tarafından yayımlanmıştı. 20’nci yüzyıla gelindiğinde üretim maliyetinin düşmesiyle kurşun asker figürleri artık birçok orta gelirli ailenin çocuklarına aldıkları en popüler oyuncaklardan biri haline gelmişti. Çok fazla sayıda satılan bu figürlerin savaş oyunlarında kullanılması kaçınılmazdı ve 1908 yılına gelindiğinde bu figürlerle bir muharebenin nasıl canlandırılabileceğini anlatan *Küçükler ve Büyükler İçin Büyük Savaş Oyunu* adıyla bir broşür yayımlanmıştı.¹¹²

Hobi amaçlı savaş oyunlarının geniş kitlelere ulaşmasındaki ilk önemli atılım, günümüzde daha çok bilim kurgu yazarı kimliğiyle tanınan H. G. Wells’in 1913 yılında yayımladığı *Küçük Savaşlar* (Kitabın tam adı *Küçük Savaşlar: On İki Yaşından Yüz Elli Yaşına Kadar Olan Oğlanlar ve Oğlanların Oyunlarını ve Kitaplarını Seven Daha Akıllı Kızlar İçin Bir Oyun* idi) kitabında anlattığı oyun sistemiyle yaşanmıştı. Wells’in oyunu kurşun askerlerle, maket evler ve ağaçlardan oluşan bir arazi üzerinde

¹¹⁰ “Memorandum for the Secretaries of the Military Departments”, 9 Şubat 2015, http://www.professionalwargaming.co.uk/WARGAMING_INNOVATION_9FEB2015.pdf (Erişim tarihi: 02.06.2020).

¹¹¹ Connections ABD için bkz. <https://connections-wargaming.com/>. Connections İngiltere için bkz. <http://www.professionalwargaming.co.uk>

¹¹² Jon Peterson, “A Game Out of All Proportions”, *Zones of Control*, haz. Pat Harrigan ve Matthew G. Kirschenbaum (Cambirdge/Londra: The MIT Press, 2016), 10-11.

oynanıyordu.¹¹³ Wells birliklerin ilerleyişi ve muharebelerin sonuçlarının ne şekilde neticelendirileceğini detaylı bir biçimde açıkladığı ve Birinci Dünya Savaşı arifesinde yayımladığı kitabını savaş karşıtı bir beyanla sonlandırmıştı: “Bu küçük sevimli şey gerçeğinden ne kadar da güzel!”¹¹⁴ Kitabının sonuna eklediği yazıda oyununun *Kriegsspiel*’le sadece uzaktan ilişkili olduğunu söylüyordu. İngiliz ordusunun subay eğitiminde savaş oyunundan faydalandığını ama ordunun oynadığı profesyonel oyunun, her anının hakemin kararlarıyla şekillenen sıkıcı ve hayal gücünü geliştirmekten uzak bir faaliyet olduğunu yazmıştı. Albay Mark Sykes’in (Sykes-Picot Anlaşması’nın iki isim babasından biri) oyununu daha da geliştirip genç subayların eğitiminde kullanılabilecek eğlenceli bir araç hale getirilmesi konusunda tavsiyelerde bulunduğunu da eklemiştir.¹¹⁵

Ancak Wells’in oyunu bu hobinin tam anlamıyla kök salmasını sağlayamamıştı. Savaş oyunlarının yaygın bir hobi haline gelmesi İkinci Dünya Savaşı sonrası Amerika’da gerçekleşti. 1954 yılında Charles S. Roberts tarafından tasarlanıp yayımlanan *Tactics* isimli oyun günümüzdeki savaş temalı kutu oyunlarının atası kabul edilir. *Tactics* görünümü itibarıyla Venturini yahut Helwig’in oyunlarını andırırsa da askerî birlikleri temsil eden parçaları piyonlar şeklinde değil, günümüzde hemen hemen bütün hobi amaçlı savaş oyunlarında olduğu gibi küçük karton kareler şeklinde tasarlanmıştı. Muharebelerin sonuçlarını belirlemek için zar atılırdı. Zardan elde edilen rakamın karşılığı muharebe çözümleme tablosunda kontrol edilir ve muharebenin sonucu elde edilirdi. Bu özellikler günümüzde hobi oyunlarında sıkça kullanılan muharebe çözümleme sisteminin ilk örneğidir. Roberts’in çığır açan oyunu amatör tasarımı ve aynı biçimde amatör pazarlama yöntemine rağmen büyük ilgi görmüş ve 2,000 kopya satmıştı. Bunun üzerine Roberts 1958’de hobi amaçlı savaş oyunu tasarımını profesyonel bir şekilde yapmak üzere *Avalon Hill* firmasını kurdu.¹¹⁶

Aynı yıl yayımlanan ilk tarihsel savaş oyunu olan *Gettysburg* büyük bir ticarî başarı elde etti. *Gettysburg*’ün 1961 yılındaki ikinci baskısı, günümüzde savaş temalı kutu oyunlarının tamamına yakınının belirgin özelliği olan altıgenlere bölünmüş oyun haritasının ilk örneğine sahipti.¹¹⁷ Roberts’in harita tasarımında altıgen kullanımına geçmesi *RAND Corporation*’ın kendisiyle temasa geçmesinden sonra olmuştu. *RAND*’ın Roberts’la temasa geçmesinin sebebi, *Tactics*’te kullanılan muharebe çözümleme tablosunda hesaplanan zayıt oranlarının *RAND*’ın kendi profesyonel oyunlarında çok daha karmaşık hesaplamalarla elde ettiği zayıt oranlarına şüphe uyandırıcı biçimde benzemesiydi. İşin iç yüzü ise çok basitti. Roberts kendi tablosunu saldıran tarafın üçe bir üstünlüğe sahip olması yönündeki genelgeçer bilgiye dayanarak on beş dakikada hazırlamıştı. Bu görüşmenin ardından Roberts *RAND*’ın faaliyetlerini takip etmeye başladı. *RAND*’ın savaş oyunu salonlarından birinin fotoğrafında, oyun haritalarının altıgen peteklere bölünmüş olduğunu görmüş ve aynı usulü kendi tasarımlarında kullanmaya başlamıştı.¹¹⁸ *Gettysburg* ilk beş yıl içinde 140,000 kopya satmıştı ki bu rakam firmanın bütün satış rakamlarının beşte birine tekabül ediyordu.¹¹⁹ Böylece bu yeni hobi Amerika’da geniş kitlelerde karşılık bulmuştu. Savaş oyunu hobisinin banisi kabul edilen Roberts’in

¹¹³ H. G. Wells, *Little Wars* (Londra: Frank Palmer, 2013), 16-17, 61-62.

¹¹⁴ Wells, *a.g.e.*, 97.

¹¹⁵ Wells, *a.g.e.*, 101.

¹¹⁶ Nicholas Palmer, *The Comprehensive Guide to Board Wargaming*, (Londra: Sphere Books, 1980), 18.

¹¹⁷ Peterson, *a.g.e.*, 15.

¹¹⁸ Curry ve Perla, *a.g.e.*, bölüm 3.

¹¹⁹ Peterson, *a.g.e.*, 18.

anısına günümüzde her yıl oyun tasarımında başarı gösterenlere *Charles S. Roberts Ödülleri* verilmektedir.¹²⁰

1969 yılında eski bir *Avalon Hill* oyun tasarımcısı olan James Dunnigan, *Simulations Publications Incorporated* (SPI) firmasını kurdu. 1975 yılına gelindiğinde SPI'nin yıllık satış rakamları 350,000'i aşmıştı. Amerika'da hobi amaçlı savaş oyunlarının kendi piyasasını oluşturmasını, firmaların kendi süreli yayınlarını önce bülten biçiminde, sonra da dergi halinde yayımlamaları takip etti. İletişim imkânlarının kısıtlı olduğu bu dönemde aynı oyuna sahip iki oyuncu dergilerde paylaşılan iletişim bilgileri vasıtasıyla birbirleriyle temasa geçerek, posta yoluyla birbirlerine hamleler yollayıp karşılıklı oyun oynayabilmekteydiler. *Play-by-mail* denilen bu yöntem internet çağı ve dijital oyunlarla birlikte *play-by-email* haline gelecekti. SPI'nin 1970'lerde yayımlamaya başladığı *Strategy and Tactics Magazine* günümüzde hala savaş oyunları, güncel askerî meseleler ve askerî tarih alanında detaylı yazıların yayımlandığı popüler bir dergi olarak yayın hayatına devam etmektedir.¹²¹ Amerika'da bu hobi sivil bir kimliğe sahip olsa da, siviller için üretilen oyunlar sık sık askerî eğitim amacıyla da kullanılmış, birçok subay da kendi oyun tasarımlarını yaparak piyasaya sürmüştür.¹²² Yani bu sivil hobi Amerika'da profesyonel askerlerin dahliyle ve ilgisiyle daha da güçlenmiştir. Aynı şekilde bu hobi, profesyonel subayların meslekî hayatlarında savaş oyunlarından düzenli olarak istifade etme alışkanlığı kazanmalarına da yardımcı olmuştur.

İngiltere'de ise hobinin büyük kısmını, Wells'in temelini attığı minyatür figürlerle oynanan savaş oyunları oluşturmaktaydı. İkinci Dünya Savaşı gazisi Donald Featherstone tarafından yayımlanan *War Games* isimli kural seti İngiltere'de bir hayli popüler olmuştu. Featherstone da Amerikalı oyun tasarımcıları gibi kendi bültenini yayımlamaya başlayarak bu hobiyile ilgilenenler arasında bir iletişim kanalı oluşturmuştu. İngiltere'de ve Amerika'daki bu hobi kısa sürede diğer İngilizce konuşan ülkelere yayılmıştı. İngilizce konuşmayan ülkelerin ise çok azında bu oyunlar piyasaya çıkmış veya sadık bir takipçi kitlesi kazanabilmişti.¹²³

Günümüzde minyatür figürlerle oynanan savaş oyunlarında dünya lideri İngiltere'dir. Ülkedeki onlarca firmadan sadece biri olan *Games Workshop* isimli minyatür savaş oyunu firmasının 2015 yılındaki ihracat cirosu 125 milyon doları bulmuştur.¹²⁴ İletişim kanallarının artması sonucu bu hobi dünya genelinde, başta Avrupa olmak üzere birçok ülkeye yayılmıştır ancak maalesef Türkiye bu ülkeler arasında değildir. 2000'li yılların başında çok kısıtlı çevrelerde *Warhammer* gibi fantezi temalı minyatür savaş oyunları oynansa da bu faaliyet geniş çaplı bir hobi haline gelemediği gibi, fantezi temasının dışına pek çıkamamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı cepheleri ve hatta Türk İstiklal Harbi bile Amerikalı oyun tasarımcıları tarafından incelenip, modellenip, oyun haline getirilmiş ve hobi meraklıları tarafından ilgiyle karşılanmıştır. Ancak Türkiye'de bu oyunlardan haberdar olanların sayısı bir hayli azdır. Oynayanların sayısı ise daha da azdır.¹²⁵

¹²⁰ "Charles S. Roberts Award Charter", <https://charlieawards.wordpress.com/charter/> (Erişim Tarihi: 10.06.2020)

¹²¹ Palmer, *a.g.e.*, 19. Curry ve Perla, *a.g.e.*, bölüm 3.

¹²² Dunnigan, *a.g.e.*, 231-233.

¹²³ Caffrey Jr, *a.g.e.*, 86.

¹²⁴ Caffrey Jr, *a.g.e.*, 248.

¹²⁵ Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı cepheleri ve İstiklal Harbi hakkında piyasada mevcut oyunlardan bazıları: *Pursuit of Glory*, *Gallipoli 1915: Churchill's Greatest Gamble*, *Osmanli Harbi The Ottoman Fronts: 1914 to 1918*, *Ottoman Sunset: The Great War in the Near East 1914-1918*, *Suez 1916: The Ottomans Strike*, *Bloodbath at the Sakarya*, *Bir Büyük Türk Saldırı*.

1980'lerden itibaren kişisel bilgisayarların yaygınlaşması savaş oyunlarını dijital ortama taşımıştı. Dijital ortama aktarılan ilk oyunlar, önceleri fiziksel olarak oynanan kutu oyunları ve minyatür savaş oyunları olmuştu.¹²⁶ Masaüstü savaş oyunları endüstrisi hala aktif bir biçimde varlığını sürdürse de dünya üzerinde savaş oyunlarının ağırlık merkezi bilgisayar ortamına kaymıştır. Kendi başına bir hobi olan bilgisayar oyunları sektörü 2020 yılında dünya genelinde 34 milyar dolarlık bir ciro beklemektedir.¹²⁷ Bunun çok az bir kısmını gerçekçi savaş simülasyonlarının teşkil ettiğini söylemek pek de yanlış olmaz. Burada savaş simülasyonlarından kasıt, askerî kullanım amaçlı savaş oyunu geleneğini sürdüren ve ana akım oyun piyasasında görünürlüğü bir hayli düşük olan oyunlardır ki zaten bunların birçoğu dünya genelinde savunma bakanlıklarına eğitim amaçlı simülasyonlar tasarlayan firmalar tarafından üretilmektedir.

Günümüzde piyasadaki en gerçekçi savaş simülasyonlarından biri olan ve dünya üzerindeki güncel diplomatik gerilimleri düzenli olarak çatışma senaryosu haline getirip kullanıcılara sunan *Command: Modern Operations* isimli oyunu üreten *Warfare Sims* firması bu oyunun profesyonel eğitim amaçlı versiyonlarını geliştirmek üzere ABD, İngiltere, Almanya gibi ülkelerin savunma bakanlıklarıyla, savunma sanayii firmalarıyla ve bazı yükseköğrenim kurumlarıyla sözleşme yapmıştır.¹²⁸

Ancak oyunun piyasada genel erişime açık olan versiyonunun satış rakamları strateji oyunları arasında bile bir hayli düşüktür. Strateji oyunlarını sevenler arasında popüler olan İkinci Dünya Savaşı oyunu *Hearts of Iron IV*'ün sadece video oyunu platformu *Steam* üzerindeki kullanıcı sayısı hâlihazırda 2 milyondan fazlayken, *Command: Modern Operations*'ın kullanıcı sayısı 20,000'den daha azdır.¹²⁹ *Steam* üzerinde gün içinde en çok oynanan yüz oyun listesine *Hearts of Iron*, *Europa Universalis*, *Age of Empires*, *Civilization*, *Company of Heroes* veya *Total War* gibi strateji oyunları sık sık girse de, daha üst düzey gerçekçiliğe sahip savaş simülasyonlarının bu listeye girmeleri mümkün olmamaktadır.¹³⁰ Bu oyunların Türkiye'de ne surette oynandığı konusunda istatistikî bir veri mevcut değilse de, benzer bir eğilim sergilediği çıkarımında bulunulabilir. Hatta İngilizce yazılmış hacimli kural kitaplarına sık sık başvurmadan oynanması pek mümkün olmayan gerçekçi savaş simülasyonlarının Türkiye'de bilinirliğinin çok daha kısıtlı olduğunu söyleyebiliriz.

AKADEMİK FAALİYETLER VE SAVAŞ OYUNLARI

Profesyoneller tarafından oynanan savaş oyunlarının sivil eğlence sektöründe bir hobi şeklinde tezahür etmesi uzun vadede bu faaliyetin sivil akademiye girişinin de önünü açmıştır. Önceleri özellikle yöneylem araştırmalarında salt askerî ve siyasî amaçlarla kendisine yer bulan savaş oyunları, günümüzde başta savaş çalışmaları olmak üzere farklı akademik disiplinlerde eğitim ve araştırmaya yardımcı bir akademik faaliyet olarak kullanılmaya başlamıştır. King's College London'da Sosyal Bilimler ve Kamu Siyaseti Fakültesi bünyesinde bulunan Savunma Çalışmaları Okulu bünyesinde kurulan *Wargaming Network* sayesinde Savaş Çalışmaları ve Savunma Çalışmaları

¹²⁶ Peterson, *a.g.e.*, 25-28.

¹²⁷ Tom Wijman, "The World's 2.7 Billion Gamers Will Spend \$159.3 Billion on Games in 2020; The Market Will Surpass \$200 Billion by 2023", 8 Mayıs 2020, <https://newzoo.com/insights/articles/newzoo-games-market-numbers-revenues-and-audience-2020-2023/> (Erişim tarihi: 12.06.2020).

¹²⁸ "Command Professional Edition", https://www.warfaresims.com/?page_id=3822 (Erişim tarihi: 12.06.2020).

¹²⁹ "Hearts of Iron IV", <https://steamdb.info/app/394360/graphs/> (Erişim tarihi: 12.06.2020). "Command: Modern Operations", <https://steamdb.info/app/1076160/graphs/> (Erişim tarihi: 12.06.2020).

¹³⁰ "Steam and Game Stats", <https://store.steampowered.com/stats/> (Erişim tarihi: 10-15.06.2020).

bölmelerinin akademik faaliyetleri kapsamında icra ettikleri savaş oyunlarının koordinasyonu sağlanmıştır.¹³¹

Kanada Sosyal ve İnsanî Bilimler Araştırma Konseyi'nin fonuyla faaliyet gösteren *PAXsims* isimli internet sitesi savaş oyunlarının silahlı çatışmaya dair bilimsel çalışmalarda simülasyonlardan etkin biçimde faydalanılması hakkında yürütülen araştırmaları yayımlamaktadır.¹³² Madrid'deki Juan Carlos Üniversitesi'nde istihbarat lisansüstü programında savaş oyunlarından bir eğitim vasıtası olarak faydalanılmaktadır. İngiltere'deki Bath Spa Üniversitesi'nden Profesör John Curry öncülüğünde yürütülen *History of Wargaming Project* (Savaş Oyunları Tarihi Projesi) tarihten günümüze savaş oyunları hakkında unutulmaya yüz tutmuş literatürü gün yüzüne çıkarıp, bir araya getirmek için faaliyet göstermektedir.¹³³

King's College Savaş Çalışmaları bölümünde askerî tarih derslerinde savaş oyunlarının kullanılmasının öncülerinden olan Profesör Philip Sabin, akademik faaliyetlerde çoğunlukla piyasada mevcut hobi amaçlı oyunları ve hobi oyunlarının süreli yayınlar vasıtasıyla oluşturduğu literatürü kullandığını yazar. Bu faaliyeti profesyonel olarak icra eden kurumların oyun sistemleri yerine hobi oyunlarının kullanılmasının iki önemli avantajından bahsetmiştir. Bunlardan ilki bu oyunlara erişimin oldukça kolay olmasıdır. Diğer yandan, profesyonellerin oynadıkları oyunlar çoğunlukla hizmete özel gizlilik derecesine sahiptir. İkinci önemli avantajı ise hobi oyunlarının çoğunlukla geçmiş savaşları ele almasından ötürü askerî tarih alanında faydalanmak için daha müsait olmalarıdır.¹³⁴

Aslında küçük ölçekli hobi oyunları bile eğitim aracı olarak büyük faydalar sunabilmektedir. Oyun tasarımcılarının büyük kısmı askerî tarihle alakalı güncel literatürü ve dünyadaki askerî gelişmeleri yakından takip edip bunları oyunlarına yansıtmaktadırlar.¹³⁵ Sabin, bölümde sadece savaş oyunu oynatmanın yanında savaş oyunu tasarımı dersi de vermektedir. Askerî tarihteki herhangi bir askerî harekâtın, tarihte neticelendiği biçime yakın şekilde neticelenecek bir simülasyonunu tasarlamak, konunun derinlemesine öğrenilmesini sağlayacak oldukça verimli bir yöntemdir.¹³⁶

Profesör Sabin, savaş oyunlarının tarihte yaşanmış bir askerî harekât hakkında okuyup yazarken gözden kaçabilecek detayların göz önüne çıkmasına yaradığını söyler. Savaş oyunları harekâtın tarihte ne şekilde geliştiğinden ziyade, altında yatan dinamiklerle ilgilenir. Savaş oyunları sayesinde harekâtın kavranması için önem arz eden temel meseleler hakkındaki sorulara cevap aranabilir: Muharebe sahasının etrafındaki bölgenin stratejik ve siyasî coğrafyası nasıldı? Kuvvetlerin tertiplenmesi veya yığılması nasıldı ve başka türlü olabilir miydi? Muhasımların askerî ve siyasî hedefleri nelerdi? Kuvvetlerin miktarı ve niteliğinin yanında, moral, liderlik, kültür, istihbarat, lojistik, arazi, hava ve zaman faktörlerinin harekâta etkisi ne şekilde olmuştu? Harekâta farklı bir sonuç ortaya çıkabilir miydi, eğer çıkabilirse buna hangi etken sebep olabilirdi?¹³⁷

¹³¹ "Wargaming Network", <https://www.kcl.ac.uk/research/wargaming-network> (Erişim tarihi: 30.06.2020).

¹³² "About PAXsims", <https://paxsims.wordpress.com/about/> (Erişim tarihi: 30.06.2020).

¹³³ Mason, a.g.m., 95. History of Wargaming Project resmî sitesi için bkz. <http://www.wargaming.co/>

¹³⁴ Philip Sabin, *Simulating War: Studying Conflict Through Simulation Games* (Londra: Bloomsbury, 2012), Giriş.

¹³⁵ Stephen P. Glick ve L. Ian Charters, "War, Games and Military History", *Journal of Contemporary History* 18/4 (1983), 571.

¹³⁶ Caffrey Jr, a.g.e., 356.

¹³⁷ Philip Sabin, "Wargames as an Academic Instrument", (haz.) Harrigan ve Kirschenbaum, a.g.e., 424.

Bu şekilde ele alındığında savaş oyunlarının askerî tarihin incelenmesi konusunda sadece okuma yapılarak yahut derslikte anlatılanı dinleyerek kazanılacak kavrayıştan çok daha derin bir kavrayış sunma potansiyeli ortadadır. Bir askerî eğitim ve planlama aracı olarak kullanılan savaş oyunlarının uzun yıllar askerî tarihçiler tarafından görmezden gelinmesinin temel nedeni profesyonel savaş oyunlarının karmaşıklığı ve oynanması için çok sayıda kişiye ihtiyaç duyuluyor olmasıdır.¹³⁸ Ancak bu engel hobi amaçlı oyunların kullanılmasıyla aşılmış görünmektedir. Savaş oyunlarının eğitim maksatlı kullanımında yeni oyunların tasarlanması da akademik bir faaliyet olarak yürütüldüğü için, bu faaliyetleri yürüten eğitim kurumlarında hobi amaçlı oyunlara olan bağımlılığın da ileride tedricen azalacak olması muhtemeldir.

SONUÇ

Savaş oyunları, General Messenger'ın, İngiliz Savunma Bakanlığı'nın yayımladığı doktrinin önsözünde de dediği gibi bir kültür meselesidir. İngiliz doktrini, savaş oyunlarının kurum içinde bir kültür haline gelmesinin, askerî personelin kariyerlerinin başlarında savaş oyunları ile tanışmasıyla mümkün olabileceğini söyler.¹³⁹ Bu, asker veya sivil resmî kurumların tek başlarına ve sadece profesyonel faaliyetlerle yaşatabileceği bir kültür değildir. Dördüncü nesil savaşın çok yönlü karmaşık ortamını oyun salonlarında canlandırabilmek için disiplinlerarası bir yaklaşım elzemdir.

Savaş oyunlarını yoğun biçimde icra edip, bunlardan etkin biçimde faydalanan Batı'da savaş oyunu kültürünün tarihsel olarak üç ana dayanağı olduğu görülmektedir. Bu kültürün ilk dayanağı savaş oyunlarının asıl hedef kitlesi olan silahlı kuvvetler ve ulusal güvenlikten sorumlu diğer devlet kurumlarıdır. İkinci dayanak yöneylem araştırması, savaş çalışmaları, tarih, uluslararası ilişkiler, sosyal bilimler gibi alanlardaki uzmanlıklarını oyunlara yansıtan akademik çevrelerdir. Üçüncü dayanağı ise çoğunlukla askerî konulara meraklı sivillerin ayakta tuttuğu hobi kültürüdür. Bu üç unsur birbirleriyle ayrılmaz bir etkileşim içindedirler. Savaş oyunlarını alelade bir harbe hazırlık faaliyeti olan tatbikatlardan ayırıp, bir kültür haline getiren şey bu üç unsurun kesintisiz etkileşimidir. Aniden ortaya çıkan siyasî gelişmeler ve krizlerde Batılı ulusal güvenlik uzmanlarının önlerini görebilmek için öncelikle mevcut durumu ele alan bir savaş oyunu tertip etme yolunu seçmeleri veya subayların meslekî faaliyetler haricinde de kendi inisiyatifleriyle savaş oyunları oynamaları bahsettiğimiz bu kültürün bir tezahürüdür.

Bu üç unsurun etkileşimine rağmen, nihayetinde savaş oyunlarından faydalanacak asıl kurum silahlı kuvvetler ve stratejik seviyede karar alıcı konumunda bulunan diğer resmî kurumlardır. Tarihî sürece bakıldığında orduların savaş oyunlarını askerî eğitimde ve planlama faaliyetlerinde etkin bir şekilde kullanımı, personelin savaş oyunlarına şahsî ilgisine bağlı olduğu görülmektedir. Örneğin Prusya'da savaş oyunlarının kurum kültürünün bir parçası haline gelmesi ve fevkalade verimli bir biçimde kullanılması sadece Kral'ın veya genelkurmay başkanının tavsiyeleri veya yayımladığı emirler sayesinde olmamıştır. Moltke ve Prusya ordusundaki çoğu subay bu oyunlara şahsen ilgi gösterip bunu meslekî bir faaliyet gibi değil, bir subayın fizikî kondisyonunu dinç tutması için gerekli olan günlük beden egzersizleri gibi görmüşler ve komutanlık vasıflarını diri tutmaları için, herhangi bir talimata ihtiyaç duymadan düzenli olarak bu oyunları oynamışlardır. Daha da önemlisi bunu keyif alarak yapmışlardır. Görev yaptıkları birliklerin bünyesinde kurdukları

¹³⁸ Glick ve Charters, a.g.m., 569.

¹³⁹ Development, Concepts and Doctrine Center, a.g.e., 27.

kulüpler bunun en önemli örneğidir. Schlieffen'in Alman Genelkurmay Başkanı olduğu yıllarda, her Noel arifesinde karargâh personelinin evlerine hediye olarak harita üzerinde savaş oyunu şeklinde oynayıp çözmeleri için bir taktik mesele gönderdiği bilinmektedir.¹⁴⁰ Savaş oyunları bu sayede Alman Ordusu içinde köklü bir gelenek haline gelmiş ve bu gelenekten fayda sağlanmıştır. Savaş oyunlarından verim almayı başaran diğer ordularda da benzer süreçler yaşandığı muhakkaktır.

TSK yüz yıldan uzun bir süredir askerî eğitim ve harbe hazırlık faaliyetlerinde savaş oyunlarından faydalanmaktadır. Yerli kurumlar tarafından bu ihtiyaca yönelik çözümler üretilmekte, Harp Akademileri'nde oynanan müşterek savaş oyunlarına TSK dışındaki resmî kurumlardan sivil yetkililer de iştirak etmektedir. Buna rağmen, askerî yayınlarda uzun aralıklarla tek tük yer alan az sayıda çeviri yazı ve genel değerlendirme yazıları dışında savaş oyunlarına dair bir askerî literatür TSK içerisinde hiç gelişmediği görülmektedir. Konu hakkında yayımlanmış gizlilik dereceli askerî yayınlar bile bir hayli kısıtlıdır. Türkiye'de savaş oyunlarının bir kültürden çok, TSK'nın belli aralıklarla, farklı birlik seviyelerinde, büyük hazırlıkların ardından icra ettiği salt meslekî bir faaliyet olarak kaldığı anlaşılmaktadır. Bu konudaki Türkçe literatür çok kısıtlı olduğu için subayların büyük kısmı bu faaliyetin meslekî alandaki potansiyel faydalarından veya karmaşık bilgisayar yazılımlarına ihtiyaç duymadan daha basit yöntemlerle oynanabilecek savaş oyunlarından haberdar olamamaktadır. Bu sebeple ordu komutanlıklarının icra ettiği oyunlar veya daha alt seviyede karargâhların icra ettiği bilgisayar destekli tatbikatlar dışında savaş oyunlarından istifade edilememektedir.

Diğer yandan, savaş oyunlarını profesyonel askerî eğitimin bir parçası haline getiren ordular askerî okul öğrencilerini küçük birlik muharebelerini canlandıran simülasyonlarla tanıştırmakta, bu faaliyetin faydasını ve önemini kavramasını sağlamaktadır. Bu şekilde yetiştirilen subaylar savaş oyunlarını kendi meslek yaşamlarında düzenli bir biçimde ve çoğunlukla keyif alarak yaptıkları bir faaliyet olarak icra etmektedirler. Bunda şüphesiz savaş oyunlarının sivil ayağı olan hobi faaliyetlerinin de payı büyüktür. Muvazzaf askerlerin birçoğu hobi amaçlı savaş oyunları da oynamalarının yanında kendileri de hobi amaçlı oyunlar tasarlamaktadırlar. Savaş oyunlarının hobi ayağının Türkiye'de var olmamasının bu faaliyetin diğer alanlarda yerleşik bir kültür haline gelememesindeki etkisi yadsınamaz. Örneğin sivil kimlikle faaliyet gösteren stratejik araştırma merkezleri yahut enstitülerin güncel gelişmeleri güvenlik uzmanları katılımıyla savaş oyunları oynayarak tahlil ettikleri vaki değildir. Aynı eksiklik sivil akademide de kendisini gösterir.

Batılı akademik çevrelerde savaş oyunlarının en büyük müşterisi olan operasyonel askerî tarih, Türk akademisinde kendisine yeni yeni yer bulabilmektedirler. Savaş oyunlarından istifade eden diğer başlıca disiplin olan savaş çalışmaları ise Türk akademisinde oldukça yeni bir alandır. Türkiye'de bir savaş oyunu kültürü oluşacaksa bunun yolu öncelikle bu iki disiplinin sağlam bir şekilde akademiye yerleşmesinden ve savaş oyunlarını bir eğitim yöntemi olarak benimsemesinden geçmektedir. Savaş oyunu faaliyetlerinin akademi içinde icra edilmesiyle doğacak ilginin akademi dışında bir hobi olarak kendisini göstermesi kuvvetle muhtemeldir. Savaş oyunlarının harp okullarında eğitim öğretim faaliyetleri içine dâhil edilmesi de personelde bu faaliyete ve faydalarına dair bir farkındalık oluşturabilir. Savaş oyunlarından aktif biçimde faydalanan akademik çevrelerin ve savaş oyunlarını her seviyede düzenli olarak icra eden askerî personelin işbirliğiyle TSK'nın eğitim ve planlama kapasitesinin ve niteliğinin büyük oranda artırılması mümkün olabilecektir.

¹⁴⁰ Curry ve Perla, *a.g.e.*, bölüm 2.

Böylece dünya ordularının kurum kültürüne daha sağlam bir biçimde yerleşmesini arzu ettikleri savaş oyunu kültürü ülkemizde belki de ilk kez kendisini gerçek manasıyla gösterebilecektir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BCA, Kararlar Daire Başkanlığı (30-18-1-2), Kutu: 25 Gömlek: 6 Sıra: 12.

Telif Eserler

AAP-06 NATO Glossary of Terms and Definitions (Brüksel, NATO Standardization Office, 2019)

Akın, Mustafa, “Kara Kuvvetlerinde Simülasyon Sistemlerinin Eğitimdeki Rolü”, *Kara Kuvvetleri Dergisi* Sayı: 9 (Ocak 2004), 13-19.

Akkaya, Sabahattin, “MUHSİMLEM Komutanlığının Görev ve Fonksiyonları”, *Kara Kuvvetleri Dergisi* Sayı: 5 (Ocak 2003), 54-57.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Zabit ve Kumandanla Hasbihal*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.

Bucholz, Arden, *Moltke, Schlieffen and Prussian War Planning*. Oxford: Berg, 1991.

Caffrey Jr, Matthew B., *On Wargaming: How Wargames Have Shaped History and How They May Shape the Future*. Newport, Naval War College Center for Warfare Studies, 2019.

Clausewitz, Carl von, *Harp Üzerine*. Çev. H. Fahri Çeliker. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1991.

Creveld, Martin van, *Wargames: From Gladiators to Gigabytes*. New York: Cambridge University Press, 2013.

Curry, John, *Verdy's Free Kriegsspiel Including the Victorian Army's 1896 War Game*. Raleigh: Lulu.com, 2008.

Curry, John ve Perla, Peter, *Peter Perla's The Art of Wargaming: A Guide for Professionals and Hobbyists*. Raleigh: Lulu.com, 2012. (Epub versiyonu)

Curry, John, “Professional Wargaming: A Flawed but Useful Tool”, *Simulation and Gaming* (Nisan 2020), 1-20.

Development, Concepts and Doctrine Center, *Wargaming Handbook*. Swindon: Ministry of Defense, 2017.

Dukas, *İstanbul'un Fethi: Dukas Kroniği (1341-1462)*. Çev. V. Mirmiroğlu. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2012).

Dunnigan, James F., *The Complete Wargames Handbook*. New York: William Morrow, 1997.

EDOKYY 406-2 *Simülasyon Sistemleri ve Eğitimde Kullanılması*. Ankara: K.K. Basımevi ve Basılı Evrak Depo Müdürlüğü, 1997.

FM 6-0 *Commander and Staff Organization and Operations*. Washington D.C.: Headquarters, Department of Army, 2015.

Glantz, David M., *When Titans Clashed: How the Red Army Stopped Hitler*. Lawrence: University Press of Kansas, 2015

- Glick, Stephen P. ve Charters, L. Ian, “War, Games and Military History”, *Journal of Contemporary History* 18/4 (1983), 567-582.
- Greenberg, Abe, “An Outline of Wargaming”, *Naval War College Review* 34/5 (1981), 93-97.
- Griffith, Paddy, *Saprawling Wargames: Multiplayer Wargaming*. Raleigh: Lulu.com, 2009.
- Heistand, H. O. S. (çev.), “Foreign War Games”, *Selected Professional Papers Translated From European Military Publications*. Washington D.C.: Government Printing Office, 1898.
- Hızlı, Hürşit, “Simülasyon ve Kara Kuvvetlerinde Eğitim Maksatlı Simülasyon Uygulamaları”, *Kara Kuvvetleri Dergisi* Sayı: 45 (Temmuz 2014), 38-44.
- Hidemât-ı Seferiyye Nizamnâme-i Hümayunu*. İstanbul: Daire-i Askeriyye Matbaası, 1900.
- Hilgers, Philipp von, *War Games: A History of War on Paper*. Çev. Ross Benjamin. Cambridge, Mass: The MIT Press, 2012.
- Ibn Arabshah, Ahmed, *Tamerlane or Timur the Great Amir*. Çev. J. H. Sanders. Londra: Luzac & Co, 1936.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin ve diğerleri (haz.), *Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi, I. Cilt*. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2004.
- İskora, Muharrem Mazlum, *Harp Akademileri Tarihiçesi 1846-1965 (2 Cilt)*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1966.
- İskora, Muharrem Mazlum, *Türk Ordusu Kurmaylık (Erkanharbiye) Tarihiçesi*. Ankara: Harp Akademisi Matbaası, 1944.
- Kara Harp Akademisi Karargâh Subayı El Kitabı (Harekât Konuları)*. İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 2003.
- KKT 190-1 (B) Tatbikatların Sevke ve İdaresi*. Ankara: KK Basımevi ve Basılı Evrak Depo Müdürlüğü, 2010.
- Livermore, W. R., *The American Kriegsspiel. A Game for Practicing the Art of War Upon a Topographical Map*. Boston: Houghton, Mifflin and Company, 1882.
- Macdonnell, J. R., *The Tactical War Game: A Translation of General v. Verdy du Vernois' "Beitrag zum Kriegsspiel"*. Londra: William Clowes and Sons Limited, 1884.
- Mason, Roger C., “Wargaming: Its History and Future”, *The International Journal of Intelligence, Security, and Public Affairs*, 20/2 (2018), 77-101.
- Mehmed Nihad, *Zabitin Harb Çantası Üçüncü Cüz'ü*. İstanbul: Matbaa-i Askerî, 1925.
- Mert, Mahmut Sami, “Mecmua-i Fünûn-ı Askeriyye Dergisinin Analitik İncelemesi (1882-1914)”. Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2016.
- Moltke, Helmuth von, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*. Çev. Hayrullah Örs. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1969.
- Morgan, Thomas D., “Wargames: Training for War”, *Army History* No. 19 (Yaz 1991), 32-35.
- MS 76 (A) TSK Müşterek Askeri Terimler Sözlüğü*. Ankara: Genelkurmay Başkanlığı, 2011.

- Muldoon Jr, James P., “The Model United Nations Revisited”, *Simulation and Gaming* 26/1 (1995), 27-35.
- Murray, H. J. R., *A History of Chess*. Oxford: Clarendon Press, 1913.
- Murray, H. J. R., *A History of Board Games other than Chess*. Oxford: Clarendon Press, 1952.
- Muth, Jörg, *Command Culture: Officer Education in the U.S. Army and the German Armed Forces, 1901-1940, and the Consequences for World War II*. Denton: University of North Texas Press, 2011.
- Nail, “Sevkülceyi Harb Oyunu Yahud Harita Manevrası”, *Risâle-i Mevkute-i Bahriye* 2/6 (1916), 273-288.
- Ömer Kâmil, “Harb Oyunu”, *Mecmua-i Fünûn-ı Askeriyye* 3/13 (1883), 68-84.
- Özkurt, Fatih, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve Askerî Manevra ve Tatbikatlar (1909-1938)*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2017.
- Peterson, Jon, “A Game Out of All Proportions”, *Zones of Control*. Haz. Pat Harrigan ve Matthew G. Kirschenbaum Cambridge/Londra: The MIT Press, 2016.
- Nicholas Palmer, *The Comprehensive Guide to Board Wargaming*. Londra: Sphere Books, 1980.
- Reisswitz, B. von, *The von Reisswitz Kriegsspiel: The Prussian Army Wargame*. Çev. Bill Leeson. Londra, Too Fat Lardies, 2007.
- Sabin, Philip, “Wargames as an Academic Instrument”, *Zones of Control*. Haz. Pat Harrigan ve Matthew G. Kirschenbaum Cambridge/Londra: The MIT Press, 2016.
- Sabin, Philip, *Simulating War: Studying Conflict Through Simulation Games*. Londra: Bloomsbury, 2012. (Epub versiyonu)
- Sayre, Farrand, *Map Maneuvers and Tactical Rides*. Kansas: The Army Service Schools Press, 1910.
- Sloan, John F. ve diğerleri, *Soviet Style Wargames*. Washington, DC: Science Applications, 1986.
- Strategy, Concepts and Plans Directorate, *The Falklands Wargame*. Bethesda: US Army Concepts Analysis Agency, 1986.
- The Staff Officers' Handbook (Land) (SOHB (L))*. UK Ministry of Defense, 2013.
- Tschischwitz, Wilhelm von, *The von Tschischwitz Kriegsspiel 1862: The Prussian Army Wargame of 1862*. Çev. Bill Leeson. Londra, Too Fat Lardies, 2008.
- Vego, Milan, “German Wargaming”, *Naval War College Review* 65/4 (2012), 106-147.
- Wallach, Jehuda, *Bir Askerî Yardımın Anatomisi*. Çev. Fahri Çeliker. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1985.
- Weickmann, Christoph, *Neu-erfundenes Grosses Königs-Spiel*. Ulm: Balthasar Kühn, 1664.
- Wells, H. G., *Little Wars*. Londra: Frank Palmer, 1913.
- Wilson, Andrew, *Andrew Wilson's The Bomb and the Computer: The History of Professional Wargaming 1780-1968*. Haz. John Curry. Raleigh: Lulu.com, 2014. (Epub versiyonu)
- Yang, Lihui, An, Deming ve Parker, Jessica, *Handbook of Chinese Mythology*. Santa Barbara: ABC Clio, 2016.

Young, John, *A Brief History of Wargaming. Reprinted from Unpublished Notes of the Author*. Arlington, VA: Operations Research Office, Johns Hopkins University, 1956.

İnternet Kaynakları

“About PAXsims”, <https://paxsims.wordpress.com/about/> (Erişim tarihi: 30.06.2020).

“Charles S. Roberts Award Charter”, <https://charlieawards.wordpress.com/charter/> (Erişim Tarihi: 10.06.2020)

“Command: Modern Operations”, <https://steamdb.info/app/1076160/graphs/> (Erişim tarihi: 12.06.2020).

“Command Professional Edition”, https://www.warfaresims.com/?page_id=3822 (Erişim tarihi: 12.06.2020).

Connections USA. <https://connections-wargaming.com/>. (Erişim tarihi: 30.06.2020).

Connections UK. <http://www.professionalwargaming.co.uk>. (Erişim tarihi: 30.06.2020).

“Hearts of Iron IV”, <https://steamdb.info/app/394360/graphs/> (Erişim tarihi: 12.06.2020).

History of Wargaming Project. <http://www.wargaming.co/>. (Erişim tarihi: 30.06.2020).

“Memorandum for the Secretaries of the Military Departments”, 9 Şubat 2015, http://www.professionalwargaming.co.uk/WARGAMING_INNOVATION_9FEB2015.pdf (Erişim tarihi: 02.06.2020).

“Steam and Game Stats”, <https://store.steampowered.com/stats/> (Erişim tarihi: 10-15.06.2020).

“Wargaming Network”, <https://www.kcl.ac.uk/research/wargaming-network> (Erişim tarihi: 30.06.2020).

Wijman, Tom, “The World’s 2.7 Billion Gamers Will Spend \$159.3 Billion on Games in 2020; The Market Will Surpass \$200 Billion by 2023”, 8 Mayıs 2020, <https://newzoo.com/insights/articles/newzoo-games-market-numbers-revenues-and-audience-2020-2023/> (Erişim tarihi: 12.06.2020).

Rus Vilayetlerinde Mukim Müslümanların Osmanlı'nın Savaşa Girişine Tepkileri ve Çarlık Hükümetinin Aldığı Tedbirler (1914)

Reactions of Muslims Residing in Russian Provinces to the Ottoman's Entry into the War and the Measures Taken by the Tsarist Government (1914)

Tibet ABAK¹

[Araştırma Makalesi](#)

¹ Doktor - Rusya Bilimler,
Akademisi Şarkiyat Enstitüsü

[ORCID: 0000-0002-3714-5743](https://orcid.org/0000-0002-3714-5743)

**Sorumlu yazar/Corresponding
author:**

Tibet ABAK

E-posta/E-mail:

tibet.abak@gmail.com

Geliş tarihi/Received:

08 Eylül 2020

Revizyon talebi/Revision

Requested:

22 Eylül 2020

Son revizyon /Last revision:

28 Eylül 2020

Kabul tarihi/Accepted:

28 Eylül 2020

Atıf/Citation:

Abak, Tibet. "Rus Vilayetlerinde
Mukim Müslümanların
Osmanlı'nın Savaşa Girişine
Tepkileri ve Çarlık Hükümetinin
Aldığı Tedbirler (1914)". *Türk
Savaş Çalışmaları Dergisi* 1, no. 2
(2020): 150-169.

Özet

16. yüzyıldan bu yana Müslüman halklar aleyhine topraklarını genişleten Rusya, 20. yüzyıla gelindiğinde büyük bir Müslüman nüfusa sahipti. Ancak, Rusya Çarlığı'nda Müslümanlar hep güvenilmeyen bir unsur olmuşlardır. 19. yüzyıl sonu-20. yüzyıl başında ortaya çıkan Pan-İslamizm siyaseti bu güvenilmezliği daha da arttırmış, Müslüman Sorunu en çok tartışılan meselelerden biri olmuştur. Rusya Müslümanlarını siyasi ve askeri bir koz olarak gören İstanbul, İslam birliği propagandası yoluyla İran, Kafkasya ve Volga-Ural bölgesi ve Orta Asya'da Rus egemenliğini zayıflatmayı amaçlamaktaydı. Rus yetkililer ise, bu Pan-İslamist emellerin arkasında Almaya'yı görmekteydiler ve hep bir Osmanlı-Alman komposu beklemekteydiler. Bu durum Rus idarecileri, Müslüman nüfusu sürekli gözetim altında tutmaya ve İslami propagandaya karşı sert tedbirler almaya itmiştir. Bunun bir parçası olarak, Rusya Müslümanlarının halet-i ruhiyelerine dair vilayetlerden pek çok raporlar yazılmıştır. Çar'a bağlılık ilanlarına ve herhangi bir karışıklık çıkmamasına rağmen, bazı raporlar Müslümanlar arasında Osmanlı yanlısı eğilimlerin mevcut olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Rusya Çarlığı, Pan-İslamizm, Osmanlı-Rus ilişkileri, Rusya Müslümanları, Tatarlar

Abstract

Having expanded against Muslim communities and since the 16th century, Russia had a large population of Muslims by the 20th century. Muslims, however, were always considered to be an unreliable element by Russian authorities. The politics of Pan-Islamism which emerged at the end of 19-beginning of 20th centuries, further raised doubts with regards to Muslim population, making the Muslim Question one of the most discussed, topical issues in the empire. Considering the Russian Muslims as a political and military trump card, the Porte aimed to wreck the Russian domination in Iran, the Caucasus, Volga-Ural region and Central Asia via the propaganda of Islamic unity. Russian officials, in turn, presumed Germany behind these panislamist ambitions; and always expected an Ottoman-German plot. Such a view led Russian officials to keep the Muslim population under constant surveillance and to take drastic measures against Islamic agitation. Accordingly, many reports were sent from the provinces on Russian Muslims' state of mind. Despite the public declarations of loyalty to the Tsar and lack of any anti-Russian riot, some reports reveal the existence of pro-Ottoman tendencies among the Russian Muslims.

Key Words: The Russian Empire, Pan-İslamism, Ottoman-Russian Relations, Russian Muslims, Tatars

GİRİŞ

Rusya Müslümanlarının 1. Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu ile siyasi bağları sıkça ele alınan konulardan birisidir. Osmanlı-Rus ilişkileri tarihinin önemli problematiklerinden birini oluşturan bu konu, 19. yüzyıl sonu-20. yüzyıl başında İstanbul ile St. Petersburg¹ arasındaki siyasi ve askeri mücadelenin önemli bir yönünü anlamamızı sağlamaktadır: Propaganda savaşları. Engin topraklara yayılmış 20 milyonluk Müslüman nüfusu barındıran Rusya Çarlığı, Osmanlı İmparatorluğu'nun İttihad-ı İslam siyasetinin –Batılıların ve Rusların deyimiyle Pan-İslamizmin² en önemli hedeflerinden biriydi. Nitekim, 20. yüzyılın başından itibaren Rus yetkililer Pan-İslamizm³ ciddi bir tehdit olarak algılamış, bu tehdidi savuşturmak için önlemler almışlardır. Ancak, sadece askeri tedbirlerin Rusya Müslümanlarını devlete bağlaması beklenemezdi. İdari düzenlemeler yapılarak Müslümanların her tür siyasi, sosyal ve ekonomik faaliyetlerinin kontrol altına alınması, dini telkinler aracılığıyla vatanseverlik aşılınması ve karşı propaganda yapılması gerekmektedir.

Bu çalışmada Rusya Müslümanlarının, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş ve cihat ilanına verdikleri tepkiler ve Rus idarecilerin, Müslüman nüfusun devlete bağlılığını sağlamak için aldıkları önlemler incelenmiştir. Rus İçişleri Bakanlığı ve Yabancı İnançlar Ruhani İşler İdaresi Başkanlığının ilgili vilayetlerle yazışmaları esas alınarak, Rusya Müslümanlarının halet-i ruhiyesine ve Rus hükümetinin Müslümanlara yönelik politikasına dair çıkarımlarda bulunulmuştur. Konu, belgelere dayalı olarak ele alınırken dönemin koşulları ve insani faktörler göz önüne alınmış, tarihsel gerçekliğe uygun bir anlatı yaratılmaya çalışılmıştır.

RUSYA MÜSLÜMANLARININ YÖNETİMİ

Rusya Çarlığı'nda Müslüman nüfusun sayısı yaklaşık 20 milyonu (1897 sayımına göre toplam nüfusun %12'sini oluşturmaktaydılar). Büyük çoğunluğu Volga-Ural bölgesinde, Kırım, Türkistan ve Kafkasya'da yaşamaktaydılar.⁴ Bütün bu bölgeler 16. yüzyıldan 19. yüzyılın sonuna değin aşama aşama imparatorluk topraklarına katılmışlardır. Dolayısıyla, Çarlık yönetimi altında yaşayan Müslüman nüfusun sayısı devamlı olarak artış göstermiştir; bu da ele geçirilen yerlerde muntazam bir idarenin tesisini gerektirmiştir. Nitekim, 2. Katerina 1773'te yayınladığı buyrukle İslam'ı Rusya Çarlığı'nda izin verilen resmi dinlerden biri olarak tanımıştır; 1783 yılında Kırım'ın Rusya tarafından ilhakı sonrasında ise, Müslümanların dinsel hayatlarını düzenlemek üzere 2.

¹ 31 Ağustos 1914'ten itibaren Rus başkentinin adı Petrograd olarak değiştirilmiştir. Bu tarihten itibaren meydana gelen olaylarda Rus imparatorluk merkezi için Petrograd adı kullanılacaktır.

² Pan-İslamizm, ideolojik bir terim olarak 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupalı oryantalistler tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Aslında muğlak bir terimdir ve Pan-Slavizm, Pan-Germanizm gibi ideolojilerin muadili olarak kullanılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun, Asya ve Afrika'da Büyük Güçler tarafından sömürgeleştirilmiş Müslüman halkları İslam bayrağı altında birleştirme çabaları Batılılar tarafından Pan-İslamizm olarak tanımlanmıştır. Zamanla, Büyük Güçlerin tahakküm altında aldıkları Müslüman ülkelerdeki isyanlar da bu kapsamda değerlendirilmeye başlanmıştır. Osmanlılar ise 19. yüzyıldan itibaren İttihad-ı İslam terimini sıklıkla kullanmaya başlamışlardır. Bundan kasıt, tüm dünya Müslümanlarının Osmanlı Sultan-Halifesinin etrafında birleşmesidir. Teorik olarak zaten her zaman var olan İttihad-ı İslam'ı uygulamaya koyan 2. Abdulhamid olmuştur. Farklı söylemlerle iktidara gelse de, İttihat ve Terakki Partisi, 2. Abdulhamid'den İttihad-ı İslam siyasetini devralacak ve 1. Dünya Savaşında bu siyasete başvuracaktır. İttihad-ı İslam/Panislamizm terimlerinin ortaya çıkışı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Jacob M. Landau, *The Politics of Pan-Islam: Ideology and Organization* (Oxford: Clarendon Press, 1990), 1-4; Azmi Özcan, *Indian Muslims, the Ottomans and Britain (1877-1924)*, (Leiden; New York; Köln: Brill, 1997), 23-63.

³ Çalışmadaki anlatının temelini Rus hükümetinin Müslümanlara yönelik politikası oluşturduğundan, İttihad-ı İslam yerine Rusların Batılılardan aldıkları Pan-İslamizm terimi kullanılmıştır.

⁴ O. Yu. Kurnikin, "P. A. Stolpin i 'musulmanskiy vopros' v Rossiyskoy imperii", *İzvestiya Altayskovo gosudarstvennoyo universiteta*, No: 5: 103 (2018): 50-51.

Katerina tarafından bölgesel dini idareler kurulmuştur.⁵ Bunların kuruluşu ve düzenlenmesi sırasında yerel örf ve adetler dikkate alınmıştır. Zaman içerisinde, yeni toprakların katılmasıyla bazı idari değişiklikler yapılsa da, 2. Katerina'nın kurduğu sistem genel hatlarıyla devam etmiştir. 20. Yüzyılın başına gelindiğinde, bölgeler bazında en geniş yetkili İslami kurum olarak Orenburg Müslüman Ruhani Meclisini görmekteyiz. Başında Orenburg Müftüsünün bulunduğu bu meclis, Rusya içlerinde, Volga-Ural bölgesinde ve Sibirya'da 84 vilayet ve 5 bölgeden sorumluydu.⁶ Bunun dışında; Tavrida (Kırım), Kafkasya, Türkistan ve Bozkır vilayetlerinin kendi bölgesel dini idareleri vardı.⁷ Sözgelimi Tavrida Müftüsü, Kırım Tatarlarından sorumluydu; Kafkasya'da Şeyhülislam Şiilerin, Müftü ise Sünnilerin dini lideriydi. En tepede ise, bütün bu dini liderler Yabancı İnançlar Ruhani İşler İdaresi Başkanlığına bağlıydılar.⁸

Müslümanlar; Ukrainer ve Belaroslular hariç diğer tüm Rus olmayan halklar gibi “yabancı” kategorisinde değerlendirilmekteydiler 19. yüzyılın ikinci yarısında Müslüman halkların yaşadığı geniş toprakların ele geçirilmesi, merkezi idarenin Müslüman nüfusu kontrol edebilmesini zorlaştırmıştır. İmparatorluğun hızlı yayılması sonucu, Rus olmayan halklara yönelik kapsamlı ve tutarlı bir siyaset oluşturulması mümkün olmamıştır.⁹ Her ne kadar Çarlık rejimi, 2. Katerina döneminden bu yana süregelen dinsel politikayı, yani Müslüman halkların merkeze bağlı din adamları aracılığıyla yönetilmesi usulünü devam ettirse de,¹⁰ 20. yüzyılın başına gelindiğinde St. Petersburg'un, Müslüman nüfusa yönelik net bir politikası yoktu. Müslüman halklar arasında ciddi bir ayırım yapılmadığı da göze çarpmaktadır; Müslümanlık sıklıkla Tatarlıkla özdeşleştirilmekteydi. Bu algıda, 1860-70'lerdeki liberal reformlar sonucu -Volga bölgesindekiler başta olmak üzere- Tatarların düzenli olarak İslamiyet'e geçmeleri etkili olmuştur. Bu dönemde Ortodoks din adamları, İslamiyet'in yayılışını İstanbul'un bölgedeki propaganda faaliyetlerine bağlamaktaydılar;¹¹ sürekli olarak bunun St. Petersburg'un egemenliğine tehdit teşkil ettiğinin altı çizilmekteydi. Rusya'da zaten 1240-1480 yılları arasındaki Moğol/Altınorda hakimiyetinden kalma, Tatarları “barbar” addeden bir düşünsel miras mevcuttu.¹² 19. yüzyıldan itibaren buna Tatarların İslami propagandanın aleti olduklarına dair inanç da eklenmiştir. Buna ek olarak, Müslüman Tatar entelejensiyasının eğitim ve kültür faaliyetleri de St. Petersburg'u endişelendirecektir. 19. yüzyılın sonunda İsmail Gasprinskiy (Gaspıralı) tarafından başlatılan cedidcilik hareketi¹³ Tatar entelejensiyasında milli duyguların

⁵ *Orenburgskoe magomatanskoe dubovnoe sobranie i dubovnoe razvitiye tatarskovo naroda v posledney četverti XVIII-naçale XX vv.*, İ. K. Zagidullin (sost. i otv. ded.), L. F. Baybulatova, R. R. İshakov, (Kazan: AN RT: 2011), 3.

⁶ Age, s. 6.

⁷ Robert D. Crews, *For Prophet and Tsar: Islam and Empire in Russia and Central Asia*, (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2006) 359; Elena Campbell, “The Muslim Question in Late Imperial Russia”, *Russian Empire: Space, People, Power, 1700-1930*, Jane Burbank, Mark von Hagen, Anatoly Remnev, eds., (Bloomington: Indiana University Press, 2007), 328.

⁸ Hıristiyan Ortodokslar dışındaki dinsel cemaatlerin idaresinden sorumlu olan Yabancı İnançlar Ruhani İşler İdaresi, 1. Aleksander tarafından 1810 senesinde kurulmuş, 1832 yılında ise İçişleri Bakanlığının bünyesine alınmıştır. Bkz. E. A. Teryukova, “Departament duhovnih del inostrannih ispovedaniy i etnokonfessionalnaya politika Rossiyskovo gosudarstva (XVIII-naçalo XX v.)”, *Gosudarstvo, religiya, tserkon v Rossii i za rubejom*, No: 4 (2010): 205.

⁹ Agm, p. 320.

¹⁰ Robert D. Crews, *For Prophet and Tsar: Islam and Empire in Russia and Central Asia*, (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2006), 354-355.

¹¹ Elena Campbell, agm, p. 322.

¹² Bu dönem Rus kaynaklarında “Moğol-Tatar tahakkümü” olarak adlandırılmaktadır. Rusya'daki Moğol/Altınorda etkisi hakkın ayrıntılı bilgi için bkz: Charles J. Halperin, *Russia and the Golden Horde*, (Bloomington: Indiana University Press, 1985).

¹³ İsmail Gasprinskiy Müslüman Tatarların geri kalmışlıktan kurtulması, bilimsel, kültürel gelişimleri için Batı tarzında eğitimi savunmaktaydı. Geleneksel yöntemlerle sadece okuma-yazma ve din bilgisinin öğretildiği medrese eğitimine

yükselmesini sağlamıştır. Bu dönemde cedidcilerin en önemli tartışma forumu olan Tercüman gazetesi, “Dilde, fikirde, işte birlik” sloganı ve Müslümanları birleştirme çabalarıyla Rus yetkililer tarafından Rusya'daki ilk Pan-İslamist yayın organı olarak görülmüştür.¹⁴

PANİSLAMİZM VE RUSYA

Pan-İslamizm 2. Abdülhamid döneminden itibaren dış politikada temel meşruiyet kaynağı yapılmıştır. Dünyanın çeşitli yerlerindeki Müslüman halklar, Büyük Güçlerin egemenliği altına girdikçe, hilafet makamı vurgulanarak imparatorluğun jeopolitik önemi arttırılmaya çalışılmıştır.¹⁵ Osmanlı-Rus ilişkileri açısından bakıldığında ise, hilafet makamı İstanbul'un rakibine karşı kullanabileceği önemli bir silahtı.

Rusya'da Pan-İslamizmin muhtemel etkilerine ilk dikkat çeken idarecilerden biri Türkistan Genel Valisi Sergey M. Duhovskiy olmuştur. 1899-1900 yılları arasında Merkeze gönderdiği raporlarda, Batının Doğu ülkelerine yayılmasının İslam Dünyasını uyandırdığını ve tüm Müslümanların Pan-İslamizm sloganı altında birleşmesinin an meselesi olduğunu öne sürmüştür. Konuya sadece dini açıdan yaklaşanları eleştirerek, Müslüman Sorununun siyasi bir mesele olduğunu ve çözümü için genel bir plana ihtiyaç duyulduğunu iddia etmiştir.¹⁶ Duhovskiy'den sonra konuya en ciddi yaklaşan devlet adamlarından biri Piyotr A. Stolipin olmuştur. Stolipin'in 1906 senesinde önce İçişleri Bakanı olması, ardından da Başbakanlığa getirilmesiyle Müslüman-Tatar nüfusun St. Petersburg tarafından muhtemel bir iç tehdit olarak algılandığını ve bunun bertaraf edilmesine yönelik önlemlerin devlet içerisinde tartışıldığı görülmektedir.¹⁷ Sözgelimi, 1910 Ocağında İçişleri Bakanlığının himayesinde “Volga Bölgesindeki Müslüman-Tatar Etkisine Karşı Alınacak Önlemlerin Tartışılması” başlığıyla bir toplantı düzenlenmiştir. Bu toplantıya Yabancı İnançlar Ruhani İşler İdaresi Müdürü Aleksey N. Haruzin başkanlık yapmış, Eğitim Bakanlığı, Kutsal Sinod¹⁸ temsilcileri ile Kazan ve Viatka valileri katılmıştır.¹⁹ 1910 Aralığında ise Emniyet Müdürlüğü Özel Dairesi, Türk ve Rus Müslümanlar arasında İslam birliği kurmak amacıyla Pan-İslamist propaganda yapanlar olduğunu belirterek, vilayetlerden gerekli önlemlerin alınmasını talep etmiştir. Emniyet Müdürlüğü'ne göre Pan-İslamist fikirler basın, hayırsever cemiyetler ve din adamlarının görev yaptığı eğitim-kültür kurumları aracılığıyla yayılmaktaydılar.²⁰ Böylece, Pan-İslamist propagandaya dair fikir teatileri 1. Dünya Savaşı başlayana değin devam etmiştir. En geniş katılımlı toplantılardan birisi ise 1914 senesinde düzenlenmiştir. Başkanlığını İçişleri Bakan

karşı çıkmıştır. Ona göre mektepler medreselerden ayrılmalı, ilkokulların özel öğretmenleri olmalı, okuma-yazmanın yanında doğa bilimleri ve sosyal bilgiler de öğretilmeliydi; ayrıca, kızlar için de okullar açılmalıydı. Gasprinskiy, usul-i cedid ile eğitim yapan ilk okulu 1884'te Bahçesaray'da açmıştır. Gerek çıkardığı Tercüman gazetesinde yaptığı yayınlar, gerekse ülke içindeki seyahatleri, düzenlediği toplantılar vs. ile cedidcilik hareketini tüm Müslümanlar arasında yaymaya çalışmıştır. Bkz. Mustafa Tuna, *Imperial Russia's Muslims: Islam, Empire, and European Modernity, 1788-1914*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2015), 163

¹⁴ O. N. Seyutkina; Yu. N. Guseva, “Panislamizm i panturkizm v osmislenii rossiyskih činovnikov (naçalo XX veka)”, *Novyy istoričeskiy vestnik*, No: 2 (2019): 23.

¹⁵ Michael A. Reynolds, *Shattering Empires*, (New York: Cambridge University Press, 2011), 82.

¹⁶ Elena Campbell, agm, p. 325.

¹⁷ Kurnikin, agm, s. 52-53; Stolipin'in bu tutumu Müslümanlara özgü bir durum değildir. Stolipin tüm farklı etnik, dinsel gruplara karşı sert, baskıcı bir siyaset izlemiştir. Sözgelimi Ermeniler için bkz. Michael A. Reynolds, age, p. 71.

¹⁸ Tüm Rusya'daki Ortodoks kiliselerinin idare edildiği, devlet denetimindeki üst yapı.

¹⁹ Elena Campbell, *The Muslim Question and Russian Imperial Governance*, (Bloomington: Indiana University Press, 2015), 181-182.

²⁰ O. N. Seyutkina; Yu. N. Guseva, “Panislamizm i panturkizm v osmislenii rossiyskih činovnikov (naçalo XX veka)”, *Novyy istoričeskiy vestnik*, No: 2 (2019): 26.

Yardımcısı İ. M. Zolotarev'in yaptığı bu toplantıya Eğitim ve Savaş Bakanlıkları ile Kutsal Sinod'un ve Müslüman nüfusun yoğun olarak yaşadığı vilayetlerin valileri katılmıştır. Volga Tatarlarının dinsel-millî eğilimlerinin tartışıldığı bu toplantıda, imparatorlukta Müslüman Sorunu ve Pan-İslamizm Tatarlıkla özdeşleştirilmiştir. Volga bölgesinde meskun Tatarların kendi dinlerini ve kültürlerini komşu halklar arasında yaymaya çalıştıkları iddia edilmiş ve buna yönelik alınacak önlemler tartışılmıştır.²¹ Bu dönemde Emniyet Müdürlüğü'nün çıkarımlarına uygun bir şekilde, ülke içindeki ve dışındaki Müslüman hayırsever cemiyetlerinin ve Tatarca basılan yayınların sürekli takip edildiği görülmektedir; Müslümanların her tür toplumsal faaliyetlerine şüpheyle bakılmaktadır.²²

Şunu belirtmek gerekir ki, Müslüman Sorunuyla iç içe geçen Pan-İslamizm tehlikesinin nasıl önlenileceği konusunda St. Petersburg'ta bir fikir birliği yoktu. Rusya'nın çok geniş topraklara yayılmış olması ve dış politikadaki kırılganlıkları alınacak tedbirler konusunda fikir ayrılıklarına yol açmaktaydı. Maliye Bakanı Sergey Yu. Witte, Müslüman Sorununun bir tehdit olarak varlığını kabul etmekle beraber, bunun Rus dış politikasından ayrı düşünülemeyecek bir konu olduğunu söylüyordu. Müslüman nüfusa yönelik sert ve askeri tedbirler alınmasının İslam dünyasında Rusya karşıtlığına yol açarak ülkenin Yakındoğu ve Orta Asya'daki konumunu tehlikeye atabileceğini ileri sürmüştür.²³ Şunu ifade etmek gerekir ki, Witte'nin görüşleri belli bir temele dayanmaktadır. Bilindiği üzere, Rusya uzun yıllar İngiltere ile Asya'da bir güç mücadelesi içerisinde olmuştur. "Büyük Oyun" adı verilen bu mücadele bir uzlaşmayla sona ermiştir. 1905 yılında Port Artur'da Japonya'ya karşı alınan yenilgi sonrası içte çalkantılı bir siyasi sürece giren,²⁴ dışta ise askeri prestiji zedelenen St. Petersburg, sükunet arzu etmekteydi. Nitekim, 1907 senesinde imzalanan Rus-İngiliz antlaşmasıyla İran, Afganistan ve Tibet'te nüfuz alanları paylaşımı yapılmıştır. Bundan sonra Rusya'nın bölgedeki amacı Orta Asya'da halihazırda elde ettiği kazanımları sürdürmek olacaktır. Ancak, şunu ifade etmek gerekir ki, İran ve Afganistan'la sınırdaş bu Müslüman topraklar, İstanbul için elverişli bir hedefti. Nitekim, 8 Ağustos 1913'te Savaş Bakanı Vladimir A. Suhomlinov'un Dışişleri Bakanı Sergey D. Sazonov'a gönderdiği mektupta Türkistan'daki kritik durum ele alınmıştır. Son zamanlarda Osmanlı ülkesinden pek çok şahsın farklı bahanelerle Türkistan'a geldikleri belirtilerek, Buhara ve Hive'deki Panislamist faaliyetlerin takip edilmesi istenmiştir.²⁵

Yakındoğu'da ise St. Petersburg en önemli rakibi olarak Berlin'i görmekteydi. Bilhassa, Berlin'in Müslümanların koruyucusu rolünü oynamaya çalışması Rus yetkilileri endişelendirmekteydi. 20. yüzyılın başından itibaren Rus devlet yazışmalarında Pan-İslamist siyasetin müsebbibi olarak sıkça Almanya'nın adı geçmektedir. Berlin, Pan-İslamist ideolojinin arkasındaki asıl planlayıcı addedilmiştir. Özellikle Rus basınında Pan-İslamizmin İslam ile bir alakası olmadığı, bunun Rusya'yı zayıflatmak amacıyla Almanlar tarafından üretilmiş suni bir ideoloji olduğu düşüncesi işlenmiştir.²⁶ Osmanlı ülkesinde Türkçülük akımının güçlenmesi ve bunun özellikle Rusya'dan göç etmiş Tatar entelektüeller vasıtasıyla gerçekleşmesi, Pan-İslamizmin yanına bir de Pan-Türkizm "tehdidinin" eklenmesine yol açmıştır. Ancak, Rusya Müslümanları arasında

²¹ Elena Campbell, "The Muslim Question in Late Imperial Russia", *Russian Empire: Space, People, Power, 1700-1930*, Jane Burbank, Mark von Hagen, Anatoly Remnev, eds., (Bloomington: Indiana University Press, 2007), 339.

²² O. N. Seyutkina; Yu. N. Guseva, agm, s. 24-25.

²³ Elena Campbell, "The Muslim Question in Late Imperial Russia", p. 325.

²⁴ Landau, Rusya'nın Japonya karşısında aldığı yenilginin, Müslümanları Doğulu bir devletin Hıristiyan Avrupa devletini yenebileceğine ikna ettiğini ileri sürmektedir. Bkz. Jacob M. Landau, age, p. 146.

²⁵ O. N. Seyutkina; Yu. N. Guseva, agm, s. 29.

²⁶ Agm, s. 26.

Pan-Türkizm veya Türkçülük, Pan-İslamizm ile özdeşleştirilmiş, birbirine rakip değil, fakat tamamlayıcı ideolojiler olarak görülmüşlerdir. Landau'nun dediği üzere İslam, Rusya ve İran'daki tüm Türkleri birbirine bağlayan kültürel çimento olduğundan Pan-Türkizm, Pan-İslamizme eklenmiştir.²⁷ Rus yetkililer de iki kavramı sıklıkla aynı anlamda kullanmışlardır. Bu durum zaman zaman kavramsal karmaşaya da yol açmıştır. Sözcüğü Stolipin, pantürkizmi, panislamizme geçişte bir aşama olarak tanımlamıştır.²⁸

Ruslara göre Pan-İslamizmin ilk askeri hedefi İran ve Kafkasya idi. Rusya'nın Yakındoğu'da Osmanlı'ya karşı en önemli askeri ve istihbarat üsleri olan bu iki bölgede farklı etnik gruplara mensup pek çok Müslüman yaşamaktaydı. Rus yetkililer, özellikle Balkan Savaşlarındaki kayıpların ardından İstanbul'un bu bölgelerde yayılmaya çalışacağını düşünüyorlardı. Rusya'nın İstanbul Elçisi Nikolay V. Çarıkov, Dışişleri Bakanı Sazonov'a yazdığı mektubunda Osmanlı'nın Balkanlardan atılmasının aksi bir etki yapacağını, Anadolu'ya sıkışmış bir Osmanlı'nın Kafkasya ve İran topraklarına doğrudan etki eden Pan-İslamist, askeri bir devlete dönüşeceğini iddia etmiştir.²⁹ Bu çerçevede İstanbul'un, Müslüman toplulukları Rus idarecilere karşı isyana kışkırtacağı düşünülmekteydi.³⁰ St. Petersburg bu öngörüsünde haksız da sayılmazdı. Osmanlı devlet adamları, cihat ilanı ile komşu Müslüman halkları seferber edebileceklerini düşünmekteydiler. Sözcüğü Enver Paşa, Bağdat'taki 4. Ordu Kumandanı Cavid Paşa'ya gönderdiği yazıda, savaş durumunda İran'da Rus ve İngiliz egemenliği altındaki Müslümanları isyana teşvik etmenin kesinlikle uygun bir hamle olacağını söylemiştir.³¹ Aynı dönemde, İttihat ve Terakki hükümeti, Rusya'daki Osmanlı elçiliklerine sözde ticari ateşe olarak istihbarat görevlileri yerleştirmiş ve bu görevliler kendi bölgelerindeki Müslüman nüfusla toplantılar yaparak, onları Rusya'ya karşı birleşmeye teşvik etmişler, hatta silahlandırmışlardır.³² İran Azerbaycanı ve Kafkasya en aktif faaliyet yürüttükleri sahalar olmuştur. Savaş öncesi Rus askeri raporları, pek çok Osmanlı subayının ve "provokatör"ünün bölgede Rusya aleyhine propaganda yaptıkları için sınırdışı edildiklerini göstermektedir.³³ Bunun yanında, bölgedeki nüfuzlu bazı Kürt aşiretleri askeri açıdan önemli yerel güçlerdi. İstanbul, "din kardeşi" olarak Kürt aşiretleriyle yakın işbirliği içerisindeydi ve onları çıkması muhtemel savaşta St. Petersburg'a karşı kullanmayı amaçlıyordu.³⁴ Ancak, elbette İstanbul'un faaliyetleri tek taraflı değildi, bölgedeki güç mücadelesinin bir parçasıydı. Savaş öncesi Rus hükümeti de Kafkasya'daki ve Osmanlı ülkesindeki Ermeni komitacılarını silahlandırarak, onlardan gönüllü birlikler oluşturmaktaydı.³⁵

²⁷ Jacob M. Landau, age, p. 144.

²⁸ O. Yu. Kurnikin, agm, s. 54.

²⁹ *Mejdunarodnie otnoşeniya v epohu imperiazma. Dokumenti iz arhivov Tsarskovo i Vremennovo pravitelstv 1878-1917 gg.*, Pod. red. L. A. Teleşevoy, 1900-1913 gg., Seriya 2, T. 19, (Moskva;Leningrad: Gosudarstvennoe izdatelstvo političeskoj literaturı, 1938), 359.

³⁰ *Voenna-geografičeskoe i statističeskoe opisanie Kavkazskovo voennovo okruga-Kavkazsko-Persidskij raion*, Sostavitel: Andrievskiy, (Tiflis: Ştab Kavkazskovo voennovo okruga, 1908), 65; *Vsepoddannejsi očet za vosem let upravljeniya Kavkazom General-Adjutanta Grafa Vorontsova-Daşkova*, (S. Peterburg: Gosudarstvennaya Tipografiya, 1913), 9-10.

³¹ Mustafa Aksakal, "Holy War Made in Germany? Ottoman Origins of the 1914 Jihad", *War in History*, No: 18:2 (2011): 196.

³² Michael A. Reynolds, age, p. 85-86; Sean McMeekin, *The Russian Origins of the First World War*, (Cambridge; MA; London: The Belknap Press of Harvard Press, 2011), 159.

³³ Michael A. Reynolds, age, p. 87.

³⁴ Sık sık Babıali'nin İran'daki Kürt aşiretlerini silahlandırdığına dair bilgiler gelmekteydi. RGVIA, F. 2000, Opis 1, D. 3860, İstihbarat Raporu, 18 Kasım 1914, l. 274.

³⁵ RGVIA, F. 2000, Opis 1, D. 3851, Kafkasya Askeri Bölgesi Karargahı Kumandanından Genelkurmay Başkanlığı Levazım Dairesi Başkanına, Tiflis, 22 Ağustos 1914, l. 10-11.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞININ BAŞINDA MÜSLÜMANLARIN PETROGRAD'A BAĞLILIKLARI

Yukarıda anlatılanlara paralel olarak denilebilir ki, Rus Yetkililer, 1. Dünya Savaşı öncesi Müslümanların durumunu hukuki veya sosyo-ekonomik bir mesele olmaktan çok siyasi bir mesele, bir güvenlik sorunu addetmişlerdir. Bu dönemle ilgili olarak Campbell şöyle demektedir: “Alaşılmadık ‘Müslümanlar’ sözcüğü kendi içerisinde Ruslar için potansiyel bir tehlike taşımaktaydı”.³⁶ İçişleri Bakanlığının ve Yabancı İnançlar Ruhani İşler İdaresinin konuya dair yazışmalarında ön plana çıkan husus, Rusya Müslümanlarının devletle olan ilişkileri, siyasi eğilimleri ve vatanlarına bağlılıkları olmuştur. Yazışmalardan ve raporlardan anlaşıldığı üzere Petrograd'ın en büyük endişesi Osmanlı kaynaklı Pan-İslamist propagandanın taraftar kazanmasıdır; 20. yüzyılın başından itibaren sürekli bunu önlemeye yönelik adımlar atılmıştır. Mevcut düzenin korunması, Müslümanlar arasında herhangi bir karışıklık çıkmaması temel amaçtır. Tabii, dinsel ve kültürel farklılıklar sebebiyle Rus idarecilerin Müslüman tebaanın halet-i ruhiyesini doğrudan öğrenmesi belli zorluklar barındırmaktaydı. Herşeyden önce, -bazı raporların da gösterdiği gibi- Müslümanların siyasi konularda hakiki fikirlerini açığa vurdukları şüpheliydi. İşte, bu noktada müftüler ve imamlar devreye girmektedirler; devletin Müslüman tebaa ile ilişkisinde bir yandan aracı, öte yandan da “zararlı etkileri” önlemek için karşı-propaganda aleti olmuşlardır.

Bu dönemde Orenburg Müftüsü ve aynı zamanda Orenburg Müslüman Ruhani Meclisi Başkanı Muhammedyar Sultanov idi. Devlet tarafından 1886 yılında bu göreve atanmış eski bir bürokrattı.³⁷ Bu vesileyle, farklı bir sorun daha ortaya çıkmaktadır: söz konusu din adamları ne kadar devleti desteklemekteydiler? Rus devlet adamlarının bu soruya verecekleri yanıt da muhtemelen güvensizlik barındırırdı, zira pek çok Müslüman din adamının Osmanlı yanlısı/Rus karşıtı eğilimleri olduğu tespit edilmiştir. Buna karşı harekete geçen, öncelikle din adamlarını kontrol altına almayı amaçlayan Petrograd, 1911 yılının başından itibaren ülkenin çeşitli yerlerindeki pek çok imamı görevden uzaklaştırmış, hatta sürgüne göndermiştir. 25 Ağustos 1914 tarihli, İçişleri Bakanlığının özel görevlisinin Yabancı İnançlar Ruhani İşler İdaresi Başkanlığına gönderdiği rapora göre Orenburg, Kazan, Vyatski, Tavrida, Kutaisi, Perm, Astrahan, Tomsk ve Bakü vilayetlerinden on üç imam, siyasi sebeplerle (“Pan-İslamist fikirler yayma”, “Rusya karşıtı ve Müslümanları isyana kıskırtan yayınlar dağıtma”, “Osmanlı ordusu için bağış toplama” vs.) görevlerinden uzaklaştırılmış ve cezalar almışlardır.³⁸ Bunun yanında, Kars bölgesinde Osmanlı tebaasından olduğu için almış sekiz, dini eğitimini başka bir ülkede (Osmanlı İmparatorluğu'nda veya İran'da) aldığı için kırk sekiz din adamı şüphelenilerek, görevinden alınmıştır.³⁹

Şunu da ifade etmemiz gerekir ki, Müslüman Sorunu sadece cephe gerisini ilgilendiren bir husus değildi. 1. Dünya Savaşının başlamasıyla birlikte yüzbinlerce Müslüman, Rus ordusunun saflarına çağırılmıştır. Kanunlar gereği Kafkasya Müslümanları ile Volga-Ural bölgesindeki Tatarlar ve Başkurtlar zorunlu askerliğe tabiydiler. Bunların içinde en kalabalık grup ise Tatarlar olmuştur.

³⁶ Elena Campbell, “The Muslim Question in Late Imperial Russia”, p. 324.

³⁷ Orenburg Müslüman Ruhani Meclisi'nin üyeleri hükümet yetkililerince atanmaktaydılar. Sıklıkla dini eğitim almamış kişilerden oluşmaktaydılar. Sultanov da eski bir bürokrattı. Bkz. L. R. Gabdrifikova; H. M. Abdullin, *Tatar v godı Pervoy mirovoy voyny (1914-1918 gg.)*, (Kazan:İnstitut istorii im. Ş. Marcani AN RT, 2015), 195.

³⁸ RGIA, Fond 821, Opis 133, Delo 603, 1 Ocak 1911 Tarihinden İtibaren Farklı Vilayetlerde İdari ve Disiplin Cezaları Alan Mollaların (Din adamları –T. A.) Listesi, l. 9-19.

³⁹ RGIA, Fond 821, Opis 133, Delo 603, 1 Ocak 1911 Tarihinden İtibaren Farklı Vilayetlerde İdari ve Disiplin Cezaları Alan Mollaların (Din adamları –T. A.) Listesi, l. 19.

Nitekim, Müslüman Rus askerleri arasında en fazla düşmana tutsak düşenler de yine Volga-Ural bölgesi Tatarlarıdır.⁴⁰ “Zakavkazskaya reč” gazetesine göre 1915 sonu-1916 başında Rus ordusundaki Müslüman erlerin toplam sayısı altıyüz bin kadardı; Müslüman subayların sayısı ise “Novoe vremya” gazetesine göre üç binden fazlaydı; ayrıca, cephede imamlar da görevlendirilmiştir.⁴¹ Dolayısıyla, Müslümanlar Rus ordusunun önemli bir kısmını teşkil etmekteydiler. Büyük çoğunluğu Batı cephesinde görevlendirilmişti; ancak ülke içindeki herhangi bir huzursuzluk, bu devirde çok yaygın olan söylentiler vasıtasıyla cepheyi de etkileyebilirdi. Sadece Orta Asya'daki Müslümanların askerlik yükümlülükleri yoktu ve cepheden çok uzaktaydılar, fakat savaş süresince en riskli bölgelerden birisi Türkistan olacaktır.⁴²

Rusya'nın 1. Dünya Savaşına girmesi sonrası, başta Tatarlar olmak üzere Müslüman nüfusun seferberlik ilanına nasıl tepki verdiği ve savaş ilanını nasıl karşıladığı hakkında söz konusu nüfusun yoğun yaşadığı vilayetlerden merkeze raporlar gitmiştir. Bu raporların hemen hepsinde ortak olan hususlar vardır. Öncelikle, Müslümanların savaşa olan tepkilerinin Rus nüfustan hiç farklı olmadığı, vatanseverlik duygularının yükseldiği, camide zafer duaları okunduğu, vatansever gösterilere katıldıkları vurgulanmıştır.⁴³ Bilhassa Tavrida Valisinin Kırım Tatarlarına dair çizdiği resim idealdir. Toplumun tüm katmanlarının vatanseverliklerini açıkça ortaya koyduklarını bildiren vali, Bahçesaray'da yapılan gösterinin o zamana kadarki en büyüklerinden birisi olduğunu iddia etmiştir.⁴⁴ Farklı Tatar grupların, aralarında temsilciler toplayarak devlete bağlılıklarını bildirmek amacıyla kendisini ziyaret ettiklerini yazan vali, Kırım'daki durumun elli yıl öncesine göre çok daha iyi olduğunu söylemiştir.⁴⁵

Savaşın başında devlete olan bağlılığı ölçmenin diğer bir önemli yolu ise hayırseverlikti. Yaralı, hasta askerlere ve asker ailelerine yapılan yardımlar teşvik edilmiş, yardımın boyutlarına göre belli bir bölgenin savaşı nasıl algıladığına dair yorumlar yapılmıştır. Bu hususta din adamları da seferber edilmişlerdir. Sözgelimi, Sadık İmankulov adlı bir imam, Kazan'da çıkan Yulduz gazetesinde⁴⁶ bir makale yayınlarak Müslümanları bağış yapmaya çağırmıştır. Kazan'da Müslümanlar tarafından inşa edilmekte olan hastanenin yardım yapılacak en uygun yer olduğunu söyleyen İmankulov, böylelikle vatana olan bağlılığın kanıtlanacağını iddia etmiştir.⁴⁷ Benzer açıklamalar tüm camilerdeki imamlar tarafından da yapılmış, hayırseverliğin önemi konusunda

⁴⁰ Dilyara Usmanova, “Rossiyskie musulmane i propaganda v gody Pervoy mirovoy voyny (1914-1916 gg.)”, *Acta Slavica Iaponica*, No: 37 (2016): 76.

⁴¹ Andrey K. Tihonov; Tatyana M. Golubkina, “Musulmane Srednevo Povoljya i Pervaya mirovaya voyna”, *Pervay mirovaya voyna v istorii Rossijskoy natsii*, pod red. O. A. Sukhovoy, O. V. Yagova, (Penza: İzdatel'stvo PGU, 2014): 170; L. R. Gabdrifikova; H. M. Abdullin, agm, s. 180.

⁴² Dilyara Usmanova, agm, s. 75.

⁴³ RGİA, Fond 821, Opis 133, Delo 603, Tavrida Valisinden Yabancı İnançlar Ruhani İşler İdaresi Başkanı Evgeniy Vasilyeviç Menkin'e, 22 Eylül 1914, l. 28; RGİA, Fond 821, Opis 133, Delo 603, Astrahan Valisinden Yabancı İnançlar Ruhani İşler İdaresi Başkanı Evgeniy Vasilyeviç Menkin'e, 02 Ekim 1914, l. 31-32 ob.; RGİA, Fond 821, Opis 133, Delo 603, Penza Valisinden Yabancı İnançlar Ruhani İşler İdaresi Başkanı Evgeniy Vasilyeviç Menkin'e, 15 Ekim 1914, l. 35.

⁴⁴ RGİA, Fond 821, Opis 133, Delo 603, Tavrida Valisinden Yabancı İnançlar Ruhani İşler İdaresi Başkanı Evgeniy Vasilyeviç Menkin'e, 22 Eylül 1914, l. 28 ob.

⁴⁵ RGİA, Fond 821, Opis 133, Delo 603, Tavrida Valisinden Yabancı İnançlar Ruhani İşler İdaresi Başkanı Evgeniy Vasilyeviç Menkin'e, 22 Eylül 1914, l. 29-29 ob.

⁴⁶ Yulduz gazetesini editörü A. Maksudi Müslüman yardım komitelerinde aktif bir şekilde çalışmaktaydı. Bkz. L. R. Gabdrifikova; H. M. Abdullin, agm, s. 184.

⁴⁷ RGİA, Fond 821, Opis 133, Delo 603, Kazan'daki Tatar Gazetesi Yulduz'da Çıkan Makalenin Çevirisi, 4 Ekim 1914, l. 91 ob.

vaazlar verilmiştir. Genellikle hemen namazdan sonra bağışlar toplanmıştır.⁴⁸ Ayrıca, farklı şehirlerde ve köylerde kurulmuş olan Müslüman hayırsever cemiyetleri de yardım seferberliğine katılmışlardır. Sözgelimi Orenburg Müslüman Hayırsever Cemiyeti 24 Temmuz 1914'ten itibaren yaralı askerler ve ordu için bağış göndermeye başlamıştır; başkentte dahi yaralılara ve asker ailelerine yardım amacıyla bir cemiyet kurulmuştur.⁴⁹ Hatta, ironik bir şekilde Kızıl Haç için bile bağışlar kabul edilmiştir. Nihayetinde, 1914 yılının sonuna kadar yaklaşık 19 bin ruble toplanmıştır; 1915 Şubatına kadar ise yaklaşık 12 bin ruble daha toplanacaktır.⁵⁰ Rus valiler bu tür propaganda faaliyetlerini ve toplanan yardımları aynı zamanda kendi başarıları olarak sunmaktaydılar. Bu nedenle, Müslümanların bağlılıklarını göstermelerine raporlarda ayrıntılı şekilde yer verilmiştir. Genel olarak, Usmanov'un dediği üzere etnik ve dinsel kimlikler devlete bağlılığın ölçülmesinde belirleyici kabul edildikleri için bu tür raporlara ihtiyaç duyulmuş ve Müslüman kitleler sürekli takip edilmişlerdir.⁵¹

Müftü ve imamlar, vermiş oldukları vaazlarda Rusya'da yaşayan Müslümanların ülkenin eşit vatandaşları olduklarını, vatani korumanın İslam inancı gereği kutsal görevleri olduğunu vurgulamışlardır. Orenburg Müftüsü kendine bağlı din adamlarına şöyle seslenmiştir: “Rusya, onun topraklarında yaşayan diğer halklar için olduğu gibi biz Müslümanlar için de değerli ve merhametlidir; Rusya'yı olabilecek her düşmandan korumak ve savunmak, bu topraklarda yaşayan tüm halkların ve bizim kutsal borcumuzdur. Şu anda yüzbinlerce Müslüman kardeşimiz kahramanca ordu saflarında savaşıyor; göğsünü düşman akınlarına siper ediyor, bir kısmı kahramanca ölüyor, bir kısmı ise ölene dek onu sakat bırakacak yaralar alıyor; binlerce kişinin emeğiyle elde ettiklerimiz, bu dehşetengiz harp için feda ediliyor (...) Bu nedenle, biz Müslümanlar, Rusya'da yaşayan diğer halklarla beraber elimizdeki her imkanla, böyle ağır bir sınavdan ve zorluklardan geçerken hükümetimize yardım etmek zorundayız.”⁵² Gabdrifikova, imamların savaş süresince kitleleri seferber etmeye çalışmaları, cemaatlerine vatanperver telkinlerde bulunmaları sonucunda bazı Rus idarecilerin İslami din adamlarına bakış açılarının değiştiğini iddia etmektedir. Sözgelimi Kazan vilayetinin Mamadış şehrinden Muhammed Berkutov adlı bir imam önceleri siyasi olarak güvenilmez addedilirken, verdiği vaazlar sayesinde Mamadış'taki Rus-Tatar okulunun din öğretmenliğine kadar yükselmiştir.⁵³

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SAVAŞA GİRİŞİ VE RUSYA'NIN MÜSLÜMANLARA YÖNELİK ÖNLEMLERİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya'nın yanında savaşa girişi Petrograd'ı derinden sarsmıştır. Her ne kadar İstanbul'un seferberlik ilan ettiği Ağustos ayından bu yana Berlin ile askeri ittifak yapması beklense de, savaşa geç girmesi veya uzun bir süre tarafsızlığını koruması ihtimalinin daha yüksek olduğu düşünülmekteydi.⁵⁴ İstanbul'un resmi olarak Almanya'dan satın aldığı Goben (Yavuz) ve Breslau (Midilli) kruvazörlerinin Rusya'nın Karadeniz liman şehirleri Odessa, Sivastopol ve Novorossiysk'i bombalamaları ve birkaç Rus gemisini batırmaları sonrası Rusya 31 Ekim 1914'te

⁴⁸ L. R. Gabdrifikova; H. M. Abdullin, agm, s. 178.

⁴⁹ Agm, s. 182.

⁵⁰ Bu rakamlar “Ufimskiy vestnik” gazetesinin 4 Ocak ve 24 Şubat 1915 tarihli sayılarına dayanmaktadır. Yardımın boyutlarını anlamak açısından, bu dönemde Kazan'da kurulan bir hastanenin tüm ekipmanları dahil olmak üzere yıllık masrafı 18 bin 334 rubleydi. Bkz. L. R. Gabdrifikova; H. M. Abdullin, agm, s. 178, 188.

⁵¹ Dilyara Usmanova, agm, s. 77.

⁵² RGA, Fond 821, Opis 133, Delo 603, Orenburg Müftüsünün Vaazı, 27 Ekim 1914, l. 165 ob.

⁵³ L. R. Gabdrifikova; H. M. Abdullin, agm, s. 178.

⁵⁴ W. E. D. Allen&Paul Muratoff, *Caucasian Battlefields*, (London: Cambridge University Press, 1953), 240.

Osmanlı'ya savaş ilan etmiştir. Bu gelişme, Müslüman nüfusun yoğun olarak yaşadığı vilayetlerdeki Rus idarecilerin üzerinde büyük bir baskı oluşturmuştur. Yukarıda değinildiği üzere, 19. yüzyılın sonundan bu yana Osmanlılar söz konusu olunca Rus yetkililerin iki büyük endişesi vardı: 1- Osmanlı-Alman ittifakı; 2-Osmanlı-Alman ortak damgasını taşıyan Pan-İslamist/Pan-Türkist yayılcılık. Osmanlı-Alman ittifakı gerçekleşince, Rusya ve İran Müslümanlarının İstanbul ile her türlü bağları doğrudan iç güvenliğe tehdit kabul edilmiştir.

Şunu belirtmek gerekir ki, Osmanlı'nın savaşa girmesi ihtimaline karşı Kafkasya cephesinde yapılan planlamalar bölgenin savunulmasına yönelikti; zira, esas ağırlık Almanya ile savaşa, yani Batı cephesine verilmişti, Kafkasya ikinci plandaydı. Allen-Muratoff, Rus Genelkurmayının Kafkasya cephesini nazarı itibara almadığını ve kısa sürmesi öngörülen savaşta ağırlığı Batı cephesine verdiğini kaydetmektedir; İstanbul'a ve Boğazların hakimiyetine giden yol Berlin'den geçmekteydi ve Almanya mağlup edilene kadar Kafkasya'da sadece aktif savunma yapılması planlanmaktaydı.⁵⁵ Nitekim, Avrupa'da savaş patlak verince Kafkasya ve Türkistan'dan önemli miktarda kuvvet (2. Ve 3. Kafkasya Kolordusu, 1. Türkistan Kolordusu, Kafkasya Zırhlı Süvari Tümeni ve pek çok Kazak birliği) Batı cephesine sevk edilmiştir. Kafkas cephesinde ise 1. ve 4. Kafkas Kolorduları ve 2. Türkistan Kolordusunun ana gövdesini oluşturduğu ve Kuban Plastun Tugayları, Kazak Tümenleri ve Sınır Muhafız Taburları gibi birliklerle desteklenmiş –diğer cepheye göre- daha mütevazı bir kuvvet bırakılmıştır.⁵⁶ Savaşın başında İran ve Kafkasya'daki Rus kuvvetler, Osmanlı tarafından gelecek saldırıları beklemekteydiler.⁵⁷ İstanbul ise, İran Azerbaycanı'ndaki Urmiye Gölü civarında meskun Kürt aşiretlerinden milis gücü olarak yararlanarak, Bakü ve Erivan vilayetlerine, yani Rus Kafkasyasına hareketler düzenlemeyi planlamaktaydı.⁵⁸ Bu durumda bölge Müslümanlarının savaşa ve olası Pan-İslamist/Pan-Türkist propagandalara vereceği tepkiler daha kritik hale gelmekteydi.

İran Azerbaycanı ve Kafkasya'daki Müslümanlar doğrudan savaş alanında olmaları sebebiyle -Kafkasya Askeri Bölgesi Karargahı'na bağlı- askeri idarecilerin sorumluluğundayken, cepheye uzak yerlerdeki Müslümanlarla İçişleri Bakanlığı ilgilenmekteydi. Karadeniz limanlarının Osmanlı tarafından bombalanmasının akabinde, 30 Ekim 1914 tarihinde İçişleri Bakanlığı ile ona bağlı Yabancı İnançlar Ruhani İşler İdaresi Başkanlığı tarafından Müslüman nüfusun yoğun olduğu vilayetlere gönderilen ortak bir genelgeyle Pan-İslamist/Pan-Türkist faaliyetlere karşı alınacak önlemler sıralanmıştır. İlk olarak, İstanbul'un gönderdiği casuslar, Müslüman tüccarlar, din adamları ve Mekke'den dönen hacılar vasıtasıyla son on senedir Rusya Müslümanları arasında propaganda yapıldığı belirtilmiştir. Bu propagandanın amacının Osmanlı Halifesinin liderliğinde dünya Müslümanlarının birliğini sağlamak olduğu ifade edildikten sonra, Osmanlı topraklarından gelen provokatörlerin ülkeye sokulmaması gerektiği söylenmiştir.⁵⁹ Osmanlı ile savaşa girilmesinin ülke içerisinde son derece ciddi tehlikeler arz ettiği, Pan-İslamizm/Pan-Türkizm taraftarlarının bu fırsatı

⁵⁵ Age; Fuller de Rusya için odak noktanın Batı cephesini olduğunu söyler. Bkz. William C. Fuller, Jr., *Strategy and Power in Russia 1600-1914*, (New York: The Free Press, 1992), 442-445, 450.

⁵⁶ Rakamsal olarak 100 bin kişilik piyade, 15 bin kişilik süvari ve 150 bin kişilik ihtiyat kuvveti. Bkz. W. E. D. Allen&Paul Muratoff, age, p. 241-242.

⁵⁷ L. İ. Miroşnikov, *Angliyskaya ekspansiya v İrane (1914-1920)*, (Moskva: İzdatelstvo Vostočnoy Literaturi, 1961), 12; N. G. Korsun, *Kavkazskiy front Pervoy miriovoy voyni*, (Moskva: Tranzitkniga, 2004), 201.

⁵⁸ Age, s. 228.

⁵⁹ RGİA, Fond 821, Opis 133, Delo 603, İçişleri Bakanlığı Yabancı İnançlar Ruhani İşler İdaresinin İlgili Valilere Genelgesi, 29 Ekim 1914, l. 125.

kullanarak Rusya Müslümanlarını isyana kışkırtmaya çalışabilecekleri ve bunun etkilerini öngörmenin zor olacağı belirtildikten sonra şu önlemlerin alınması talep edilmiştir:

1-Osmanlı ülkesinden gelenlerin takip edilerek, propaganda yaptıkları tespit edilirse hemen müdahale edilmesi.

2-Müslümanlar arasında -idari makamların bilgisi dışında- düzenlenen yardım kampanyalarının önlenerek, Osmanlı lehine muhtemel bağış toplanmasının önüne geçilmesi.

3-Müftülük, imamlık gibi dini makamlara sadece Rus tebaanın ve dini eğitimini Rusya'da tamamlamış Müslümanların getirilmesi.

Son olarak, valilerden kendi vilayetlerindeki Müslüman nüfusun Osmanlı İmparatorluğu ile savaşı nasıl karşıladıklarına dair raporlar istenmiştir.⁶⁰

Bundan sonra, 14 Kasım 1914'te Osmanlı Sultanı'nın cihat ilanı gelmiştir. Fakat Fetva Emmini Ali Haydar Efendinin Fatih Camii'nde okuyacağı cihat fetvası,⁶¹ bu tarihten önce Rus diplomatik temsilcilerinin eline zaten geçmişti. 23 Ekim 1914 tarihli, İstanbul'daki Rus Elçisi Mihail N. Girs'in merkeze yolladığı telgrafta cihat fetvasının içeriği hakkında bilgi verilmiş, ekte de Fransızca ve Rusça çevirileri gönderilmiştir.⁶² Girs, fetvadaki Kuran'a yapılan atıflardan ve Hıristiyan boyunduruğundan kurtulma çağrılarında bahsetmektedir. Rusların İngiliz ve Fransızlarla beraber İslam'ın düşmanları arasında sayılması ve "kafirlerin" elinden kurtarılması gereken yerler arasında İran, Kafkasya, Türkistan, Kırım, Kazan, Astrahan, Hive ve Buhara'nın da bulunması Girs'i endişelendirmiştir; şöyle demektedir: "(cihat çağrısı) Kuran'a yapılan atıflar ve Müslümanların maruz kaldığı iddia edilen zulümlerden bahsettiği için Türkiye sınırları dışındaki Müslümanlar arasında malum etkiyi yaratabilir. Bu nedenle, Rus Müslümanları arasındaki en nüfuzlu dini şahsiyetlerin, Müslümanların Rusya'da zulüm gördüğüne dair iddiaların yalan olduğunu Rus Müslümanlarına açıklamaları oldukça gereklidir."⁶³ Cihat ilanına ilişkin bu haber, İçişleri Bakanlığı yetkililerini oldukça endişelendirmiştir. Osmanlı ile harbe girilmesinin ardından, Girs'in telgrafına istinaden 2 Kasım 1914'te ilgili vilayetlere yollanan bir genelgeyle valiler uyarılmıştır. Cihat fetvasının kötü emelli kişilerce silah olarak kullanılabilceği, Müslümanların isyana teşvik edilebileceği söylenmiş, gerek cihat fetvasının gerekse ona benzer propaganda metinlerinin ilgili vilayetlerde dağıtılmasının önlenmesi, bunları dağıtmaya yeltenen kişilere karşı en sert önlemlerin alınması istenmiştir.⁶⁴ Bunun yanında, Girs'in de tavsiye ettiği gibi Müslüman dini otoritelerine başvurma yoluna gidilmiştir. İçişleri Bakanlığında gönderilen telgrafta, Tavrida ve Ufa valilerine dinsel otoritelerden yararlanılması salık vermiştir. Adı geçen vilayetlerdeki Tavrida ve Orenburg müftüleriyle şahsen görüşmeler yapılması, müftülere ve vilayetin önde gelen diğer din adamlarına

⁶⁰ RGİA, Fond 821, Opis 133, Delo 603, İçişleri Bakanlığı Yabancı İnançlar Ruhani İşler İdaresinin İlgili Valilere Genelgesi, 29 Ekim 1914, l. 125-126.

⁶¹ Mustafa Aksakal, agm, p. 186.

⁶² RGİA, Fond 821, Opis 133, Delo 603, İstanbul'daki Rus Elçisinin Telgrafı, 23 Ekim 1914, l. 131-142.

⁶³ RGİA, Fond 821, Opis 133, Delo 603, İstanbul'daki Rus Elçisinin Telgrafı, 23 Ekim 1914, l. 131-132.

⁶⁴ RGİA, Fond 821, Opis 133, Delo 603, İçişleri Bakanlığı Yabancı İnançlar Ruhani İşler İdaresinin İlgili Valilere Genelgesi, 20 2 Kasım 1914, l. 144.

cihat fetvasının gösterilmesi, ardından da müftülerin vaazlar vererek, fetvada yazılı iddiaları yalanlamaları talep edilmiştir.⁶⁵

Bu gelişmeleri yoğun bir Osmanlı karşıtı kampanya takip etmiştir. Kasım ayının ilk günlerinde Dışişleri Bakanı Sazonov'un İçişleri Bakanı Nikolay A. Maklakov'a şahsen ilettiği notta kampanyanın temel çerçevesi çizilmiştir. Sazonov, Müslüman din adamlarının Osmanlı Devletini kınayan açıklamalar yapmalarını talep etmiştir. Ancak, bu açıklamalarda değinilmesi gereken bazı hususlar vardı: Osmanlı hükümetinin Almanları körlemesine takip ettiği, Goben ve Breslau'nun Babıalî'nin izni alınmadan Karadeniz limanlarına saldırdığı; Almanların Türkiye ve İslam'ın çıkarlarını değil, sadece kendi çıkarlarını düşündükleri.⁶⁶ Bundan sonra, gerek Müslüman din adamlarının vaazlarında gerekse basında Osmanlı'nın savaşa girişinin dinsel sebeplerden kaynaklanmadığı, tamamen Almanya'nın çıkarları doğrultusunda savaşa çekildiği dile getirilmiştir. Osmanlı-Alman ittifakı ön plana çıkarılarak, İttihat ve Terakki hükümetinin İslam'ı temsil etmediği fikri Rusya Müslümanlarına aşılana çalışılmıştır. Orenburg Müftüsünün 7 Kasım 1914'te cephedeki Müslüman birliklerine okunan vaazında şöyle denilmektedir: “Şu ana değin iki düşmanla, Almanya ve Avusturya ile savaşmak zorunda kaldık. Şimdi ise Türkiye'nin, Almanya'nın teşvikiyle Karadeniz kıyı şehirlerine ani saldırısı sonrası vatanımızı üçüncü bir düşmandan daha korumamız gerekli. Bizim kutsal yükümlülüğümüz vatanımızı tüm düşmanlardan korumaktır; tıpkı sizin babalarınızın, dedelerinizin geçmiş savaşlarda yaptıkları gibi. Hepiniz kısa bir süre önce Çar'a ve vatana imanla ve hakikaten kanınızın son damlasına kadar hizmet edeceğinize yemin ettiniz. Bunu hatırlayın! Yeminini bozan büyük bir günah altına girer.”⁶⁷ Yine Orenburg Müftüsü 24 Kasım 1914 tarihinde kendi yetkisi altındaki din adamlarına gönderdiği çağrı metninde şunları kaydetmiştir: “Almanların kötü niyetli tavsiyeleri Türkiye'yi iyi düşünülmemiş bir adım atmaya itti; bildiğiniz üzere, Karadeniz'de kısmen Müslümanların da yaşadığı kıyı şehirlerimize saldırdı. Hiç şüphesiz Türkiye, İtalya ve Balkan devletleriyle savaşlardan sonra, sükunet ve ekonomik-kültürel alanlarda gelişme sağlamayı amaçlıyordu; fakat ülkedeki bazı idareciler Almanya'nın etkisi altına girerek Türkiye'yi bize karşı düşmanca eylemlere ittiler. Tabi ki bunu Türkiye'nin ve İslam'ın çıkarları için değil, tamamen Almanların yayılcı emelleri için yaptılar (...) Bu nedenle, biz Rusya Müslümanlarının bir borcu ve görevi var: vatanımızı düşmanlardan korumak. Tüm bunları sizin ve cemaatinizin, son hadiselerin yanlış bir şekilde anlatımıyla kafanızın karıştırılmaması için yazıyorum.”⁶⁸

Bunlarla eş zamanlı olarak, Kazan'da çıkarılan Yulduz gazetesinin⁶⁹ 6 Kasım 1914 tarihli sayısında yayınlanan “Beklenmedik Durum” başlıklı makalede, Osmanlı, Alman emperyalizminin kurbanı gibi resmedilmiştir: “(Almanya) Türkiye'ye para ve silah verdi. İlk başta Osmanlıların bu iyilikleri kabul ederek sadece karşı tarafı kandırdıkları ve çıkmaz içindeki Almanların durumundan faydalandıkları düşünülüyordu. Şimdi ortaya çıktı ki, Osmanlılar değil, aksine kurnaz Almanlar naif

⁶⁵ RGİA, Fond 821, Opis 133, Delo 603, İçişleri Bakanından Tavrida Valisine, 2 Kasım 1914, l. 153; RGİA, Fond 821, Opis 133, Delo 603, İçişleri Bakanı Nikolay A. Maklakov'dan Dışişleri Bakanı Sergey D. Sazonov'a, 25 Kasım 1914, l. 163 ob.

⁶⁶ RGİA, Fond 821, Opis 133, Delo 603, Dışişleri Bakanı Sergey D. Sazonov'dan İçişleri Bakanı Nikolay A. Maklakov'a, 4 Kasım 1914, l. 162.

⁶⁷ RGİA, Fond 821, Opis 133, Delo 603, Orenburg Müftüsünün Vaazı, 7 Kasım 1914, l. 60.

⁶⁸ RGİA, Fond 821, Opis 133, Delo 603, Orenburg Müftüsünün Orenburg Müslüman Ruhani Meclisi Bölgesindeki Ahun (Kadı –T. A.), Müezzın ve İmamlara Çağrısı, 11/24 Kasım 1914, l. 165-165 ob.

⁶⁹ Yulduz, Kazan'daki en yüksek tirajlı gazetelerden biriydi. 1914 Ağustosunda günlük 4 bin 600 tiraja sahipti. Bkz. L. R. Gabdräfikova; H. M. Abdullin, agm, s. 201.

Osmanlıları kandırılmışlar; yüz milyon vererek onları milyarlar gerektiren bir savaşa çektiler. (Türkler) tüm dünyada barbarlığı ve kurnazlığıyla tanınan yeni devletin sözlerine kanarak, gücü ve büyüklüğüyle meşhur üç eski dünya devletine karşı savaş ilan ettiler.⁷⁰ Hiç kuşkusuz, Tatar basınında çıkan bu tür yazılar, Sazonov'un çizdiği propaganda çerçevesine uyumluydu. Hepsi Rus propaganda savaşının bir parçasıydılar.⁷¹ Genel olarak dini liderlerin, basının ve valilerin kullandıkları dil, vurguladıkları noktalar aynıdır. Bu nedenle, çeşitli vilayetlerden gelen raporlarda geçen “Tatarlar Almanya'nın politikalarını sert bir şekilde kınıyorlar” veya “Almanya'nın tuzakla Türkiye'yi savaşa çektiğini düşünüyorlar” şeklindeki ifadelerin ne kadar gerçeği yansıttıkları tartışmalıdır. Petrograd'ın, kamuoyunu Osmanlı-Alman ittifakının İslami değerlere karşı ve İslam dünyasına zararlı olduğu konusunda yönlendirmeye çalıştığı açıktır. Şunu ifade etmek gerekir ki, Rus yetkililerin bu karşı propagandaları, kendi müttefiklerinin resmi söylemleriyle paralel gitmektedir. İtilaf devletleri, İstanbul'un cihat ilanını “Alman yapımı” olarak nitelemişlerdir. Berlin'in, kendi düşmanlarının topraklarındaki Müslüman halkları isyana kıskırtmak amacıyla Osmanlı'ya cihat ilan ettirdiği propagandası yapılmış ve bu görüş Avrupa'da yaygınlık kazanmıştır.⁷²

RUSYA MÜSLÜMANLARININ SAVAŞA TEPKİSİ

İstanbul'a karşı savaş ilan edilmeden önce, bilhassa Tatar entelejensiyası arasında Osmanlı yanlısı eğilimler mevcuttu. Bu eğilimler iki yönde hayat bulmaktaydılar: 1-Tatar basınında Osmanlı lehine yayınlanan yazılar; 2- Çeşitli Tatar-Müslüman komitelerinin Osmanlı ordusu için topladığı yardımlar. Özellikle, 1912 senesinden itibaren Bakü koordinasyon merkezi olmak üzere İrkutsk, Odessa, Ufa, Kazan, Tomsk ve Çita gibi ülkenin çeşitli yerlerinde kurulan Tatar-Müslüman hayırsever cemiyetleri önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bunların başkanlığını oldukça zengin bir iş adamı olan Hacı Zeynelabidin Tagiyev yapmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu'na gönderilmek üzere yardımlar toplayarak Bakü üzerinden yollamaktaydılar. Hatta, savaşın hemen başında, Tagiev'in komite adına iki milyon ruble gönderdiği Rus istihbaratınca tespit edilmiştir.⁷³ Bunun yanında söz konusu komite, esir düşmüş Osmanlı subaylarını sahte dokümanlar hazırlayarak sınır dışına kaçırmakla da uğraşacaktır.⁷⁴ Bu gibi komitelerin faaliyetleri ve Tatar entelejensiyasının savaş öncesindeki siyasi eğilimleri Rus idarecilerdeki Pan-İslamizm/Pan-Türkizm tehdit algısını arttırmıştır. Bunun sonucunda, Rusya Müslümanları arasında Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik sempati belirtisi gösteren veya İttihatçı hükümetin ajanı olduğundan şüphelenilen pek çok Müslümanın mal varlığına el konularak, kitleler halinde sürgüne gönderilmeye başlanmışlardır. Savaş boyunca Kırım, Volga-Ural bölgesi, Orta Asya ve Kafkasya'dan on binlerce Müslüman baskı ve sürgün politikalarına maruz kalacaklardır.⁷⁵

Osmanlı-Rus çatışmalarının başlaması ve cihat ilanının Müslüman kitleleri genel olarak nasıl etkilediğine bakıldığında ise net bir çıkarım yapmak zordur. Rus valiler kendi vilayetlerindeki durumu çoğunlukla sakin olarak nitelemişler, Müslüman nüfusun Osmanlı'ya tepkili, Çar'a ise bağlı olduğunu bildirmişlerdir. Kıstas yine vatansever gösteriler, camilerde okunan zafer duaları, orduya yapılan maddi yardımlar olmuştur. Fakat, toplumsal olarak ilan edilen bağlılığın ne ölçüde gerçek

⁷⁰ RGIA, Fond 821, Opis 133, Delo 603, Kazan'da 24 Ekim/6 Kasım'da basılmış Tatar gazetesi “Yulduz”daki bir makalenin çevirisi, l. 94.

⁷¹ Gabdräfikova, savaş sırasında çıkan tüm Tatar gazetelerinin sansürden geçtiklerini söylemektedir. Buna tepki olarak, Koyaş gazetesi yazarlarından F. Amirhan, “hükümet yetkilileri, Tatar basınına kendi silahlarına dönüştürdüler,” demiştir. Bkz.L. R. Gabdräfikova; H. M. Abdullin, agm, s. 202

⁷² Mustafa Aksakal, agm, p. 184-185.

⁷³ Alfina Sibgatullina, *Kontaktı Turok-Musulman Rossiyskoy i Osmanskoy imperii na rubeje XIX-XX vv.*, (Moskva: İstok, 2010), 222-223.

⁷⁴ Odessa'daki böyle bir girişim, 10-12 Ocak 1916 tarihlerinde Rus istihbaratı tarafından ortaya çıkarılmış ve pek çok önde gelen komite üyesi tutuklanarak sürgüne gönderilmiştir. Bkz. Age, s. 223-224.

⁷⁵ Dilyara Usmanova, agm, s. 83.

hissiyatları yansıttığı muğlaktır. Tamamen Petrograd'ın kontrolündeki din adamlarıyla çevrelenmiş, her an sürgün ve hapis tehdidi altında bulunan Müslümanların Osmanlı lehine herhangi bir eylemde bulunması veya ona desteklerini ilan etmeleri mümkün görünmemekteydi. Bu husus Kazan Valisi tarafından dile getirilmiştir. Osmanlı'ya meyleden bazı Tatar din adamları ve entelektüellerinin kendi görüşlerini açığa vurmadıklarını, aksi takdirde hemen baskı altına alınacaklarının bilincinde olduklarını iddia etmiştir.⁷⁶ İkinci bir husus ise şudur ki, savaş, Rusya Müslümanlarının devlete olan bağlılıklarını kanıtlamalarına vesile teşkil etmiştir. Dindaş Osmanlı'ya karşı Rus ordusuna katılmak veya Sultan'a karşı Çar'a bağlılık bildirmek Rus tebaası olmanın gereği sayılmıştır. Orenburg Müftüsü, yukarıda değinilen vaazında “umarım Müslümanlar bu savaşta da kendilerini, ülkelerini gerçekten seven hakiki vatan evlatları olarak gösterirler,” demiştir.⁷⁷ Bu bir temenniden öte Müftünün amacını, gayretini dile getirmesidir. Kazan Valisi ise Müslüman toplumun sadakat gösterilerine şüpheyle bakmaktadır. Müslümanlar arasında öteden beri Rus karşıtlığının yerleşmiş olduğunu savunan vali, İstanbul'un Berlin'in yanında savaşa girişinin Müslümanları derinden sarstığını söylemektedir. Ona göre, bundan sonra baskı ve zulüm göreceklelerinden korkan Müslümanlar, Osmanlı'yı protesto etmeyi, açıktan Çarlık ordusuna destek vermeyi planlamaktaydılar; ancak bu yalnızca Rus hükümetine ve toplumuna karşı gerçek hissiyatını maskeleyen bir yoluydu.⁷⁸ Diğer mevkidaşlarının aksine Kazan Valisi şöyle demektedir: “Müslümanların şu veya bu şekilde ifade ettikleri vatanperver hisler genelde samimi değil ve istikrarsız; bu nedenle Müslümanların eğilimlerine yeteri kadar dikkat edilmemesi ve idarece onlara en ufak bir müsamaha gösterilmesi durumunda, pek çok Tatar Türkiye'nin çıkarları lehine eylemlerde bulunacaklardır.”⁷⁹

Rusya Müslümanlarının bir kısmı ise herhangi bir tepki vermeyi, harp haberlerine kayıtsız kalmayı seçmişlerdir. Pek çok vali bunu siyasi konulara ilgisizlik olarak değerlendirmiş, Müslüman nüfusun harple ilgilenmediğini, dolayısıyla Osmanlı ile maddi-manevi bir bağlarının olmadığını yazmıştır.⁸⁰ Ancak, Kazan Valisinin yorumları bu hususta da farklılık arz etmektedir. Osmanlı ile savaş ilanını müteakip, Müslüman nüfusun hiçbir suçlamaya mahal vermemek için siyasi konulardan kaçındığını ve Ruslara karşı son derece dikkatli, nazik davrandıklarını ifade eden vali, gerçekte ise Müslümanların Osmanlı'ya meylettiklerini rapor etmiştir.⁸¹ Benzer bilgiler Türkistan vilayetinden de gelmiştir. Buhara'dan devlet görevlisi bir Veteriner Hekimin Türkistan Genel Valisine gönderdiği ayrıntılı raporda Müslümanların harp hadisesiyle yakından ilgilendikleri, Osmanlı'nın kazanmasını arzu ettikleri, ancak Rus nüfusla sohbetlerinde savaş konusu açılınca hemen konuyu değiştirdikleri ifade edilmiştir.⁸² Usmanova da yazmış olduğu eserinde Müslümanların, dindaşları Osmanlı İmparatorluğu'na duygudaşlıklarını açıkça ortaya koymaları durumunda ajan veya düşman statüsünde değerlendirileceklerinin bilincinde olduklarını söylemektedir.⁸³ Dolayısıyla Rusya Müslümanlarının savaş hakkındaki şahsi fikirlerini saklamaları için ellerinde geçerli nedenleri vardı.

⁷⁶ RGİA, Fond 821, Opis 133, Delo 603, Kazan Valisinden Yabancı İnançlar Ruhani İşler İdaresi Başkanı Evgeniy V. Menkin'e Telgraf, 12 Aralık 1914, l. 85.

⁷⁷ RGİA, Fond 821, Opis 133, Delo 603, Orenburg Müftüsünün Vaazı, 27 Ekim 1914, l.66.

⁷⁸ RGİA, Fond 821, Opis 133, Delo 603, Kazan Valisinden Yabancı İnançlar Ruhani İşler İdaresi Başkanı Evgeniy V. Menkin'e Telgraf, 2 Aralık 1914, l. 88 ob.

⁷⁹ RGİA, Fond 821, Opis 133, Delo 603, Kazan Valisinden Yabancı İnançlar Ruhani İşler İdaresi Başkanı Evgeniy V. Menkin'e Telgraf, 2 Aralık 1914, l. 90.

⁸⁰ RGİA, Fond 821, Opis 133, Delo 603, Türkistan Genel Valiliğinden Yabancı İnançlar Ruhani İşler İdaresi Başkanı Evgeniy V. Menkin'e, 22 Kasım 1914, l. 74; RGİA, Fond 821, Opis 133, Delo 603, Perm Vilayetinden Yabancı İnançlar Ruhani İşler İdaresi Başkanı Evgeniy V. Menkin'e, 26 Kasım 1914, l. 71; RGİA, Fond 821, Opis 133, Delo 603, Saratov Vilayetinden Yabancı İnançlar Ruhani İşler İdaresi Başkanı Evgeniy V. Menkin'e, 28 Kasım 1914, l. 81; RGİA, Fond 821, Opis 133, Delo 603, Tavrida Valiliğinden İçişleri Bakanı Nikolay A. Maklakov'a, 5 Aralık 1914, l. 173.

⁸¹ RGİA, Fond 821, Opis 133, Delo 603, Kazan Valisinden Yabancı İnançlar Ruhani İşler İdaresi Başkanı Evgeniy V. Menkin'e Telgraf, 2 Aralık 1914, l. 90.

⁸² RGİA, Fond 821, Opis 133, Delo 603, Buhara'da Veteriner Hekimden Türkistan Genel Valisine, 14 Kasım 1914, l. 77 ob.

⁸³ Dilyara Usmanova, agm, s. 82-83.

Böylece, Rusya Müslümanlarının herhangi bir eyleme girişmemiş olmasının sebebi farklı şekillerde yorumlanabilmektedir.

Genel olarak vilayetlerden gelen raporlara bakıldığında, Kazan ve Türkistan dışındaki tüm vilayetlerde Müslüman nüfusun vatanperver bir tutum takındığı veya olayları sükunetle karşıladıkları bildirilmiştir. Aslında Kafkasya cephesindeki ilk aylar Petrograd açısından zorlu geçmekteydi. Osmanlı kuvvetleri gerek Sarıkamış'ta gerekse İran Azerbaycanı'nda Rus kuvvetlerine karşı başarılar kazanmaktaydılar. Hatta Sarıkamış hareketinin başlarında General Aleksander Z. Mışlayevskiy,⁸⁴ Tiflis'e kadar geri çekilme emrini vermiş ve İran Azerbaycanı'ndaki birlikler geri çekilmeye başlamışlardır. Ömer Naci Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri, Kürt aşiretlerinden de destek alarak Dilman, Hoy, Soucbulak ve Urmiye gibi önemli merkezleri ele geçirdikten sonra 14 Ocak 1915'te Tebriz'e girmişlerdir.⁸⁵ Dolayısıyla durum hassastı; İslam birliği propagandası için oldukça müsaitti. Ancak bu haberlerin ne kadarının Rusya Müslümanlarına ulaştığı konusunda net bir bilgi yoktur; fakat nihayetinde herhangi bir karışıklığı tetiklememişlerdir. Hatta Tavrida ve Orenburg Valileri ile Kafkasya Genel Valisinin bu dönemde verdikleri bilgiler Petrograd açısından son derece olumludur. Yukarıda bahsedilen zafer duaları, vatansever gösteriler ve bağış kampanyalarından örnekler verildikten sonra İstanbul'un yolladığı ajanların olası propaganda faaliyetlerine karşı alınan önlemlerden bahsedilerek, durumun kontrol altında olduğu anlatılmıştır. Sözelimi, Tavrida Valiliğinden İçişleri Bakanlığına gönderilen bir telgrafta Kırım Tatarlarının Çar'a ve hükümete sadık oldukları kesin bir dille ortaya koyulmuş, ardından alınan sert önlemlere, Müslüman nüfusun nasıl büyük bir titizlikle takip edildiğine değinilmiştir.⁸⁶ Yine Kırım'dan gönderilen 13 Ocak 1915 tarihli telgrafta ise müftü, ilçe kadıları ve mirzalarla yapılan toplantıyı rapor eden vali, Kırım Tatarlarının bağlılıklarından artık iyice emin olduğunu ifade etmiştir. Rapora göre, toplantıya katılanlar Rusya'nın Osmanlı karşısında son zamanlarda aldığı askeri zaferlerden duydukları memnuniyeti dile getirmişlerdir; ertesi gün ise Kebir Camii'nde okunan zafer dualarının ardından müftünün başında olduğu bir Müslüman heyet, validen Çar'a tüm Kırım nüfusunun bağlılık ve sınırsız sevgilerini iletmesini rica etmişlerdir.⁸⁷ Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşın ana merkezi Kafkasya Genel Valiliğinde de benzer bir resim çizilmiştir. Pek çok Müslümanın gönüllü olarak Rus ordusuna katıldığı, orduya seferberlik halinde koyun, kürk, deri, para vs. bağışlar yapıldığı, asker aileleriyle ilgilenildiği ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Bunlara ek olarak, İstanbul'un Karadeniz limanlarına yaptığı saldırının büyük tepki uyandırdığı ve cihat ilanının Müslümanlar arasında hiçbir etki yaratmadığı iddia edilmiştir.⁸⁸ Bütün bu raporlarda Rus idareciler, Müslümanların devlete bağlılıklarını bildirirken oryantalist, "tepeden bakan" bir dil kullanmışlardır. Çar'a bağlılık veya Rus ordusunda hizmet verme bir nevi medenileşmenin işareti gibi sunulmuştur.⁸⁹

Kazan ve Türkistan vilayetlerinden yansıyanlar ise belli oranda farklılık arz etmektedir. Özellikle Kazan Valisi diğer meslektaşlarına göre daha ayrıntılı bir rapor hazırlamıştır; Müslüman kitlenin ruh halini, onu toplumsal katmanlara ayırarak incelemiştir. Genel olarak Tatar nüfusun Ruslara karşı düşmanlık beslemediğini, fakat diğer vilayetlerdeki gibi kitlesel vatanperver gösteriler de düzenlemediklerini, savaş ilanı sonrası vatansever duygularda bir kabarma olmadığını kaydeden

⁸⁴ Kafkasya Genel Valisi İllarion İ. Vorontsov-Daşkov'un Askeri İdare Muavini olarak Kafkas cephesine kumanda etmekteydi.

⁸⁵ L. İ. Miroşnikov, age, s. 13; W. E. D. Allen&Paul Muratoff, age, p. 296.

⁸⁶ RGİA, Fond 821, Opis 133, Delo 603, Tavrida Valiliğinden İçişleri Bakanı Nikolay A. Maklakov'a, 5 Aralık 1914, l. 173 ob-174 ob.

⁸⁷ RGİA, Fond 821, Opis 133, Delo 603, Tavrida Valisinden İçişleri Bakanı Nikolay A. Maklakov'a, 13 Ocak 1915, l. 185 ob.

⁸⁸ RGİA, Fond 821, Opis 133, Delo 603, Kafkasya Genel Valiliğinden Yabancı İnançlar Ruhani İşler İdaresi Başkanı Evgeniy V. Melkin'e, 28 Aralık 1914, l. 108-110.

⁸⁹ Bunun en bariz örneklerinden biri için bkz. RGİA, Fond 821, Opis 133, Delo 603, Stavropol Valisinden İçişleri Bakanı Nikolay A. Maklakov'a, 27 Kasım 1914, l. 169-169 ob.

vali, makul görüşler ileri sürmüştür.⁹⁰ Bilhassa tarımla uğraşanların düzenin devamından yana olduğunu iddia eden vali, Tatarların büyük çoğunluğunun -göründüğü kadarıyla- vatana sadık olduklarını belirtmiştir⁹¹. Bununla beraber Tatarların Osmanlı'ya karşı gizli bir sempati duyduklarını ve Sultan'ın öncülüğünde İslam birliği kurularak, Hıristiyan boyunduruğundan kurtulması gibi fikirlere köylü nüfus arasında nadiren de olsa rastlandığını söylemiştir.⁹² Rusya açısından en tehlikeli kesimin Kazan'daki Pan-İslamist ve Pan-Türkist yönelimlere sahip entelektüeller ve din adamları olduğunu kaydeden vali, bunların halkta Osmanlı yanlısı eğilimleri desteklemeye çalıştıklarını ifade etmiştir.⁹³ Raporda ayrıca Kazan entelejensiyasının bir kısmının otonom bir yönetim istediği, bu nedenle Rusya'nın yenilerek zayıflamasını arzuladığı belirtilmiştir.⁹⁴ Türkistan vilayetinden gelen haberlere bakıldığında da olumlu bir tablo çizilmediği görülmektedir. Yukarıda değinilen, İçişleri Bakanlığının görevlisi olarak çalışan Veteriner Hekimin gönderdiği rapor oldukça dikkat çekicidir. Buna göre Türkistan, Rusya karşıtlığının belli oranda yerleşmiş olduğu, yakın zamanda karışıklıkların beklenebileceği bir yerdi. Rus görevli kendi tecrübelerine dayanarak İstanbul'un gönderdiği ajanların, propagandacıların nasıl Buhara'daki eşraf vasıtasıyla Osmanlı ordusu için yardım topladıklarını ve propaganda yaptıklarını anlatmıştır. Özellikle, Buhara'daki Karşı şehrinde Hoca Kurban adlı, eşraftan önde gelen bir şahsiyetin üzerinde durulmuştur. Şehirdeki en etkili, nüfuzlu kişi olduğu söylenen Hoca Kurban'ın 1912 senesinde bir Osmanlı ajanıyla yapmış olduğu gizli toplantılar anlatılmış, Ruslardan açıkça nefret eden bu şahsiyetin Ruslara karşı gelişecek herhangi bir düşmanca eylemde büyük rol oynayabileceği iddia edilmiştir.⁹⁵ Türkistan Genel Valisi ise Müslümanların Çar'a bağlı olduklarını ve İstanbul'un Berlin ile ittifakını kınadıklarını belirtmekle beraber, Osmanlı ile dinsel bağlarının devam ettiğini kaydetmiştir. Valiye göre, bölgeye demiryolu hattının döşenmesiyle Müslümanların yoğun bir şekilde hacca gitmeye başlamaları sonucu din adamlarının Müslümanlar üzerindeki etkisi daha da artmıştır.⁹⁶ Dolayısıyla, Türkistan'ın durumu savaşın başında belirsizdi denilebilir. Nitekim, Emniyet Müdürlüğü'nün raporunda da, savaşın başından itibaren Türkistan'da Pan-İslamist propaganda yapıldığı, bölgedeki Müslümanların Rusya'ya karşı isyana kışkırtıldıkları belirtilmiştir.⁹⁷

Şunu ifade etmemiz gerekir ki, Müslümanların genel yönelimleri, ilgisizlikleri farklı şekilde değerlendirilebilmekle birlikte, 1916 senesine kadar herhangi bir büyük kalkışma, karışıklık yaşanmamıştır. Ancak, Rus idarecileri tedirgin eden ve büyüme potansiyeline sahip tekil olaylar meydana gelmiştir. Dinsel propagandanın ürünü olan bu olaylara karşı sert tedbirler alınmıştır. Özellikle savaşın başında camilerde bazı protestolar yapılmıştır. Çünkü, Çar'ın sağlığı ve Rusya'nın zafer kazanması için camilerde edilen dualar cemaatten bazı Müslümanların tepkisine neden olmuştur.⁹⁸ Bunun yanında, Müslüman nüfus arasında bazı söylentiler yayılmış ve Rus idarecileri

⁹⁰ Gabdrifikova, yaklaşık on beş bin kişinin katılımıyla Yunusovskiy caddesinde zafer duası edildiğini iddia etmektedir. Ancak bunu kanıtlayacak herhangi bir kanıt sunmamaktadır. Öte yandan, geniş katımlı zafer duasının devlete sadakatten mi, yoksa şüpheli duruma düşmemek için mi yapıldığı da belirsizdir. L. R. Gabdrifikova; H. M. Abdullin, agm, s. 176.

⁹¹ RGIA, Fond 821, Opis 133, Delo 603, Kazan Valisinden Yabancı İnançlar Ruhani İşler İdaresi Başkanı Evgeniy V. Menkin'e Telgraf, 2 Aralık 1914, l. 83-83 ob.

⁹² RGIA, Fond 821, Opis 133, Delo 603, Kazan Valisinden Yabancı İnançlar Ruhani İşler İdaresi Başkanı Evgeniy V. Menkin'e Telgraf, 2 Aralık 1914, l. 84 ob.

⁹³ RGIA, Fond 821, Opis 133, Delo 603, Kazan Valisinden Yabancı İnançlar Ruhani İşler İdaresi Başkanı Evgeniy V. Menkin'e Telgraf, 2 Aralık 1914, l. 86.

⁹⁴ RGIA, Fond 821, Opis 133, Delo 603, Kazan Valisinden Yabancı İnançlar Ruhani İşler İdaresi Başkanı Evgeniy V. Menkin'e Telgraf, 2 Aralık 1914, l. 87 ob.

⁹⁵ RGIA, Fond 821, Opis 133, Delo 603, Buhara'da Veteriner Hekimden Türkistan Genel Valisine, 14 Kasım 1914, l. 78-78 ob.

⁹⁶ RGIA, Fond 821, Opis 133, Delo 603, Türkistan Genel Valiliğinden Yabancı İnançlar Ruhani İşler İdaresi Başkanı Evgeniy V. Menkin'e, 22 Kasım 1914, l. 74 ob.

⁹⁷ O. N. Seyutkina; Yu. N. Guseva, agm, s. 30.

⁹⁸ RGIA, Fond 821, Opis 133, Delo 603, Orenburg Valisinden Yabancı İnançlar Ruhani İşler İdaresi Başkanı Evgeniy V. Menkin'e, 11 Aralık 1914, l. 98-98 ob.

tedirgin etmiştir. Bu gerçekdışı söylentilerin İstanbul merkezli olarak yayıldıkları düşünülmektedir. Sözgelimi Medine'den gönderilen bir mektupta, gaipten sesi duyulan İslam Peygamberinin hicri 1333 (1914-15) yılında tüm “gavurların” ve sahte Müslümanların öleceğini müjdelediği yazılmıştır. Kazan Valisi, bu mektubun dağıtılmasıyla Rusya Müslümanları arasında dini bağnazlığın kışkırtılmasının ve cihat ilanına katılımlarının amaçlandığını söylemiştir.⁹⁹ Eski bir hikayeye dayandığı iddia edilen başka bir söylentide ise İslam ile Hıristiyanlık arasında bir savaş çıkacağı ve İslam'ı kabul edecek Hıristiyan bir İmparatorun tüm Hıristiyanları mağlup edeceğinin Tanrı tarafından müjdelendiği ilan edilmiştir.¹⁰⁰ Şüphesiz burada kastedilen, Alman İmparatoru 2. Wilhelm idi. Almanların İslam'ı kabul etmeleri hakkında başka söylentiler de çıkmıştır.¹⁰¹ Bunun dışında, devlet hizmetindeki imamlar çeşitli isimsiz mektuplar almaktaydılar. Bunların birinde, Türk orduları yenilgiye uğratılınca herkesin Hıristiyan yapılacağı, camilere çanlar asılacağı gibi iddialar yer almıştır.¹⁰² Ancak böyle söylentiler Müslümanların halet-i ruhiyelerini etkilememiştir.

Araştırdığımız dönemde endişe verici haberler sadece Kars ve Batum'dan gelmiştir. Sarıkamış hareketindeki kısa süreli başarılar ve General Mışlayevskiy'nin Tiflis'e kadar geri çekilme emrini vermesi üzerine bu bölgedeki Müslüman halktan Osmanlı lehine gösteriler yapanlar ve Türk kuvvetlerine çeşitli yardımlarda bulunanlar olmuştur. Nitekim, 15 Ocak 1915'te Rus kuvvetlerinin bölgeyi kontrol altına alması sonrası yaklaşık 6 bin Müslüman Kars ve Batum'dan Rusya içlerine sürgün edilmiştir.¹⁰³

SONUÇ

20. yüzyılın başından itibaren Avrupa'da genel bir savaş beklenmekteydi; bu savaşın Kafkasya'ya sirayet edeceği de öngörülmekteydi. Böyle bir ortamda İstanbul ve Petrograd birbirlerine karşı her türlü etnik, dini unsuru kullanmaya çalışıyorlardı. Hiç şüphesiz, 20 milyonluk Rusya Müslümanları, Osmanlı İmparatorluğu'nun elinde önemli bir koz olabilirdi. Volga-Ural, İran, Kafkasya ve Orta Asya Müslümanlarını Osmanlı Sultan-Halifesinin etrafında birleştirme, Rusya'nın egemenliğini içten tehdit etme fikri savaş öncesinde oldukça güç kazanmıştır. Rusya'da Pan-İslamizm/Pan-Türkizm olarak adlandırılan bu fikir, Rus idarecilerin ülke içindeki Müslüman Sorununa ciddi bir şekilde eğilimlerine neden olmuştur. Rus tebaası Müslümanlar sürekli takip edilmişler, devletin atadığı din adamları aracılığıyla yönlendirilmişlerdir. Osmanlı'nın Almanya'nın yanında savaşa girişi ve cihat ilanı, Müslümanların devlete ne ölçüde bağlı oldukları sorusunu gündeme getirmiştir. Valiler bir yandan kendi vilayetlerindeki Müslüman nüfusun eğilimlerini değerlendirirken, bir yandan da Pan-İslamist propagandaya karşı tedbirler almışlardır. Bilhassa, Pan-İslamizmin Almanya'nın kendi çıkarları için yarattığı suni bir ideoloji olduğu ileri sürülerek karşı propaganda yapılmıştır. İlgili vilayetlerin İçişleri Bakanlığı ve Yabancı İnançlar Ruhani İşler İdaresiyle yaptığı yazışmalardan anlaşıldığı üzere, Müslümanlar pek çok vilayette Çar'a ve devlete bağlılıklarını türlü yollarla ilan etmişlerdir. Ancak, özellikle Kazan ve Türkistan vilayetlerinden gelen haberler Petrograd açısından endişe verici olmuştur. Buralardan gelen raporlara bakıldığında, Rusya Müslümanları arasında Osmanlı yanlısı eğilimlerin mevcut olduğu görülmektedir. Ayrıca, bazı raporlarda Müslümanların kamu önündeki bağlılık beyanlarının samimiyeti irdelenmekte, herhangi

⁹⁹ RGİA, Fond 821, Opis 133, Delo 603, Kazan Valisinden Yabancı İnançlar Ruhani İşler İdaresi Başkanı Evgeniy V. Melkin'e, 13 Ocak 1915, l. 118.

¹⁰⁰ RGİA, Fond 821, Opis 133, Delo 603, Yabancı İnançlar Ruhani İşler İdaresi Başkanı Evgeniy V. Menkin'in Raporu 22 Mayıs 1915, l. 136 ob.

¹⁰¹ L. R. Gabdrifikova; H. M. Abdullin, agm, s. 205.

¹⁰² RGİA, Fond 821, Opis 133, Delo 603, Kazan Valisinden Yabancı İnançlar Ruhani İşler İdaresi Başkanı Evgeniy V. Menkin'e Telgraf, 2 Aralık 1914, l. 87.

¹⁰³ Eric Lohr, *Nationalizing the Russian Empire*, (Cambridge: Harvard University Press, 2003), 151.

bir karışıklığın çıkmamış olması Petrograd'ın aldığı sert tedbirlere bağlanmaktadır. Dolayısıyla, Rusya Müslümanlarının Çar'a ne ölçüde bağlı oldukları konusu tartışmalıdır.

Sonuç olarak ise, vilayetlerde düzeni ciddi olarak bozan bir olay yaşanmamıştır. Böylece, savaşın başında Rus yetkilileri oldukça endişelendiren Pan-İslamist/Pan-Türkist fikirler ve cihat ilanı Rusya Müslümanlarını harekete geçirmeye yetmemiştir. Petrograd, Kafkasya cephesinde savaşın en riskli zamanlarını ülke içinde sakin atlatmıştır. 1915 Şubatında Sarıkamış'taki Rus ordusunun başarısı sonrası ise Osmanlı lehine bir kalkışma pek mümkün gözükmemektedir. Osmanlı ordusunun Kafkasya cephesindeki yegane saldırı gücü olan 3. Ordunun büyük kısmının yok olduğu bir durumda, Pan-İslamist/Pan-Türkist emellerden bahsedilemezdi. Şunu öne sürebiliriz ki, İttihad-ı İslam'ın Rusya'da başarısız olmasının sebebi, Rusya Müslümanlarının halet-i ruhiyesinden çok Petrograd'ın din adamları üzerindeki sıkı kontrolünde ve Osmanlı ordusunun Kafkasya'daki başarısızlığında aranmalıdır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri:

RGİA, Fond 821, Opis 133, Delo 603.

RGVİA, Fond 2000, Opis 1, Delo 3851.

RGVİA, Fond 2000, Opis 1, Delo 3860.

İkincil Kaynaklar:

Aksakal, Mustafa. "Holy War Made in Germany? Ottoman Origins of the 1914 Jihad", *War in History*, No: 18:2 (2011).

Allen W. E. D.; Muratoff Paul, *Caucasian Battlefields*. London: Cambridge University Press, 1953.

Campbell, Elena. *The Muslim Question and Russian Imperial Governance*. Bloomington: Indiana University Press, 2015.

Campbell, Elena. "The Muslim Question in Late Imperial Russia." *Russian Empire: Space, People, Power, 1700-1930*. Jane Burbank, Mark von Hagen, Anatoly Remnev, eds. Bloomington: Indiana University Press, 2007.

Crews, Robert D. *For Prophet and Tsar: Islam and Empire in Russia and Central Asia*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2006.

Fuller, William C. Jr., *Strategy and Power in Russia 1600-1914*. New York: The Free Press, 1992.

Gabdrafikova; L. R.; Abdullin, H. M. *Tatari v godi Pervoy mirovoy voyni (1914-1918 gg.)*. Kazan:İnstitut istorii im. Ş. Marcani AN RT, 2015.

Halperin, Charles J. *Russia and the Golden Horde*. Bloomington: Indiana University Press, 1985.

Korsun N. G. *Kavkazskiy front Pervoy miriwoy voyni*. Moskva: Tranzitkniga, 2004.

Kurnikin, O. Yu. "P. A. Stolipin i 'musulmanskiy vopros' v Rossiyskoy imperii." *İzvestiya Altayskovo gosudarstvennoyo universiteta*, No: 5: 103 (2018).

Landau, Jacob M. *The Politics of Pan-Islam: Ideology and Organization*. Oxford: Clarendon Press, 1990.

Lohr, Eric. *Nationalizing the Russian Empire*. Cambridge: Harvard University Press, 2003.

McMeekin, Sean. *The Russian Origins of the First World War*. Cambridge; MA; London: The Belknap Press of Harvard Press, 2011.

Mejdunarodnie otnoşeniya v epohu imperializma. Dokumenti iz arhivov Tsarskovo i Vremennovo pravitelstv 1878-1917 gg. Pod. red. L. A. Teleşevoy, 1900-1913 gg., Seriya 2, T. 19. Moskva;Leningrad: Gosudarstvennoe izdatelstvo političeskoj literaturi, 1938.

Miroşnikov L. İ. *Angliyskaya ekspansiya v İrane (1914-1920)*. Moskva: İzdatelstvo Vostočnoy Literaturi, 1961.

Orenburgskoe magomatanskoje dubovnoje sobranie i dubovnoje razvıtie tatarskovo naroda v posledney četverti XVIII-naçale XX vv., İ. K. Zagidullin (sost. i otv. ded.), L. F. Baybulatova, R. R. İshakov, Kazan: AN RT: 2011.

- Özcan, Azmi. *Indian Muslims, the Ottomans and Britain (1877-1924)*. Leiden; New York; Köln: Brill, 1997.
- Reynolds, Michael A. *Shattering Empires*. New York: Cambridge University Press, 2011.
- Seyutkina; O. N; Guseva Yu. N. “Panislamizm i panturkizm v osmyslenii rossiyskih činovnikov (naçalo XX veka).” *Novyy istoričeskij vestnik*, No: 2 (2019).
- Sibgatullina Alfina. *Kontakty Turok-Musulman Rossiyskoy i Osmanskoy imperii na rubeje XIX-XX vv.* Moskva: İstok, 2010.
- Tihonov; Andrey K.; Golubkina, Tatyana M. “Musulmane Srednevo Povoljya i Pervaya mirovaya vojna.” *Pervay mirovaya vojna v istorii Rossiyskoy natsii*. pod red. O. A. Sukhovoy, O. V. Yagova. Penza: İzdatelstvo PGU, 2014.
- Tuna, Mustafa. *Imperial Russia's Muslims: Islam, Empire, and European Modernity, 1788-1914*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
- Usmanova, Dilyara. “Rossiyskie musulmane i propaganda v gody Pervoy mirovoy vojny (1914-1916 gg.)” *Acta Slavica Iaponica*, No: 37 (2016).
- Voenno-geografiçeskoe i statističeskoe opisanie Kavkazskovo voennovo okruga-Kavkazsko-Persidskiy raion*. Sostavitel: Andrievskiy. Tiflis: Ştab Kavkazskovo voennovo okruga, 1908.
- Vsepoddanneysi otçet za vosem let upravleniya Kavkazom General-Adyutanta Grafa Vorontsova-Daşkova*. S. Peterburg: Gosudarstvennaya Tipografiya, 1913.

Crete in the Aftermath of the 1877-78 Turkish-Russian War

1877-78 Türk – Rus Harbi Sonrasında Girit

David BARCHARD¹

Araştırma Makalesi

¹ Araştırmacı - Yazar

ORCID: 0000-0003-4233-1871

Sorumlu yazar/Corresponding author:

David BARCHARD

E-posta/E-mail:

dbarchard@gmail.com

Geliş tarihi/Received:

16 Ekim 2020

Kabul tarihi/Accepted:

31 Ekim 2020

Atıf/Citation:

Barchard, David. "Crete in the Aftermath of the 1877-78 Turkish-Russian War". *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi* 1, no. 2 (2020): 170-199.

Özet

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sadece Balkanlar ve Kafkaslarda güç sistemi ve sınırları değiştirmede Ege bölgesini de etkiledi. Balkan milletleri ve onların Osmanlı hudutları içindeki akrabaları Osmanlı yenilgisinden istifade etmeye kalkıştı. Girit adası ayrılıkçı akımın yükselişinin iyi bir örneğidir. İngiltere ve Fransa uzun süredir kendi çıkarlarına çok iyi hizmet eden statükonun devamı taraftarıydı. Ama ülkelerinin Girit ve genel olarak Osmanlı'ya yönelik politikalarını sorgulayanlar da bulunmaktaydı. Rumlar tarafında Girit'te başlatılan ayaklanma kısa süre içinde etnik gruplar arası şiddetli bir çatışmaya dönüştü ve büyük güçleri adaya müdahaleye zorladı. Bu makale adadaki şiddet dolu olayların diplomasiye etkilerini incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: savaş, isyan, çatışma çözümlemesi, diplomasi, Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere, Yunanistan

Abstract

The Ottoman-Russian War of 1877-78 radically transformed power system and borders not only in the Balkans and Caucasus but also in the Aegean Sea region. Balkan nations and their separatist cousins within the borders of the Ottoman Empire tried to get benefit from the Ottoman defeat at the hands of the Russians. The island of Crete is a very good example of the rise of separatism. Britain and France wanted to preserve the status quo which had been working fine for their interests for a long time. But even in these countries there were individuals who were questioning their countries policy towards Crete and the Ottoman Empire in general. The rebellion in Crete which had been initiated by the Greeks spiralled into communal fighting in a short time and forced the Great Powers for intervention. This article is the story of diplomatic reactions to the violent developments in the island.

Key Words: war, rebellion, conflict resolution, diplomacy, Ottoman Empire, Britain, Greece

INTRODUCTION

The Turkish-Russian War of 1877-8 was essentially one of Russian expansion in the Balkans and as a result, Greece stayed out of the conflict until the following year. Throughout the summer, its foreign minister Charilaos Tricoupis issued assurances that Greece would give no assistance or encouragement to insurrectionary movements in Crete or elsewhere.¹ That meant that at this stage the potential insurgents in Crete did not get the assistance that they were expecting and also that the Ottoman authorities were able to prevent the Greek consulate on the island playing the role which it had done in 1866-8. During the summer, the Ottoman Vali or governor that year, Hasan Samih Paşa, inaccurately referred to here as ‘Semih Bey’² arrested and deported Greeks suspected of being agents of the revolutionary committee in Greece³, but his scope for taking more vigorous action was limited by British efforts to prevent a deterioration of Ottoman-Greek relations. Greece signalled during the summer that it would not go to war against Turkey until after the Russians had taken the key Bulgarian town of Plevna, something which did not happen until the last days of 1877.

However, by December that year, the situation began to move very much faster. At the beginning of the month, Tricoupis told Hugh Wyndham, the British Minister in Athens, that the Greek government feared competition in Crete from Russian agents who were inciting the Cretans to revolt and assuring the Cretans that they were deserted by Greece⁴.

Soon after, the Greeks allowed the local Greek chieftain Hadji Michalis return from exile in Athens to Crete. His return was supposed to be merely the action of a private individual, Tricoupis said. He repeated what he had been saying about Crete since the summer, which was that Greece would abide by its obligations to prevent bodies of armed men and stores leaving for Crete, but it could hardly prevent an individual from departing the country. Until now this had sounded reassuring, but Hadji Michalis was obviously not returning to the island for private business. The months ahead would demonstrate that he was armed and financed directly by the Greek government.

INSURRECTION

Once Hadji Michalis returned to Crete, it was only a few weeks before an insurrection was in full swing. On January 11 1878, Wyndham reported to London that arms were being clandestinely forwarded to the island from Greece and that bands of fighters were also being sent

¹ British Foreign Office Printed Papers Presented to the House of Commons: *Further Correspondence regarding the Affairs of Turkey*, no. 19 (1878), Stuart to Derby, June 9, 1877. Subsequent references to Printed Papers (i.e. edited versions of British official diplomatic correspondence) are presented below as “*Affairs of Turkey*”. When reference is made to an original unpublished document, the Public Record Office (now The National Archives, Kew) details are given, usually indicated by a catalogue number beginning ‘FO’. Correspondence going via the British Embassy in Istanbul to London is collected under ‘*Affairs of Turkey*’ while direct communications between the British Consul in Canea and London are collected as ‘*Affairs of Crete*’. I have worked from printed or archival material, but most of the ‘Printed Papers’ from the Embassy are now available free online from Google Books.

² Sandwith’s later reports correct the name and title to ‘Samih Pasha’, e.g. *Affairs of Turkey 1878*, Sandwith to Derby, 8 February 1878.

³ *Affairs of Turkey*, no. 10 (1878), p.6, Layard to Derby, July 19, 1877.

⁴ *Affairs of Turkey*, no. 10 (1878), p. 91, Wyndham to Derby, December 2, 1877.

there. These were however only a sideshow. The main focus of the extreme party in Greece was the idea of obtaining the two provinces to the north, Thessaly and Epirus.

Enthusiasm for the insurrection was perhaps less great in Crete than it was in Greece itself. There was a strong peace party among the Christians of Crete. Memories were still strong, both of the suffering of the island during the uprising of 1867-9 and also of the way in which the aspirations of Greek nationalists had been placed above the well-being of its inhabitants, a point which foreign friends of the Cretans, such as the US consul and journalist William Stillman, continued to make at regular intervals.

Nevertheless, tension inside the island was building up steadily as meetings continued in which Christians asserted their political rights. A committee of their representatives had been formed and was sitting in Apokorona. It was evidently anxious that its activities should not culminate in a typical insurrection and to this end, it made what seems to have been genuine efforts to conciliate the Muslim population, announcing that the interests of Christians and Muslims were identical, that the persons and properties of Muslims were to be respected, and that individual Christians should give Muslims no reason to complain of their conduct.

FLIGHT TO THE TOWNS

These protestations were not sufficient to allay the fears of the Muslims and in December of 1877, as a Turkish-Greek war began to appear imminent, Muslims began to desert their homes and rush to the safety of the fortified towns. It was at least the sixth time that century that they had done this. “There is a constant flow of these poor creatures, who are running away from an imaginary danger...” Thomas Sandwith reported to London⁵.

But in the same report, he noted that when a chief (Sandwith was referring to Hadji Michalis but did not name him) arrived with his followers from Greece, several hundred rifles, and 100 cases of ammunition at his home district of Lakos (today Lakkoï) in the mountains,

[...] he was welcomed by the people but told in unmistakable terms that they would not abet him in an insurrectionary design...the inhabitants in this part of the country are disinclined for any hostile movement. There is certainly no enthusiasm at present for annexation to Greece.⁶

OTTOMAN REACTION

To forestall an uprising, the Ottoman Government sent out two imperial commissioners. The senior of them was Costaki Adossides Pasha, one of the Ottoman Greek officials who had accompanied A’ali Pasha on his mission in 1867 and been appointed governor of Lassithi. He was accompanied by Salim Effendi who seems to have won the cautious approval of the Cretan Christians during his time on the island. The appointment of Adossides Pasha had been made, so

⁵ *Affairs of Turkey*, No 25, (1878), 1, Sandwith to Derby, December 22, 1877. For a recent study of Sandwith see, Stephen Boys Smith, *Thomas Sandwith, a British consul in the Levant*, (Istanbul: The Isis Press, 2020).

⁶ *Affairs of Turkey*, no. 25, (1878), 1, Sandwith to Derby, December 22, 1877.

he claimed, at the suggestion of the British ambassador in Istanbul Henry Layard, who had in turn been recommended by Sandwith to secure his appointment.⁷

Chances of a compromise did not at first seem very good. No Christian chieftain was willing to be seen openly negotiating with the Ottoman administration, while Hadji Michalis quickly demonstrated that he was a formidable opponent by burning down the blockhouse which overlooked Lakkos (it was standing empty because there were not enough Ottoman troops to occupy it) and letting it be known that anyone who enlisted with him would be paid (presumably with funds he was bringing from Greece) as well as armed.

Cretan Muslim opinion was also hardening. The exodus from the countryside into the fortified towns continued and a secret society “formed of the most bigoted Mussulmans, whose principle of action seems to be to do all in their power to the Christians had come into being.”⁸ The multiculturalism which the Tanzimat reformers had brought to the mid-nineteenth century Ottoman Empire was slipping away and the spirit of the Hamidian empire had begun to show itself.

By the middle of January, there were few Muslims left in the open country from Candia westwards. In vain did the Assembly, whose Christian members now styled themselves, the ‘General Assembly of Crete’ promise to live in ‘harmony and brotherly friendship’ with them and denounce the disorders in the towns which followed the influx. On January 8th, British vice-consul Lysimachus Calocherino, asked Sandwith to request that a British gunboat be sent “to remain for some days in this port, in order to repress the fanaticism of the Turks [i.e. Cretan Muslims.]” “The Turks are pretending that they are not in security in their homes on account of some robberies which have taken place there...”⁹ The flight into the towns dismayed the Ottoman authorities too. Costaki Adossides Pasha battled against the leadership of the Cretan Muslims and even banished from the island those whom it identified as ringleaders in summoning the rural population from the land. “He is incessantly combating the evil influences which gather around the *konak* [Governor’s Residence], and strengthens the hand of the Vali,” wrote Sandwith¹⁰ but he could not help noting that the Christians were growing more implacable and it was generally expected that Adossides Pasha’s mission would end in failure. The Christians had unilaterally held elections to nominate members for the Assembly in January and their leaders still refused to talk directly to him.

However, the insurrection had still not taken off, despite the determined efforts of Hadji Michalis. The Assembly’s demands were for enhanced autonomy, not for union with Greece. When an insurgent chief raised the revolutionary flag at Kissamos, the event fell flat. Restraint was visible in other ways. In the countryside, the empty homes of the Muslims remained as their owners had left them. In the towns, where food and water were in short supply, some of the refugees at least grumbled that they had been misled into fleeing to the castles.

⁷ *Affairs of Turkey*, no. 35 (1878), p. 8, Layard to Salisbury, April 9 1878. On Layard, see *The Queen’s Ambassador to the Sultan. Memoirs of Sir Henry A. Layard’s Constantinople embassy (1877-1880)*, (ed.) Sinan Kuneralp, (Istanbul: The Isis Press, 2009), and *The Private Letters of Sir Austen Henry Layard during his Constantinople Embassy (1877-1880)*, (ed.) Sinan Kuneralp, (Istanbul: The Isis Press, 2018).

⁸ *Affairs of Turkey*, no. 25, (1878), Sandwith to Derby, December 31, 1877.

⁹ *Affairs of Turkey*, no. 25, (1878), pp. 9-10, Calocherino to Sandwith, January 9, 1878.

¹⁰ *Affairs of Turkey*, no.25, (1878), p. 12, Sandwith to Derby, January 21, 1878.

Christians however were now also preparing to flee. The Ottoman authorities would not allow women and children to travel to Greece, as had happened in 1866, but inhabitants of many villages made preparations to go into the mountains¹¹. On February 4, the Ottoman Government recalled Samih Pasha and appointed Mehmet Ali Pasha military commander and made Adossides Pasha civil governor. War between Greece and Turkey was now a reality, for on February 2nd, 25,000 Greek troops had crossed into what was then the Ottoman sancak of Tırhala but which to Greeks was already Thessaly. Crete was simply one field of action in this aftermath to the Russian war against Turkey.

Perhaps it was the news that war had broken out which caused Samih Pasha to lose his head. His very last action as governor was to hand out up to 600 Peabody Martini rifles to the Muslim population of villages around Canea at Perivolia and Mournies. This led to immediate attacks by them on their Christian neighbours in Galata and other places where members of the two religions had always been at loggerheads, planting the Ottoman flag on the roof of the headman and making a bonfire of his furniture.¹²

In panic, the Christians bundled up their household goods and fled into the mountains, pausing only to inform the foreign consuls of what had happened. Sandwith then drew the matter to the attention of Adossides Pasha and the Ottoman Colonel of the Gendarmerie who immediately intervened to stop the distribution of guns, issue stern warnings to the leading Muslim inhabitants about the dangers of the situation, and make arrangements for those who had taken part in the attack to be put on trial. That was as far as he could go¹³.

Three days later, the leading Muslims of Canea and refugees from the countryside, sent a telegram to the Grand Vizier in Istanbul. They were, they said, the largest landowners and merchants in Crete, even if they were not a majority of the population and they strongly rejected all proposals to turn Crete into an autonomous principality.

By now fighting seemed imminent. The *kaymakam* (district officer) of Selinos, the outlying administrative centre of Sfakia, a place which the Ottoman army would not be able to defend, was summoned to Canea at the start of February. Without an insurrection, the status of Crete would, as Tricoupis had warned, probably not change at any international conference after the war. Russia had now signed a cease fire with the Ottomans after driving down through Bulgaria and Thrace to the very outskirts of Istanbul. The Panhellenion, a nationalist brotherhood society, surviving from the previous war, had once more resumed the work it had done ten years earlier of ferrying men, arms, and provisions to Bali Bay west of Candia.

On February 18th, the Cretan Committee announced from the village of Argyropolis that it had received no replies from the Ottoman Government to its demands and so was breaking off the negotiations with the Imperial Commissioners and appealing to the Great Powers for the settlement of the Cretan question. Theodore Dellyanni, now the Greek foreign minister, reported the conflict to his colleagues across Europe in extremely sanguine terms. Ottoman officials and their forces were pinned down into a few strongholds; Hellenic flags, were everywhere to be seen,

¹¹ Ibid, February 2 1878.

¹² *Affairs of Turkey*, Sandwith to Derby, February 8, 1878.

¹³ Ibid, February 8, 1878.

and the conduct of the insurgents was exemplary. “Unfortunately,” he observed, “it cannot be said that that of the Ottomans is as praiseworthy. On the contrary, the bands of robbers which for some months have been formed in the great centres of the island continue to pursue their work of devastation. The sure and easy refuge which they always find in the fortresses after their successful raids serves to embolden them.¹⁴”

This was not simply propaganda. The claims potentially carried international consequences as far as the Great Powers were concerned. If the charges were true, Turkey was breaking its treaty commitments to respect the rights of its Christian citizens and Europe would be entitled to intervene. Lord Derby asked Sandwith to investigate and received the reply that the Christians had neither attacked Ottoman forces anywhere nor “done any injury to the Mussulman civil population¹⁵. Sandwith felt so certain of the situation, that he concluded that the Christians would wait for the Great Powers to give them security and they would not resort to hostility against the Ottoman government or to injuries against the native Muslims. One is tempted to ask why events which Sandwith had himself already reported, such as the destruction of the blockhouse at Lakkos or opening fire on Ottoman positions did not count as acts of hostility or why, if they faced no danger, the Muslim population had fled to the towns and the Ottoman authorities abandoned most of the countryside. In any case his forecast was swiftly proved over-optimistic.

On the morning of February 24th, the fighting finally began in Crete when 2,000 armed Christians descended from the hills around Fort Izzettin, near the village of Canida and began firing upon it but were fairly easily dislodged. Ottoman regular and irregular soldiers beat them off, with artillery support from two Turkish naval vessels in the bay. Sandwith offered his ‘conjectural computation’ that there had been around eight to ten killed or wounded on each side. While this was happening, the Muslims of Canea held a long meeting with Adossides Pasha, demanding that 1,000 of their men be allowed to enrol as irregulars or ‘bashi-bozooks.’ In Candia, the authorities tried to persuade the Ottoman government to send in shipments of barley from north Africa or Anatolia and introduced rationing for barley purchases by each family.

After the attack on Fort Izzettin, the insurgents then marched to another blockhouse at Alikianou and succeeded in capturing it. Eighty Albanian soldiers who were inside it fled and were sent by Adossides to garrison the monastery at Aghia Triada on the Akrotiri peninsula, where local Christians, alarmed at the militancy of their Muslim neighbours had fled. Meanwhile Vamos, the main centre of the Apokorona district had been cut off and was under threat. Adossides Pasha tried once again to open up a line of communications onto the insurgents to get them to allow provisions for the victualling of the Ottoman garrison at Vamos could be carried out.

By February 12, there was serious fighting around Rethymno and Candia, reported by the British Vice-Consuls (local Greeks) there, Trifilli and Calocherino, as attacks upon the Christian majority by the Muslim minority. Sandwith reported that;¹⁶

¹⁴ Ibid 24-26, Delyanni to Gennadius, 22 February 1878.

¹⁵ Ibid 26-27, Sandwith to Derby, February 20, 1878.

¹⁶ Ibid 21, Sandwith to Derby, February 14 1868.

The Christians have scrupulously respected the property of the Muslims [...] the only plea they [the Muslims] can urge in their defence is the pressure of want, by which they are being sorely pinched.

He added of the Candia Muslims that they “have a bad name for lawlessness and ferocity.” No complaints by the minority against the majority are recorded. By now the Ottoman authorities were pulling their soldiers out of the blockhouses and concentrating them on the garrison towns, and the fortresses of Izzeddin, Grabusa, Kissamos Kastelli, Francokastelli, and Vamos.

Costaki Pasha was now under very strong pressure indeed from the Cretan Muslims to enrol them into some sort of emergency fighting force and reluctantly agreed to issue them with rifles on condition that there were no attacks on Christian villages. About 300 Peabody-Martini rifles were issued to the Cretan Muslims, a point about which Costaki clearly felt very awkward for he told Sandwith immediately afterwards that this was the result of a ‘misunderstanding.’ Sandwith commented to London that “the presence of one of Her Majesty’s vessels would certainly conduce to a sense of security.”¹⁷ This wish was granted. *HMS Foxhound* was despatched to Crete from Malta.

Despite the fighting, Sandwith was convinced that the attack was the work of individual chiefs and not of the Cretan Assembly itself. He believed that an appeal from the foreign consuls in Canea, led by himself as their *Doyen* would be sufficient to get such incidents stopped. His first thought was to get permission from the Ottoman government to do this, but Costaki Pasha said that it would cause deep resentment among the Muslims for the foreign consuls to be seen to be acting in this way. Meanwhile the Ottoman authorities tried hard to maintain order. On March 19, Thomas Sandwith mentioned to London that the prisons “are full of Mussulmans guilty of violence towards Christians and who have been condemned by the special commission.”¹⁸

In conversations with the consuls, Costaki Pasha explained that he had been forced by ‘popular clamour’ to arm the Cretan Muslims. “He begins to see that it is beyond his power to restrain the native ferocity of these Mussulmans, whose hatred towards Christians is unrelenting.”¹⁹ Attitudes towards Ottoman troops on the other hand were generally much kindlier: when the Greek foreign minister published claims that Ottoman soldiers had mutilated the bodies of Cretan Christians, Sandwith immediately declared to London that he disbelieved them—and later announced that they had been disproved.

To drive home the message that the Muslims were brutal aggressors, Christian communities again began to issue petitions to the consuls, listing attacks by unnamed Muslims on specific Christians. These documents were then relayed by the government in Athens to foreign powers. The Christians of Candia listed a dozen attacks, all robberies, between January 30 and February 22nd. There were no killings claimed. The goods stolen were mostly building materials, including window frames, woodwork, beasts of burden, clothing, and of course any cash found on the victims. From Rethymno, 144 Christians inhabitants reported that “The Mussulmans of this district are the most violent and fanatical of all those living in Crete... [they] first removed the shutters of

¹⁷ Sandwith to Derby, February 25, 1878, FO 195 1191, *The National Archives*, Kew (hereafter *TNA*).

¹⁸ *Affairs of Turkey* No 25, (1878), p. 48, Sandwith to Derby, March 19, 1878.

¹⁹ *Ibid*, p. 49, Sandwith to Derby, March 25, 1878.

the windows and the doors of the Christian houses in the villages, as well as other objects of furniture.²⁰ Yet it was not alleged that this was the deliberate destruction of dwellings though that activity was one of the characteristic features of a nineteenth century Cretan insurrection in full spate. Robberies of this kind, if they actually took place (and it must be remembered that Dellyanni's claims were intended as war propaganda and always greeted with considerable scepticism) suggest the existence of a very destitute population.

To keep the country districts around Candia under some kind of control, the government allowed the setting up of bodies of mixed gendarmes in Pedia and at Archanes.

In mid-March the Ottoman government landed seventeen battalions, about 7,500 regular troops in Suda Bay. By the 25th, it had marched three battalions of 400 men into the district of Alikianou. There was a skirmish with the insurgents who were occupying the hills above the block house there and nine Ottoman soldiers were killed. The action was a breach of the truce which the Ottoman authorities had agreed to observe with the insurgents a month earlier, but it was justified by the claim that the army had been summoned by the people of Alikianou²¹. Adossides Pasha had prevailed upon the military commander, Osman Nuri Pasha, not to involve the bashibozuks in the fighting, but around 10 am, news reached Canea that the Ottoman forces were having a difficult time, and the town crier went through the streets appealing for volunteers to go and fight alongside the army. The Bashibozuks rushed down the road to the battle.

This was a humiliating reverse for the Ottoman Christian governor Adossides.

His authority is set at naught," wrote Sandwith. "His Excellency has lately become the object of extreme dislike on the part of the Mahometan population because he is doing what he can to restrain their fanaticism [...] they begin to bestow on him the opprobrious epithet of 'Ghiaour'... His moderation and conciliatory disposition are freely attributed to his desire to favour his own religious community at the expense of the Moslems."²²

Gavur, which combines the connotations of 'infidel' and 'wog' in English remains to this day one of the most offensive expressions in Turkey. The multicultural Ottoman administrative traditions which A'ali Pasha and the leaders of the Tanzimat created were breaking down in the collision between emergent national communities.

Adossides Pasha was obviously in an impossible situation. He was a Greek Orthodox Christian, governing a frightened and desperate Cretan Muslim community which saw itself as under attack from its more numerous Greek Orthodox neighbours and placed in charge of Ottoman soldiers. His position was made worse by the fact that the Christian Powers restrained the Ottoman Empire and Cretan Muslims from even matching the sanctions to which their opponents could resort. He might have been more effective had he at least been able to act as the moral representative of the Muslim Cretans, but, before and after his time, successive Ottoman administrations were always slow to identify and articulate the grievances of the Muslim population, partly because they seem to have feared (as A'ali Pasha did) that such admissions would be

²⁰ Ibid, pp. 53-59, Dellyanni to Gennadius, March 16 1878.

²¹ Ibid, no 50, p.58, 50. Sandwith to the Earl of Derby, April 3 1878; *Affairs of Turkey*, no.35 (1878), 2-3, Sandwith to Derby April 1.

²² *Affairs of Turkey*, no.35 (1878), 2-3, Sandwith to Derby April 1.

dangerous for them with their own public opinion, and partly, one suspects, because much of the time it perhaps did not even occur to them to do so.

Yet the Christian Ottoman high officials whom A'ali Pasha had set in place at the end of the previous decade had an essential role to play if the Ottoman Empire was ever going to evolve into a unified political community. Furthermore, these Christian pashas and effendis were by no means always failures. Given the right backing and resources, they could sometimes be very successful as the next ten years would show in Crete. In the spring of 1878, there was one such example already in Crete. Though he had been besieged and shot at by the insurgents at his base in Vamos, there was general agreement that Nicholas Sartinski Efendi, the governor of Apokorona and Sfakia, had been an outstanding administrator, even though his district covered parts of the island which had never been effectively under close Turkish administration before.

Sartinski however was not liked by Abdülhamit's ministers in Istanbul and was soon recalled. Sandwith gave him a glowing letter of recommendation to take back to the capital, which was perhaps a kiss of death for his chances of regaining popularity in the Palace. The mood of Istanbul was signalled very plainly on April 6 when Salih Pasha, a new military commander arrived, accompanied by Brigadier Necip Pasha. Salih Pasha, though Circassian by background had been born in Crete, and he seems to have had close contact with the leaders of the Cretan Muslims from the moment he arrived.

It soon became clear that Salih Pasha, a man of whom we know little except what his adversaries reported about him, belonged to what the British Embassy in Constantinople called "the fanatical and anti-European party"²³ That is to say, he belonged to the school of thought which held that the Muslim Turks should ignore the tightening skein of political restraints on the empire from the Christian world and try and fight their way out of the diplomatic and military encirclement of the west.

In the wake of the recent crushing Russian victories over the Empire in the Balkans this was fairly obviously a doomed strategy, but desperate situations throw up men with desperate views and reckless plans of action. Salih Pasha seems to have been exactly such a man and he was in tune with the Cretan Muslim Beys who perceived that they were in a life and death struggle to retain a long-term presence on the island and who thought that the Ottoman army could be used to avert the approaching Christian ascendancy on the island. Ultimately this strategy had a chance, as subsequent generations of Ottoman Muslims would see with increasing clarity, only if it had led towards the geographical separation of Christians and Muslims into distinct zones: but Salih Pasha's tactics suggest that he was merely trying to expand the cordon of Ottoman controlled areas around the towns as a prelude to bringing the whole of the island under his military control.

The new commander quickly made it clear that he aimed to put down the insurrection with a strong hand. One of the first things he did was to shut Canea and other towns off from the stream of Christian farmers who came to buy food in the towns, believing that hunger and the protests of their families would drive them to submit.

²³ See Layard's valedictory despatch, *Affairs of Turkey* No 7, (1880), 5.

In this he was following earlier moves by the Muslim refugees in the coastal towns who had already done their best to seal themselves off from the Christians. Despite orders to the contrary from Adossides, no Christian could pass through the gates of Rethymno into the town and circumstances were somewhat similar at Candia. There were ‘continuous reprisals’ between the two communities. Inside the three garrison towns, there were now, according to British estimates, 60,000 Cretan Muslims collected, more than half of them refugees²⁴. The risks of ‘grave disturbances’ made the Ottoman authorities apprehensive. The stock of food available for them was dwindling each day and as their hunger grew, so the thoughts of Muslims of Rethymno and Candia turned increasingly to organising of armed sorties from the town to snatch animals and food from nearby Christian settlements.

All this made Adossides Pasha’s position even worse. Though officially he outranked Salih Pasha, the Pasha was the real leader of the Ottoman administration of Crete because he was the military commander and it was his decisions that counted.

If things were bad for the Muslims in the three towns, they were hardly much better in the countryside where it was widely felt that Crete had been forced into a new struggle against the will of its people by Hadji Michaelis and his backers in Athens. “The thoughtless action of certain chiefs come over from Greece plunged the Christians into hostilities which the means at their disposal did not admit of their carrying to a successful issue, and these very chiefs are themselves convinced of the error they committed now that they witness the result of their action in the famine-stricken people around them. The present situation is a hopeless one, for the Turks are not in sufficient force to occupy the interior, and the insurgents can only hope to prolong the struggle at the cost of infinite suffering to the helpless and the weak,” Sandwith reported in early April.²⁵ A week later after Adossides Pasha returned from the east of the island, reporting that there was little popular support anywhere for the insurgency; he again mentioned the suffering of the Muslim population in the garrison towns.

Two days later, Vice-Consul Trifilli reported a massacre by Mussulman raiders in Aghios Basilios near Rethymno. There were said to have been fourteen people killed at Koksarre, along with 400 sheep and 70 beasts of burden. Sandwith thought that the number of dead was overstated: a later report gave it as six.

Though the General Assembly claimed that its goal was to maintain Crete as an autonomous principality, at the beginning of April it took the daring step of announcing the creation of a Provisional Administration²⁶. It declared its firm intention to resist any advances by the Turks and to defend itself, every encroachment by them, but it did also make reference to both communities. Its leaders were relatively unknown figures: A. Bitsaki, Carilaos Askoutsis, A. Mikadoulaki, and Steliano Hadjoki.

The new ‘government’ promptly set up its own police force and courts of law, dealing out summary justice. It did not of course contain any Muslim members: that was a physical impossibility. Instead it signalled benign intentions towards them as clearly as it could. The obvious

²⁴ Ibid, p.7, Sandwith to Derby, April 7, 1878.

²⁵ *Affairs of Turkey*, no.35 (1878), p. 4, Sandwith to Derby, April 2, 1868.

²⁶ Ibid, pp. 4-5, Sandwith to Derby, April 2, 1878.

way to do so was to show that it would respect the rights and even the interests of the Muslims from the countryside who were now locked up inside the towns and could not get to their farms. In some districts the new police were entrusted with guarding vacated Muslim property. To protect the security of the homes of the Muslims of Selinos, for example, they removed the doors and windows of their houses, recorded the details in catalogues and stored them away safely. They were to be returned to their owners when peace returned, provided that the latter could show that they had not been involved in the attacks on Christian villages around Canea. The returning Muslims would also get their crops restored to them, provided that they paid for the cost of watching over them and other general working expenses.

When a British steamer ran aground near Selinos in March, the self-proclaimed authorities showed a similar ostensible high-mindedness by abstaining from salvaging the 800 sacks of flour in its hold, even though there was a serious shortage of food and bread was available to very few. Guards were set to watch the ship, though it eventually broke up and sank completely. All this, Sandwith saw as evidence of “their [the Christians’] moderation and justice and desire to conform to civilised usages.²⁷”

Osman Nuri Pasha’s lapse in allowing the Bashibozuks to come to his aid proved to be his undoing. As a result of the diplomatic representations which followed Sandwith’s despatch about it, the government in Istanbul decided to recall him and appoint Salih Pasha in his place. The new commander was to be accompanied by Colonel Briscow, an officer working in the Turkish gendarmerie. Layard who did not know Salih Pasha but had been told good things about him was hopeful. But in the event, the idea of sending a British officer to help run the Cretan gendarmerie did not get off the ground while Salih Pasha turned out to be a hardliner.

There was certainly an urgent need to improve the working of the gendarmerie. In 1878 as in the later crises that would follow in Crete over the next two decades, the weakness of the gendarmerie was one of the main reasons why the government could not keep the situation under control. And, as in the later crises, the reasons why the gendarmerie were ineffective boiled down to one extremely simple cause: they were not being paid. In April 1878, some of the *zaptiyeler* or gendarmes in Crete were owed more than thirty months of salary. Worse still, because of the lack of food which the garrison towns were now experiencing, they were put on ‘short rations’ which meant in practice crusts of dry bread. Not surprisingly the corps was close to mutiny. Sensing this, the government began to place its own men at its head. Most of the Cretan gendarme constables were Albanians, but during April 1878 the government began replacing several of the senior gendarme commanders with native Cretans.

On April 15th, 700 gendarmes went together to a mosque in Candia, swore an oath of brotherhood and solidarity—and then went to their new Cretan commander to demand their arrears of pay. “Of course, there could be but one answer to this demand, viz. that at present that there was no money to pay them,” wrote Sandwith.²⁸ He found it surprising that they had remained faithful to their command for so long. Receiving nothing from their commander, they went to the Vali and then to the military commander, Osman Nuri Pasha. Obtaining no satisfaction, they

²⁷ *Affairs of Turkey*, no. 35, 1878, Crete, 7-8, Sandwith to Derby, April 8, 1878.

²⁸ *Ibid.*, p. 10, Sandwith to Derby, April 13, 1878.

announced that they would take no more rations and pooled their money to buy food among themselves, giving the government a deadline of Friday 19 April. In Candia too, the *Mutassarif* (sub-governor) told Vice-Consul Calocherino that the gendarmes could not be trusted while they remained unpaid. The Christian gendarmes had been in exactly the same situation, but that problem had been resolved simply by disbanding them altogether²⁹.

The same day in Rethymno, the lack of law and order on the island was demonstrated again by another massacre. Sixteen unarmed men gathering herbs in the countryside to eat were attacked. Nine were killed and the tenth taken prisoner. A further three were unaccounted for. There was this time no doubt about the incident which was confirmed both by the Ottoman authorities and Trifilli, the British consular agent. This was the worst incident so far on the island and its victims were not Christians but Muslims. The Ottoman authorities, who had shown the bodies to a crowd of 300 Rethymno Muslims, said the bodies had been seriously mutilated. The British vice-consul, as Sandwith immediately noted presumably with approval, made no mention of this and his reports on the matter were largely devoted to demonstrating that the Ottoman authorities had been guilty of sensational reporting and that there had been no mutilation of the dead men and that the murders could be understood, if not extenuated, as an act of vengeance for the earlier murders at Kokkara.

Sandwith responded by taxing the Ottoman authorities with their allegations of mutilation. They replied by accusing Trifillo, of wanting to cover the story up. Sandwith then, most unusually for him, sailed from Canea in *HMS Bittern* to Rethymno to look at the bodies for himself. He reported to London that the claims of mutilation had been ‘greatly exaggerated’. There had been a ‘savage murderous assault on the murdered men’ and some of them had clearly been stabbed after their deaths (several of them had severe stab wounds although all had been shot by bullets) but, concluded the British consul, “it does not so clearly appear that their bodies had been wantonly mutilated.” One victim had lost the end of his nose, another part of his ear—but this hardly amounted to the claims which the Ottoman authorities had made. Foreign consuls had not actually seen the bodies, because Trifilli, being an ethnic Greek, had been warned by his *karvas* (Ottoman diplomatic guard) that it would be imprudent to do so while public feeling in the town was running so high. And the murders themselves were essentially an act of reprisal.

Of the wickedness of the killings and the men who committed it, the infallible topics of consular discussion when wrongdoing by Cretan Muslims was alleged, there is not the slightest mention. As far as can be judged, none of the Christian or mainland Greek allegations of crimes by Muslims was ever subjected to a similarly searching investigation. Where they were blatantly untrue, or probably so, they were simply quietly dismissed after they had been noted.

While in Rethymno, Sandwith heard news which disquieted him more than the murders. Salih Pasha, the new commander of the Ottoman army in Crete, had begun his term in office with a visit to Rethymno where he had been petitioned to grant an amnesty, as a result of which all Mussulman prisoners had been released. Neither Costaki Pasha nor the *Mutassarif* of Rethymno were pleased with this development and Salih Pasha himself seems to have been embarrassed by

²⁹ *Ibid*, p. 12, Sandwith to Derby, April 21 1878.

it, for back in Canea he called on Sandwith and told him that the *Mutassaryf* of Rethymno, not himself, had ordered the release. Perhaps he had been warned of the trouble that could follow if he was unfavourable named in a despatch by Sandwith. Salih Pasha must have been well aware of the fragility of his position, for his instructions stated that he could remain only on the defensive and could not carry hostilities into the country areas held by the enemy.

Beneath the surface however, there were still forces working for a compromise in Crete. Some of the Muslim refugees in the large towns for example, had opened up negotiations with the local Christians to see if they could not be allowed to return to their homes. However private deals of this sort were strongly opposed by the Christian chiefs who were committed to securing the union of Crete with Greece in exchange for the arms and money they had received so far. Nonetheless in early May, with the barley harvest approaching, pressure from the Muslim refugees in the towns to be allowed to return to their homes. They asked Costaki Pasha to send detachments of troops into the country districts to guarantee the safety of returning Muslim farmers. Adossides set out in an Ottoman government steamer to sail around the island and investigate whether it was possible to enable the Muslims to return in at least a few places. He took with him, Mustafa Paputsali, who had been chosen by the Muslims of Candia to represent them, but whom Sandwith describes as “a notorious leader.”

Sandwith had been told by Christians of their desire to see their Muslim neighbours back again and “the majority of Muslims will find their property untouched.” The consul added:

I cannot believe that they are running any risk in trusting to the good faith of the Christians, who have given the best proof of their friendly disposition, by abstaining from destroying their property during their long absences.

AMBASSADOR LAYARD'S PEACE INITIATIVE

It was at this point that Sandwith decided to put forward his own peace proposals in a letter to Layard. In the middle of May, the British ambassador had written to the consul, asking him to suggest ways of resolving the conflict by identifying terms which both sides could accept.

Layard blamed ‘Greek intrigues’ for the renewal of hostilities in Crete and he was personally very sympathetic to Turkey. He had known the country on and off for around four decades and some of the top figures in the empire had been his friends throughout that period. Behind him was a prime minister, Benjamin Disraeli, who was also pro-Turkish and had shown himself committed to the preservation of the Ottoman Empire three months earlier when he had brought the Russian advance on Istanbul to a halt by sending the British fleet through the Dardanelles to lie in the Sea of Marmara opposite the Russian encampment at Yeşilköy.

Not all of Layard's judgements as ambassador were happy ones, but on this occasion, he had sized the situation up correctly, probably because he had been briefed by the recently recalled governor of Sfakia and Apokorona, Nicholas Sartinski Efendi. There was scope for Britain to act as an intermediary between the insurgents and the Ottoman authorities. Most people on either side in Crete did not want the fighting to go on and did not want union with Greece at this point in time.

Sandwith was somewhat baffled by Layard's enquiry when the first telegram reached him from the ambassador, but in response to specific questions informed him that if the ambassador could persuade the Ottoman government to grant an armistice, he thought that a deal could be done. The insurgents would want lower taxation and lighter government without local governors, he believed.

Curiously, Sandwith did not mention the key question, which was how to find an acceptable way of sharing representation and power on a more proportionate basis between Cretan Christians and Muslims. He agreed to put the idea to the Vali but warned that he was surrounded by "a disreputable clique of Mussulmans."³⁰ The two chief figures among these, Sandwith believed it would be necessary to send into exile. They were Hamid Bey, Salih Pasha's Muslim Councillor, and also Hasan Bey Kavouri, the latter a member of a family which would lobby hard for the Cretan Muslims in Istanbul in the next generation and which, after emigrating from Crete to the mainland, would earn distinction in Turkey in the second half of the twentieth century in fields as different as diplomacy and film-making. No doubt Hamid and Hasan were hardliners on the question of the rights of the Muslims, but it is another obvious sign of the inequality with which the two communities on the island were viewed. Sandwith would not have tolerated the exiling of a Cretan Christian leader.

Four days later, the consul travelled down the road eastwards from Canea to Apokorona. He took with him his vice-consul and landlord, Henry Moazzo, to act as translator and perhaps as advocate for the proposals he was going to advance. On the evening of Tuesday the 22nd of May, he arrived at the village of Fre where it had been arranged that he would meet the Christian Provisional Government. He put up a tent for the night but postponed his formal meeting with the chiefs until the next day. In the morning the Insurgent chiefs appeared, and they formed a circle around him to hear what he had to say. It was a slightly nervous moment for both sides. Sandwith reported that;³¹

Forming a circle around me on the ground, I observed many chiefs whose names are well known in Cretan history, such as Korakas and Kostaros who had taken part in every insurrection since 1821. Gorgoni, Hadji Mikali [...]

He had his text for them written out and translated into Greek. He read it to them in English, with Moazzo translating sentence by sentence as he went along.

It was a very short speech. Sandwith said simply that England was aware of dissatisfaction with the working of the 1867-8 settlement and the Organic Statute; the struggle however was bringing them only misery and worse would follow. The Ottoman Government had agreed to allow England to mediate between it and the insurgents and there would be a full amnesty if the Christians would agree to allow the Ottomans working with the British to design a new form of government for Crete.

As soon as the address was over, Sandwith's listeners begged to be given the written text. The consul obliged, though he was well aware that this meant that it would soon appear in full in

³⁰ Ibid, pp. 22-23, Sandwith to Layard, May 18, 1878.

³¹ Sandwith to Layard, May 26, 1878, F0 195/1191, *TNA*. (The Blue Book text omits the names of the chiefs given in the original despatch.)

the Greek newspapers. After declaring that union with Greece was what they desired, the chiefs broke up into little groups, went to the village schoolroom and began discussing the document.

However, they quickly made Sandwith aware of the pain and embarrassment they felt at being asked to do something which would betray Greece after it had supplied them with so much arms and money to fight for annexation.

There is no denying,” Sandwith told Layard, “that the feeling did them honour. The desire for union with Greece, I have observed to be strongly growing ever since hostilities began, and I attribute it mainly to the substantial aid which the Chiefs and their followers have not ceased to receive from that country from that time to the present.”³²

But the chiefs also feared the likely indignation of the peasant farmers if it became known to them that such good terms had been offered. Sandwith also learned that the chiefs believed that they had only lukewarm support in the east of the island and that the insurgents in the centre, and at Rethymno and Mylopotamos, were on the verge of submitting to the Ottomans.

However, many of the chiefs were at first in no mood to accept these terms, and Sandwith gave them a second day to think over the proposals. Eventually he got a letter of acceptance, but one which insisted that there must be an armistice rather than just an amnesty. The armistice was to last until “the definitive solution of the Cretan problem.”³³

The Ottoman Government was indeed prepared to make peace upon these terms. It was also asked to recall Salih Pasha immediately and to remove Hamid Bey and Hasan Kavouri from the island. An instruction from London to Layard commended him on his insistence that these “two persons, stated to be fomenters of disorders,” should be sent into exile.³⁴ Some of the chiefs who were directly paid from Greece were unable to sign, while the chiefs from Sfakia were in dispute with the others and so composed and signed a separate letter of their own, along the lines of the acceptance. Support for the idea of Cretan autonomy, rather than union with Greece, was stronger in Sfakia than other parts of the island.

Greece was now sending very large amounts of money each week to the insurgents. The last week in May saw the Panhellenion bring in 1000 gold Napoleons, while 3,000 had arrived on the previous trip. A few weeks later a letter from Hadji Michalis to the Greek consul in Canea was intercepted. In it the Consul acknowledged receipt of 275 ‘beans’—which was generally taken also to mean gold Napoleons.³⁵

When news arrived from Istanbul that the Ottoman government was not disposed to grant a formal armistice and would simply agree to the suspension of hostilities with a complete amnesty, prospects for a settlement seemed to hang in the balance. The insurgents would be cutting

³² The British Government was being advised by its Legation in Athens that there were no Greek ‘insurrectionary agents’ in the Island of Crete. One official wrote “The Cretan Committee in Athens sends arms and supplies, but the insurrection is said to be purely Cretan.” *The Affairs of Crete*, no. 28, (1878), p. 15. Hugh Wyndham to Salisbury, May 16 1878. ‘Insurrection’ was a euphemism invented by the Foreign Office to soften its response towards Christian rebels in the Ottoman lands. Calling them rebels would have implied condemnation.

³³ *Affairs of Turkey*, no.35 (1878), p. 28.

³⁴ *Affairs of Turkey*, no.35 (1878), Layard to Salisbury, June 7 1878; Cross to Layard, June 11

³⁵ *Affairs of Turkey*, no 28 (1878), Sandwith to the Marquis of Salisbury, June 24, 1878

themselves off from a generous flow of funds and assistance from Greece, while they also knew that the Powers would meet later that year in a Congress which would redraw the map of the Balkans. They might get better terms there than the ones which Layard had offered them.³⁶

There were also divisions on the Ottoman side. It was clear to everybody that the sort of settlement which Layard was trying to broker on the island would mean a substantial shift in power towards the Christian majority. The Moslems may have resented this for the sort of reasons which ruling or privileged minorities always resent such changes. But it has also to be remembered that their own possible expulsion from the island had been under discussion –usually of course only to deny that it could ever happen– for at least the past four decades, that that while the diplomatic contacts were getting under way, they were living under virtual siege, and that this was at least the fifth time in the life time of older Cretan Muslims that this had happened. Even by 1878, many Cretan Muslims must have spent at least ten to twenty percent of their lives not in their homes but under siege in the fortified towns. While it may be true that these sieges were not always quite as confrontational as they looked, for there were ways in which Christian and Muslim neighbours struck private deals to look after each other's property, the lack of food and water meant the periods of confinement were horrible experiences. And the Muslims must also have been well aware that the foreign consuls on the island, men like Sandwith and Stillman, took little or no interest in what they suffered and were briefed exclusively by Christians.

For the property-owning Muslim Beys, who owned large tracts of land around the towns, there was also the prospect that they would suffer the loss of their property and wealth. They had active interests to defend and right through until the 1890s, they believed in armed vigilance—to the extent that this policy was possible for Muslims in Crete.

Their natural allies therefore were the Ottoman commanders and officers who came to the island. The Ottoman civilian governors, who had to work closely with the foreign consuls and to respect international diplomatic sensitivities, commanded little esteem, for they seemed to be counselling surrender by stages while offering neither protection nor any long-term hope to the people they administered.

There are times in history when whole peoples and communities are trapped in insoluble situations for which no practical political or administrative way out can be found. The situation of the Cretan Muslims seems to be one such, though it was hardly a unique fate. They were just one part of arising from the jumble of mixed populations which a vast mosaic of ethnic cultural conflicts and contradictions stretched from the Danube to the Caucasus, all of whom were now, under the tutelage of the western European Christians, engaged in self-discovery along nationalist and religious lines, claiming exclusive rights to the land they lived in, and consequently locked in ever deeper hatred and feuds with other people who lived alongside them.

The plight of the Muslims in Crete, like that of most Muslims in south-eastern Europe, was that they were 'outside international society'. They lacked friends and influence and whatever views they had on the situation in which they were engulfed, they had no means of communicating them in any detail. The same perhaps, was also still true for the Christian peasantry of Crete, but it was

³⁶ *Affairs of Turkey*, no.35 (1878), pp. 31-2, Sandwith to Layard, July 1, 1878.

not true for the emergent Cretan Christian merchants, administrators, doctors, professionals, and writers who were now starting to come on the scene. The exclusion of the Cretan Muslims from international society had many roots. One of them was the cultural gulf between Islam and Christianity and the fact that the Cretan Muslims, appearing effectively as little more than de-Hellenised Greeks, lacked access to both the high culture of the Ottoman Empire and that of the Christian and Greek world. There was also the continuing social distinction between Christians and Muslims. It was difficult for western visitors to the island to form close personal friendships with Muslims, or even to talk to them very much, a situation which was fairly typical of Ottoman provincial society.³⁷ As a result they were very poorly understood. Each such basic features of Cretan Muslim life as Bektashi'ism, the tolerant syncretistic Islamic brotherhood to which most Cretan Muslims of Janissary descent belonged, passed completely unnoticed by western observers.

By 1878 the Cretan Muslims suffered from other disadvantages. One was that the Ottoman system of government under Abdülhamit II rested on institutionalised suspicion. Most Ottoman citizens were no longer in a position to state any individual critical opinion freely to westerners, and simply appeared to be part of a hostile oriental despotism, engaged in a futile struggle against the spread of western values and ideals.

If you don't know people, it is easy to demonise them, especially if you live in close and sometimes fearful proximity to them. Successive British consuls on Crete found it rather harder to accept that Cretan Christians were just as likely as Cretan Muslims to engage in acts of violence than distant observers in Britain—even strongly Christian ones like Lord Salisbury, though Sandwith is perhaps an exception. His predecessor, Consul Dickson had been much more sympathetic to the views of Ottoman officialdom in the 1860s. Why the change?

The explanation seems to lie in the changing social and economic context which the consuls worked and lived in, and the arrival of the telegraph and swift communications links with the Western newspapers. Until the 1858 crisis, the British consul of the day had essentially been a westerner living in a Muslim society but on very close terms with its centres of power. Charles Ongley had been a very close friend of two governors, possibly closer than was good for any of them, and it had been to his house that Veli Pasha had fled when he lost control of the situation on the island.³⁸ But this proximity to senior Muslim officials was decreasing while the social life of the consuls was increasingly tied up with that of a more Christian Greek middle class, educated along Western lines,

After the 1850s (we should remember that 1859 was the year that Lysimachus Calocherino joined the vice-consulate at Candia) the locus of power and the sources of reporting altered. The Muslim community was viewed entirely from the outside and though the best consuls took care to investigate the state of opinion inside it, most did not. And, though the consuls were now active

³⁷ See David Barchard, "Modernity, Muslims, and British Archaeologists: Michael Gough And His Nineteenth Century Predecessors" in (ed.) David Shankland, *Archaeology, Anthropology and Heritage in the Balkans and Anatolia: The Life and Times of F. W. Hasluck (1878-1920)*, (Istanbul: The Isis Press, 2004), 257-280.

³⁸ See David Barchard "Veli Pasha and Consul Ongley: A Diplomatic Relationship That Got Too Close" in (ed) S. Kunalalp, *A Bridge between Cultures*, (Istanbul: The Isis Press, 2008), 69-122

forces in the Cretan political situation in their own right, they did not at this stage do anything practical to foster dialogue or closer working relations between the two communities on the island.

As of June 1878, began, Costaki Adossides Pasha, enjoyed only the title and not the substance of being Vali of the island. Real authority among the Muslims had passed to the war party. During his three months of the island, the Cretan-born Salih Pasha, held himself ‘aloof from the Christian element of the population, frequenting the society of the most bigoted Muslims.’³⁹ The commander seems to have had little or no regard for the actions of Costaki, for when the Vali ordered the re-arrest of Apaki and other Muslim prisoners at Rethymno, the suspected murders of the six Christians killed at Koksarre Salih Pasha ordered the men to be released a second time, without even informing the Vali. “His Excellency is forced to brook the insult,” wrote Sandwith.⁴⁰

Salih Pasha seems to have been close to attempting an expedition into the hinterland to enable the Muslim peasants to return to their homes. Perhaps this might have resulted in the creation of a Muslim enclave in the countryside around Canea. A similar operation was also about to get under way at Rethymno. Costaki learnt from Sandwith news of the proposed removal of Hamid (who was his personal counsellor) and Hasan Kavouri, for the Vali had heard nothing about these changes from his own ministry—and told Sandwith that Hamid was too powerful in local politics to be easily treated in this way.

British influence and the personal reputation of Layard in Istanbul were still in the ascendant and on June 20, he was able to inform London that orders had been issued to remove Salih Pasha from his command in Crete as a result of his representations. Layard also named the Ottoman officer he thought should be named as Salih’s replacement. This was Salim Pasha, the commandant in Candia in whom Sandwith reposed much trust.

This degree of interference in the details of Ottoman administration was unusual even by the standards of Abdülhamit’s Turkey, but it needs to be remembered that this was 1878, the year in which the British navy had intervened to stop Istanbul being taken by the Russians and the Sultan deposed, and that Layard had spent so much of his life in Turkey and was so closely linked to senior Ottoman officials by personal friendships and longstanding knowledge of the situation that he could step well beyond the boundaries of what was usual, although his personal relations with the Sultan were precarious.

ARRIVAL OF THE BRITISH FLEET

To increase its influence over the population of Crete, Britain now stepped up its naval presence around the island. On June 5, Admiral Lord John Hay arrived in Suda Bay with *HMS Minotaur* and *HMS Defence*, and the following day *HMS Black Prince* arrived, commanded by the Duke of Edinburgh, Queen Victoria’s second son who had once been a favourite candidate in Athens to fill the vacant throne of the kingdom of Greece.

The effect on the mood on the island was immediate. On June 10, Sandwith wrote to London that “The presence of the Channel Squadron in these waters has had a marked and most

³⁹ *Affairs of Turkey*, no.35 (1878), 33, Sandwith to Layard June 1 1878.

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ *Affairs of Turkey, Crete*, vol. 82, 1 June 187, Sandwith to Layard.

salutary effect on the population, and more particularly in restraining the ardour of the military authorities.’⁴¹

Once the British ships had arrived, the *vali* was able to get Salih Pasha’s proposed inland expedition stopped with a telegram to the *Mutassarif* of Rethymno. However, the British aim of achieving an agreement between the Ottoman Government and the insurgents ‘without a drop of blood’ still seemed rather distant from reality. The Panhellenion was continuing to land arms and ammunition on the island and for the first time there were signs that an insurgency was breaking out in the eastern end of the island. In Lassethi, the *konak* or headquarters of the Ottoman *Mutassarif* was burnt down.

Salih Pasha and his supporters among the leading Cretan Muslims were not willing to give up without a struggle. On June 10, five leading Cretan Muslims boarded the steamer for Syra on their way to Istanbul to protest against the changes being proposed for Crete. They had been elected by the Muslims of Candia, Rethymno, and Canea and their mission seems to have been to get the Ottoman government to remove Costaki Pasha from the governorship of the island.⁴² At the same time, the Ottoman army began a push outwards from Rethymno, moving the military cordon which separated territory under Ottoman army control from that in the hands of the insurgents into Mylopotamos, Amari, and Aghios Basilios. Sandwith was informed of this by Trifilli and immediately asked the Ottoman authorities to explain why they were doing this, in violation of the agreement that neither sides would move from their positions. The official answer was that the move was being made in response to appeals from Christian villagers. Trifilli swiftly reported that this was not true. The move had been made after appeals from Muslim farmers in the town who wanted the cordon widened so that they could go back to their farms and reap their harvest: an explanation which did not legitimise the advance of the army in Sandwith’s eyes.

In Candia too strong pressure came from Muslim farmers to be allowed to go back to their lands and bring in the fruit and grain harvests while there was still time. So Costaki Pasha agreed that they should be allowed to do so. About 600 men were armed with Martini rifles, given half a battalion (200 troops) to accompany them and they proceeded southwards to the plain of Messara. Along the way they came to blows with the Christians. Calocherino reported that they had committed many atrocities including, he said, three murders. There certainly seems to have been some violence for Salim Pasha ordered twenty bashibozuks to be arrested and sent back to Candia in disgrace to go on trial. The insurgents retaliated immediately with reprisals on the bashibozuks, swiftly killing two of them.

These shocking events rather overshadowed the fact that the insurgents had also launched hostilities in Mirabello. They had in fact made it clear well in advance that there would be more fighting soon. On 15 June they had told Sandwith and the Consuls that they were rejecting Britain’s offer of mediation and would appeal over the heads of the English to the other Great Powers in congress⁴³. Because of the coldness and mutual suspicion which temporarily clouded Greek-Russian relations at this time, there was absolutely no chance that the Russians would now begin to give logistical support to the Cretan revolt in the way that they had done in the 1866 uprising.

⁴¹ *Affairs of Turkey, Crete*, vol. 82, June 15, Sandwith to the Marquis of Salisbury.

⁴² *Ibid*, pp. 35-6, Sandwith to Layard, June 6, 1878.

⁴³ *Affairs of Turkey, Crete*, vol. 82, no.35 (1878), p. 34, Layard to Salisbury June 16, 1878.

All the insurgents could do was to hope to be able to resist pressure from Britain until the Congress got going.

The following day Sandwith travelled, apparently on his own initiative, down the road from Canea to Apokorona to meet the leaders of the revolt once more. He was curious to learn why the mediation offer, which was extremely popular with most of the Cretan population, had been refused by the chiefs. During the weeks that the offer from had been hanging in the air, Greece had stepped up its supplies of arms and money to the insurgents and the General Assembly felt, as its members told Sandwith, far more dependent on the mother country than they had been in the spring⁴⁴.

In Apokorona, most of the leadership had dispersed into the hills in readiness for action as soon as the letters refusing the British mediation offer had been signed. Sandwith found only a few members of the Provisional Government and the General Assembly who would talk to him. They told him that for formal discussions it would be necessary to summon the 120 members of the General Assembly from the four corners of the island and contacting them would take at least ten days.

The Mediterranean summer was now far advanced and out in the countryside, the harvest was over. A good deal of it had been stolen. “I learnt with much concern that since my last visit three weeks before, a large part of the crops belonging to the Mussulmans had been reaped and appropriated by the Christians,” Sandwith noted. “And that in many cases considerable damage had been done to their dwellings.” Deals to share the produce between the rightful owners and the insurgents had been struck in some cases, but Sandwith very much doubted that there was much prospect of them being carried out faithfully.

“On the whole, it appeared to me that the moment was almost past for reconciling the two hostile communities,” he added.

As a result, Sandwith did not press the insurgents to accept the British terms. When he got back to Canea, he told Costaki Pasha of the way in which the Cretan Muslims were being robbed of their crops. It was a bitter moment for the government. Prospects looked worse than ever for a settlement between the two communities.

The first shots had in any case already been fired, even before the Assembly had rejected the mediation offer by Britain. Around 11 June a group of them gathered on a hillside near Aghios Nicholaos opposite the garrison island of Spinalonga and firing down into the castle and also into an Ottoman navy corvette, the *Sinop* stationed there. They were relatively soft targets for the Ottoman army in that part of the island seldom saw much action and taken completely by surprise.

A sergeant and two sailors were killed, and three others wounded. One of the many organisational weaknesses of the Ottoman army had been glaringly exposed. The guns of the Ottoman army in Spinalonga castle were so old that they could not be adjusted to fire at targets high above them and so their shots could not reach the insurgents on their hillside.

⁴⁴ *Affairs of Turkey, Crete*, vol. 82, no.35 (1878), pp. 43-4, Sandwith to Layard, June 20, 1878.

THE CONGRESS OF BERLIN

A day or two later sixty armed volunteers arrived from Greece. It now looked more likely than ever that there would soon be further fighting on a large scale across the island. There was of course a powerful international aspect to the timing of all these events. For these particular weeks saw one of the most important points in the history of ‘Old Europe.’ On June 13, 1878, the great congress opened in Berlin which was to demarcate the lines along which power politics in the Balkans and the Eastern Mediterranean ran for the next three decades. This was the moments which the Cretan insurgents and their masters in Athens had been holding out for during the previous six months. It is therefore readily understandable that during the four weeks of the Congress of Berlin, the insurgents did their best to push Crete into the world’s headlines.

In the west of the island too, had also been fairly serious fighting. In Apokorona that day and during the next as four battalions of the Ottoman army marched eastwards from Canea.

The potential international implications of this action were much more serious than those of the Christian Cretans. While an attack by insurgents would merely be noted by Britain and the powers, if the Ottoman Army was defying the commitments it had given to the powers, it would call for some response from them. Moreover, as soon as the fighting happened, allegations of brutalities and massacres of Christians began arriving in London. These would, if confirmed, invite further intervention from Britain on behalf of the powers to protect the Christians. However, for several days there was confusion in London about just what had happened. Sandwith’s report of the latest clashes, written on 25th June, did not arrive in London until July 3rd. So for a week, all that was known was a telegram which the Foreign Office had received from other sources on 25 June and which painted events in a much more damning fashion than Sandwith was accustomed to do.

The telegram read as follows: -

Monday evening –Hard fighting continues today at Vamos, Stylo, Veshorio. Turks burning, pillaging, sacking everything. Large number of people lost. Thirteen women massacred. Turkish fleet took part in action.⁴⁵

It came from an Englishman, a Mr Pender living in Canea, and it was not clear whether he had written the telegram or was merely relaying it. Nonetheless London immediately forwarded it to Layard in Istanbul. As Layard promptly pointed out, its provenance was by no means clear. Layard suspected Greek propaganda and called for caution. “Greeks are doing their utmost to foment insurrection in the island” he wrote. However, he must have known that such qualifications would be received with certain coolness if not downright scepticism in London.

When his telegram finally arrived, Sandwith confirmed that there had indeed been violence, and in at least three parts of the island, though he described the clashes as only ‘trifling collisions’,⁴⁶ despite the lives which had been lost in the course of them. He thought that one of the three, the attack by the insurgents at Spinalonga should clearly be blamed on the insurgents alone. There had

⁴⁵ Turkey, no.35 (1878), 38 Cross to Layard, June 25, 1878.

⁴⁶ *Affairs of Turkey, Crete*, vol. 82, no.35 (1878), 46-8, Sandwith to the Marquis of Salisbury, 24 June 1878.

also been another killing of a group of Muslims at Rethymno where around 20 June, five Muslims were killed by Christians in an attack which Sandwith described as ‘cold blooded murder.’⁴⁷

This time there was not much room for doubt about mutilations. One of the dead was a young boy whose relatives took his body to *HMS Minotaur* and showed the wounds to Vice Admiral Hay’s men to try and convince them “of the savage character of the warfare carried on by the Christians.” Feelings among Muslims in the town ran at fever pitch. But Sandwith who waxed fiercely indignant on so many other occasions, stayed cool on this one.

This was partly because he was able to report that the Provisional Government had immediately written a long letter to the Consuls of the Powers in Canea, making it plain that they were deeply distressed by this ‘shameful deed’ and had appointed an Extraordinary Commissioner to capture those responsible and try them. In any case, the next day there was a revenge killing of three Christians on the same spot, and the body of one victim had been partly burnt.

The attack on Spinalonga and the killing of the five Muslims at Rethymno had evidently enabled Salih Pasha and the Ottoman forces to consider themselves absolved from their commitment to remain on the defensive. On the 23rd of June, a force of two or three thousand men had begun an advance from the Bay of Suda into Apokora.

The Ottoman forces consisted of five battalions under Salih’s deputy, Necip Pasha, who had attacked the villages of Irivara and Plaka and the troops were then said to have set fire to them. However, at Armenous, the defenders held on stubbornly and the Ottoman forces were repulsed. Eventually, after Salih Pasha had called in Bashibozuk reinforcements, the resistance collapsed, and the village went up in flames. Not long afterwards the Ottoman forces advanced towards Epano Chori.

The General Assembly had been swiftly in touch with the consul about what was going on. A letter from the Assembly accused the Ottoman troops of burning villages and crops and also accused them of the murder of 11 women and three old men. It estimated that there had been losses of about 50 men each on both sides. Sandwith was not sure how truthful the claims of massacres were, but he had received information suggesting that the firing of villages and fields was the work of Ottoman troops, especially the Syrians (in every Cretan insurgency Syrian troops were regarded as much more brutal than the Anatolian soldiers) and not the Bashibozuks, who as Cretans had their own stake in allowing the harvest to go ahead.

Learning all this, Sandwith went straight to the governor’s place to see the Ottoman Vali to see what he could do to stop the fighting. Adossides told that the troop movements were nothing to do with him and that he was powerless to stop the troops advancing to preventing acts of plunder by irregulars. He revealed that Salih Pasha had never thought of consulting him. Indeed, it seemed that preparations for the advance had been carried out so stealthily that the Vali had not even known that an invasion of Apokorona was afoot. There was some good news however. Salih Pasha was being recalled and though Salim Pasha not been appointed in his place, the new commander on the island, Ali Haydar Pasha, had already arrived from Istanbul at Candia and would be in Canea in the morning. Costaki Pasha thought that the attack was Salih Pasha’s reaction to

⁴⁷ *Ibid.*

news of his recall and that he was “determined to take his revenge for the long period of inactivity which had been forced upon him.”

Reading these unguarded, indeed abject confessions by Adossides Pasha about his own lack both of any practical influence on events and also of sympathy with his Ottoman military colleagues, it is hard not to wonder what effect they later had on the Pasha’s career in Istanbul. One must also ask whether or not anyone in London ever thought or cared about this. For the Pasha’s were transmitted in despatches from Canea by Sandwith and were printed and made public for all the world to read within a few months. This happened despite Adossides’s own pleas for confidentiality. On June 20 for instance, he asked Sandwith that a request he made to Admiral Hay to send *HMS Foxhound* to cruise along the coast of Kissamos “should be considered confidential, as should it hereafter be made public, it would not tend to improve the feelings of coldness with which he is regarded by a considerable section of the Mussulman population.”⁴⁸ Within a few months, the full text of both the Christian Pasha’s request and his subsequent appeal for confidentiality were on sale in the streets of London in a form which he could not repudiate.

This looks like a gesture of contempt by British officialdom for a Christian Ottoman provincial administrator with whom they had worked. Even if this is not that, it can hardly have been an accident. When Blue Books were being prepared for publication, diplomats were normally asked to excise anything in their despatches which they thought might be unsuitable or embarrassing. Other sensitive passages would be removed in London, sometimes to the annoyance of their authors. There are in fact protective excisions where other matters are concerned in some of the published versions of the consular despatches from Crete in 1878.

As we have already seen, the names of the Cretan Christian chieftains who met Sandwith at Fre in mid-May, when Britain was trying to impose itself as a mediator in the conflict, were cut out of the Blue Book, even though the Ottoman authorities must have known exactly who they were. Presumably it was feared that if they were named in print, there might have been repercussions later. Adossides Pasha, a top ranking official in the Ottoman Government, evidently did not merit similar solicitude.

This small episode affecting Adossides Pasha points to a larger one: the multicultural approach to the problems of the Balkans and the Near East, of which the single generation of Christian Pashas was a living embodiment, failed partly because the politicians and officials of Britain and the other Powers cared nothing about it.

On June 25, Adossides Pasha sent a note round early in the morning, asking Sandwith to come and see him. He was even more informative than he had been on his previous meetings. He had sent two trustworthy persons off to Apokorona to see what was going on there and had also been visited by a deputation of women and old men from Armenous, who said that the troops had massacred a large number of people, but that they had been saved by the intervention of the Cretan Muslims. Furthermore, the fighting seemed to be spreading. Adossides had news that Cretan Muslims at Candia and Hierapetra were demanding arms from the Ottoman authorities with a view to attacking neighbouring villages. He thought that there was a plot to drive the Christians from

⁴⁸ Turkey, no.35 (1878), p. 43, Sandwith to Layard, June 20, 1878.

the Canea and then fall upon them and massacre them. Though he was the Ottoman governor of the island, Adossides seemed as vehemently hostile towards the Cretan Muslims as any Cretan Christian insurgent. He warned that Muslim women were standing in the roads insulting Christian passers-by and threatening them with violence. Christian shopkeepers with premises near the gates of Canea had shut them for the day. He was convinced that without the presence of the British fleet, there would have been ‘terrible scenes’ already. The Governor thought that Hamid Bey and Hasan Bey Kavouraki were the chief fomenters of the trouble and should be immediately banished.

LAYARD’S SITUATION IN ISTANBUL WEAKENS

In Istanbul, the events in Crete had put Henry Layard under pressure on a different matter. The first signs that a breach was opening between him and his political masters in London were now beginning to appear. Layard had been appointed by Lord Derby, who had watched the Cretan problem from a basically neutral perspective for many years. He had been the Foreign Minister during the 1866-69 insurgency who had held Britain back from joining with the Russians and the French to force the Ottoman Government to cede Crete to Greece. But at the beginning of April 1878, Derby had unexpectedly resigned and his place as Foreign Secretary was taken by Lord Salisbury, another hereditary grandee but endowed with one of the very sharpest intellects in Victorian England which had won him a Prize Fellowship of All Souls at Oxford in his student days. However, it was an intellect combined with stronger than average Christian prejudices, making him very similar in some respects to the archenemy of the Ottomans, the philhellene William Gladstone who was now leading the opposition Liberal Party.

Salisbury was no philhellene, in fact he was deeply cynical about southern Europe and the Mediterranean countries generally, but he had long believed that the Ottoman Empire would never reform and that the rule of Christians by Muslims was intrinsically wrong. Moreover, he had spent [six weeks] in Istanbul during an abortive international conference in late 1876 and early 1877, during which Abdülhamit and his ministers had declined to listen to his advice. In Istanbul, Salisbury had found the company of the Russian ambassador, the famous Count Ignatieff, known as Mentir-Pacha, more congenial than that of Sir Henry Elliot, the generally pro-Turkish and anti-insurgent, ambassador. Layard, who was fluent in several Oriental languages including Turkish, represented an intensification of Sir Henry’s attitudes and was identified with the general policy of trying to build up a reformed and strong Ottoman Empire at the eastern end of the Mediterranean as a bulwark for international stability.

But in a diplomatic landscape which was dominated in Britain by Salisbury and Gladstone, rather than Disraeli and Palmerston, Sir Henry was an anachronism. Turkey had been reduced to second league status in European power politics by the upheavals and redrawing of the map of the Balkans which followed the Turkish-Russian conflicts of 1876-8. It was certain to shrink still further in the future—and under Abdülhamit the country’s moves towards Western-style modernity and constitutionalism were abandoned in favour of a return of rule from the Palace. Turkey seemed to have regressed into an old despotism. A certain nervousness in the tone of Layard’s despatches and a palpable tendency to over-emphasize his own influence with the Ottoman Government, betray the awkwardness that the ambassador felt when dealing with Salisbury.

Yet Layard also neglected to move quickly on matters on which he should have known Salisbury would be punctilious. One of them was quite a small incident in Crete. On May 1, a few days after the first talks with the Insurgent chiefs in May, Sandwith had come under fire on the road from Apokorona. He believed that Ottoman troops were responsible. It was not a major incident, but it was an act of disrespect towards Britain and he had reported it somewhat diffidently to Layard. The ambassador evidently did not take the episode very seriously, but London certainly did. A month after the incident, Sandwith was sent a note of sympathy from Whitehall and Layard was told to raise the matter with the Ottoman government.

Layard seems to have been tardy in doing this, for a few days later he was reminded, by Cross, deputising for Salisbury who was in Berlin, of the matter in a frigidly worded instruction. Part of the reason for this chilly note was a response to public opinion in Britain where the fighting in Crete was now attracting considerable press and political attention, almost all of it sympathetic to the insurgents and hostile to the Ottoman authorities. Layard was told to bring this point to the attention of the Ottoman government.

It was becoming steadily clearer that a serious difference existed between the outlook of the ambassador and that of the new Foreign Secretary Lord Salisbury on matters to do with Crete and the Ottoman Empire generally. Layard, a specialist on Turkey with many years of experience there and clear ideas about how Turkey could be encouraged to evolve into a modern society as an ally of Britain, was no longer relevant. The men who would make British policy towards Turkey in the years ahead were now, on the Conservative benches, Salisbury who believed that Turkey could never reform and that Britain should have joined forces with Russia in partitioning it in 1853, and on the Liberal side of the house, Gladstone who coined the phrase ‘*unspeakable Turk*’ and wanted Ottoman administration expelled ‘bag and baggage’ from the Balkans—a phrase redolent, though the Liberal statesman evaded admitting it, of racist ethnic cleansing.⁴⁹ Gladstone was also a firm personal and ideological enemy of Layard who had deftly manoeuvred him out of British politics just when the ambassador had been close to achieving cabinet office.⁵⁰

Layard’s life’s work should have come to a triumphant crescendo during his time as ambassador in Istanbul, but these exchanges with London were harbingers of serious troubles ahead.

During these months, Crete was not the only island which the British ambassador was thinking about, for during the last week of the conference, it came out at the end of the first week of July that Britain and Turkey had made a secret bilateral deal a month earlier under which Cyprus was to be ceded to Britain. The news was officially made public on July 8th. Britain was to become an eastern European power in its own right. This development can hardly have been a surprise to any diplomat who read the newspapers. At a time when so many other nationalities and powers were dipping their hand into the pot and claiming territory from the Ottoman Empire, Britain’s

⁴⁹ For Gladstone’s dispute with Frederic Burnaby on this matter, see Thomas Wright, *The Life of Colonel Fred Burnaby*, London, 1908, p.154; Michael Alexander, *The True Blue: The Life and Adventures of Colonel Burnaby*, (New York: R. Hart-Davis, 1958), 118-9.

⁵⁰ Gladstone’s destruction of first Layard’s political and later his diplomatic career is examined in an as yet unpublished article by me. Gladstone’s election victory in April 1880 was the signal for Layard’s immediate removal from not just the Istanbul embassy, but also his diplomatic career.

imperial dignity require that it get some kind of reward for fending off the Russian threat to the Empire the previous spring. The trouble, from Britain's point of view, was that there was nothing much in the region that it actually wanted or needed.

On July 13, the Congress of Berlin ended. Greece emerged from it relatively advantageously though without regaining Crete. Protocol 13 of the final communiqué at Berlin which became the basis of the formal treaty between the powers published the following November, obliged the Ottomans to hold talks with Greece over a frontier revision in Thessaly. Otherwise Great Powers would impose a transfer of territory. Greece was not a military victor over the Ottoman Empire, and it had not in any real sense been an ally of Russia during the fighting. But its friends among the Powers were sufficiently strong to accept the idea that Greece should be 'compensated' with Ottoman land to make up for the rise of Bulgaria as an independent state and the final end of Greek ambitions in the Balkans. The reference to Crete at Berlin came with Article 23 of the Treaty of Berlin which committed the Ottoman government to apply A'ali Pasha's organic law of 1868 'scrupulously' and to introduce various modifications.

This was despite the pleas of Delyannis to the members of the Congress to endorse the transfer of the island to Greece in the interests of peace in Europe. Several of the Powers would in fact have been content to place Crete under a Greek Commissioner, a step which would have been a fairly open prelude to the annexation of the island by Greece. For a short time, the insurgents' hopes rose again, but in 1878, Crete lay within the gravitational orbit of a single superpower and that was Britain. Its prime minister, Benjamin Disraeli, now Lord Beaconsfield believed strongly in the need to protect British interests in the Mediterranean and was not going to give way to the rest of Europe on this matter.

So, the insurgents of 1878 in Crete had no option but to come to terms with the fact that their island would stay in the Ottoman Empire. A month earlier they had rejected British mediation and resumed the armed struggle in the hope of extracting union with Greece from the conference. The General Assembly's members now returned to Sandwith in dejection, their earlier defiance of Britain completely gone.

They presented the Consul with petitions asking for Crete to be declared a British protectorate along with Cyprus. This now seemed the only conceivable exit from Ottoman rule. Failing that, they declared, they wished Crete to be made into a self-governing principality within the Ottoman Empire as the Island of Samos was. Samos indeed seemed to offer a model of self-government which could only be envied. Since the 1830s, a succession Christian Ottoman governor had been nominated by the Sultan to rule it and they were supported by a small garrison of Ottoman army soldiers without any trouble from its mostly Christian Greek population. The secret of Samos's tranquillity was something that Crete could not match as its population was much more homogenous than that of Crete.

CRETE RATHER THAN CYPRUS FOR THE BRITISH?

Under the post-Westphalian international system, Britain was entitled to extract some 'compensation' from the Peace Settlement of Berlin, though apart from Egypt it had no direct interest in acquiring territory in the eastern Mediterranean and its pro-Turkish Prime Minister,

Benjamin Disraeli, was loath for it to do so. Nonetheless not extracting compensation, when even Greece (which had not taken part in the conflict) did, would have meant a loss of face as an imperial Great Power. Disraeli and Salisbury decided it should be an island. In April 1878, on the eve of the conference, Disraeli opted for Cyprus and thereby destroyed the possibility of easy British relations with Abdülhamit.

However, during the early months of 1878 Britain examined carefully whether or not Crete rather than Cyprus should be the ‘compensation.’ The objective would have been to gain control of the deep-water port at Suda Bay, forestalling acquisition of it by the Russian navy.

Vice-Admiral Sir John Hay’s visit to Suda Bay perhaps was made partly with an eye to seeing what Crete would offer to the British Empire. If so, the island was found wanting. The idea was considered and rejected even though both Christian and Muslim Cretans were to petition on occasion to join the British Empire. The difficulty of how to choose between the two great islands of the eastern Mediterranean was satirised by *Punch*.

*“The chief of the Army and head of the Fleet
Went out on a mission to Cyprus and Crete.
The natives received them with shouts and hurrahs,
Hailed one of them Neptune, the other one Mars
They raised up an altar to Stanley forthwith,
But they put up a bookstall to W.H.Smith”*

Admiral Sir Reginald Bacon, who was present as a young **midshipman**, in the eastern Mediterranean at this time explains in his memoirs why the British went for Cyprus rather than Crete.

Crete was incomparably the better naval base, having a first-class Harbour at Suda Bay, whereas the anchorages off the coast of Cyprus, of Larnaca, Limasol, and Famagousta, were open to the sea. The island of Crete however suffered from two disadvantages. Firstly, it was very mountainous, so much so that the War Office estimated that it would take an Army Corps to subdue any rising that might take place among the natives. Secondly it was further from Palestine, which was an important objection from Lord Beaconsfield’s point of view. Cyprus was therefore chosen in preference to Crete.⁵¹

Unlike Crete Cyprus, had as yet been surprisingly slow to respond with insurrections or disturbances to the gravitational pull of Greek nationalism. It had no history of internal disorder and—leaving aside Disraeli’s possible personal interest in its proximity to Palestine—fitted fairly closely with the British lines of communication with India that ran through Egypt and the Suez Canal in which Britain had acquired a controlling interest in 1875.

Crete would only have made sense as a British imperial acquisition if Britain had expected the eastern Mediterranean to become a theatre for major naval warfare, presumably against Russia, in the near future. By acquiring Crete Britain would be making such a conflict much more likely, for it would be pushing Greece, which was at present deeply fearful of being turned into a Russian satellite, back into the arms of Russia.

⁵¹ Reginald H. Bacon, *A Naval Scrapbook*, (London: Hutchinson & Co, 1924), 47.

The Greek nationalists on the island and the Hellenic committees in London and Athens would obviously press for union with Greece at the earliest opportunity, and since it was less than ten years since Gladstone had handed the Ionian islands to Greece, there was obviously a strong possibility that if the Conservatives established a British protectorate on the island, its life would be extremely short. A new Liberal government would inevitably come under heavy pressure from its own supporters to let the island go the way of the Ionian Islands and Gladstone would be extremely susceptible to their arguments.

On the other hand, it was not in British interests for anyone else, and especially the Russians, to get Crete and the deep-sea harbour at Suda Bay. Even if the island was united with Greece, there was always the prospect that this might happen *de facto* through the back door, should Greece fail to sustain its full independence from the larger Orthodox nation. In that case Crete might conceivably have become a Russian Malta or Gibraltar. It was therefore a reasonable stopgap option for British interests in 1878 to allow the island to continue as part of the Ottoman Empire.

In the settlement that emerged from Berlin, the question of the ultimate ownership and future of Crete remained opaque. There was no fundamental change in the *status quo* and certainly nothing that encouraged Greece to hope that it would get Crete in any foreseeable future. By allowing the island to develop political institutions which were dominated by its Christian majority, the Congress of Berlin was allowing the island to drift a little further from the rest of the empire.

A month and a half after the Congress of Berlin ended, Ahmet Muhtar Pasha, the tough soldier who had been sent to the island for a few weeks at the very beginning of 1877, returned as High Commissioner on 1 September. Adossides Pasha remained governor of the island until the end of November. By then Crete had embarked on a new era. But it is probably just to give the credit for this more to Ahmet Muhtar Pasha than to Adossides. Without a strong Ottoman military commander endorsing the changes, the new arrangements would probably not have been accepted by the leaders of Muslims.

By now the insurgency had fizzled away and there was little support for continued resistance to him, not least since his arrival came in the weeks before the beginning of the olive harvest, a time of the year when Cretan farmers were usually too busy pursuing their economic interests and political tensions usually subsided. There was a host of small political meetings across the island. Eventually, with some prodding from the British, a settlement document was drafted.

THE PACT OF HALEPA

The Pact which was to regulate the life of Crete and create a Lilliputian parliamentary system for it, was signed October 25 1878 in the village of Halepa, a suburb on the heights just outside Canea where the foreign consuls lived. The signing took place in the home of a leading Cretan, Costis Mitsotakis, great grandfather of the present prime minister of Greece.

The agreement has gone down in history as the Pact of Halepa and in the turbulent story of Crete in the nineteenth century, it was one of the few undoubted successes. It is also

unusual among Ottoman political documents in that it represents an agreement or pact between the Sultan and his subjects, rather than a set of rights unilaterally bestowed by him on them.⁵²

The deal which the Pact now embodied was not so very different from the kind of autonomy for which the Cretan Christians had been pressing two years earlier. Yet the arrangements now devised essentially only refined the system of partial autonomy designed by A'ali Pasha ten years earlier. For most of the next decade, the new setup proved eminently acceptable to the majority of Cretans, more so perhaps to the island's Christians than to its Muslims whose economic and social decline would continue under the new regime.

“In theory, at any rate,” wrote William Miller, “the Pact of Halepa was the high-water mark of Ottoman concessions in Crete.”⁵³

It was indeed perhaps rather more so than Abdülhamit, a believer in absolutism, had bargained for. The Pact had to be confirmed by a *Ferman* (imperial edict) from the Sultan but weeks passed without it being issued. The delay made the Christians nervous that the bargain would not be honoured.

On 27th November 1878, Adossides Pasha left the island, handing over to another and much abler Ottoman Christian Pasha, Alexander Caratheodori Pasha. The next day the *Ferman* went into effect and the Halepa Pact, one of a range of constitutional and administrative experiments created by the Treaty of Berlin, became law. However, it was generally regarded as the prototype which others copied—though they did not include the generous exemptions from most Ottoman taxation which Crete enjoyed.⁵⁴

In contrast to the turbulence and bitter violence of the 1860s and late 1870s, Crete was now about to enjoy a decade of internal peace and even, for a while, good political relations between its Christian and Muslim populations.

⁵² Henri Couturier, *La Crète: Sa Situation au point de vue du droit international*, (Paris: A. Pedone, 1900), 85.

⁵³ William Miller, *The Ottoman Empire and Its Successors 1801-1927*, (Cambridge, Cambridge University Press, 1936), 411.

⁵⁴ Turkey No 15 (1880), 5, Granville to Fitzmaurice, May 10, 1880. On taxation and law courts, see: Ibid Fitzmaurice to Granville, 15-17, June 5 1880.

BIBLIOGRAPHY

Archive Documents:

- Affairs of Turkey 1878*, Sandwith to Derby, 8 February 1878.
- Affairs of Turkey*, no.35 (1878), 2-3, Sandwith to Derby April 1, 1878.
- Affairs of Turkey*, no.35 (1878), p. 4, Sandwith to Derby, April 2, 1878.
- Affairs of Turkey*, no. 35, 1878, Crete, pp. 7-8, Sandwith to Derby, April 8, 1878.
- Affairs of Turkey*, no.35 (1878), 33, Sandwith to Layard June 1, 1878.
- Affairs of Turkey, Crete*, vol. 82, June 1, 1878, Sandwith to Layard.
- Affairs of Turkey*, no.35 (1878), Layard to Salisbury, June 7, 1878; Cross to Layard.
- Affairs of Turkey, Crete*, vol. 82, June 15, 1878, Sandwith to the Marquis of Salisbury.
- Affairs of Turkey, Crete*, vol. 82, no.35 (1878), 34, Layard to Salisbury June 16, 1878.
- Affairs of Turkey, Crete*, vol. 82, no.35 (1878), 43-4, Sandwith to Layard, June 20, 1878.
- Affairs of Turkey, Crete*, vol. 82, no.35 (1878), 46-8, Sandwith to the Marquis of Salisbury, 24 June 1878.
- Affairs of Turkey*, no.35 (1878), 31-2, Sandwith to Layard, July 1, 1878.
- Affairs of Turkey*, no. 25, (1878), 1, Sandwith to Derby, December 22, 1877.

Other Sources:

- Alexander, Michael. *The True Blue: The Life and Adventures of Colonel Burnaby*, New York: R. Hart-Davis, 1958.
- Bacon, Reginald H. *A Naval Scrapbook*, London: Hutchinson & Co, 1924.
- Barchard, David. "Modernity, Muslims, and British Archaeologists: Michael Gough And His Nineteenth Century Predecessors" in (ed.) David Shankland, *Archaeology, Anthropology and Heritage in the Balkans and Anatolia: The Life and Times of F. W. Hasluck (1878-1920)*, Istanbul: The Isis Press, 2004.
- Barchard, David. "Veli Pasha and Consul Ongley: A Diplomatic Relationship That Got Too Close" in (ed) S. Kuneralp, *A Bridge between Cultures*, Istanbul: The Isis Press, 2008.
- Couturier, Henri. *La Crète: Sa Situation au point de vue du droit international*, Paris: A. Pedone, 1900.
- Miller, William. *The Ottoman Empire and Its Successors 1801-1927*, Cambridge, Cambridge University Press, 1936.
- Kuneralp, Sinan (ed.). *The Queen's Ambassador to the Sultan. Memoirs of Sir Henry A. Layard's Constantinople embassy (1877-1880)*, Istanbul: The Isis Press, 2009.
- Kuneralp, Sinan (ed.). *The Private Letters of Sir Austen Henry Layard during his Constantinople Embassy (1877-1880)*, Istanbul: The Isis Press, 2018.
- Sandwith to Layard, May 26, 1878, F0 195/1191, TNA.
- Wright, Thomas. *The Life of Colonel Fred Burnaby*, London, 1908.